

HEGEDŰS ATTILA

*Az 1956-os magyar forradalom
és Jugoszlávia*

X 129084

HEGEDŰS ATTILA

Az 1956-os magyar forradalom és Jugoszlávia ■

A kiadvány megjelenését
a Szülőföld Alap és a Tartományi Művelődési Titkárság
támogatta

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2010

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000857837

X 129084

© Hegedűs Attila, 2010

© Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2010

A forradalom

Bevezetés	9
Magyar–jugoszláv kapcsolatok az 1956-os forradalom előtt	11
A két ország kapcsolata a második világháború végétől	
a Sztálin–Tito összetűzésig	11
A Sztálin–Tito összetűzés hatása	
a magyar–jugoszláv kapcsolatokra	12
A kapcsolatok normalizálódása és alakulása	
közvetlenül a forradalom előtt	14
A forradalom	18
Október 23.	18
Az első szovjet intervenció és a sikeres ellenállás	24
Út a győzelem felé	26
A forradalom győzelme és a szovjet beavatkozás	
előkészítése	36
A forradalom leverése	40
A kádári konszolidáció kezdete	42
Nagy Imréék elrablása	44
A forradalom utáni helyzet és a nemzetközi kapcsolatok	
alakulása	46

Ötvenhatos magyar menekültek

Az ENSZ segélyezési és menekültügyi politikája 1956-ig	51
A magyar menekültek Jugoszláviában, és hatásuk	
az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságára	52
A menekültkérdés és a jugoszláv–magyar	
vegyes bizottságok munkája	55
A jugoszláviai menekülttáborok	59
Adatok a jugoszláviai magyar menekültekről	61
Élet a menekülttáborokban	65
Egyetemista és főiskolás menekültek	66

Visszaemlékezések

Jugoszláviaiak a forradalomban	73
Tomán László	73
Dobrica Ćosić	77
Kovács József	80

	■ ■ ■
Matuska Márton	83
Gubás Jenő	85
Kaslik Péter	87
Jugoszláviai menekülttáborok	89
Baráth Péter	89
Horváth Mátyás	92
Cirkl Rudolf	97
Mojzes Antal	98
Szőke Anna	101
Deák Ferenc	104
Menekültek	109
Soós József	109
Lázár Andrea	114
Kendi József	120
Sulyok Vince	131
Simonyik (Szalma) Antalné	132
Krammer Ferenc	134
Putnik Milán	135
Szabó Ferenc	137
<i>Dokumentumok</i>	141
Kronológia	187
Irodalomjegyzék	207
Névmutató	209

BEVEZETÉS

A nyolcvanas évek végétől, a magyarországi rendszerváltozástól kezdődően – miután Pozsgai Imre, az akkori állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt egyik vezéregyénisége a Kossuth rádióban kijelentette, hogy az 1956-os események nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt – lehetett egyre szabadabban foglalkozni a témával. 1989-ben és 1990-ben gombamód jelenhettek meg a forradalom eseményeivel foglalkozó könyvek, visszaemlékezések, cikkek, s az elektronikus médiában is egyre gyakrabban számolhattak be élményeikről a magyar forradalom résztvevői. A magyarországi változások egyik leglátványosabb történése is 1956-hoz kapcsolódik: 1989. június 16-án több százezren a Hősök terén, több millióan pedig a televízió képernyője előtt követhették élőben Nagy Imre mártír miniszterelnöknek és mártírtársainak újratemetését. Húsz évvel az újratemetés után mind a résztvevők, mind az elemzők szinte egyöntetűen úgy vélik, hogy az a nap alapjaiban rengette meg a Kádár János nevéhez fűződő magyar szocialista rendszert.

Azóta számos történész, kutató dolgozta fel a magyar, a szovjet, a román és részben a jugoszláv (szerb) levéltárak vonatkozó dokumentumait. Ezek alapján most már sokkal többet tudunk 1956-ról. Kutatnivaló azonban még mindig akad.

A könyv megírásakor az volt a célom, hogy eddigi ismereteink alapján a korabeli magyar–jugoszláv viszonyt és a forradalom leverése után ide menekült csaknem húszezer magyar sorsát bemutassam. Igyekeztem az általam is ismert tényeket feldolgozni, mellőztem az olyan történetek megírását, amelyekről biztosan tudom, hogy hamisak, vagy más források nem támasztják alá az elmondottakat. Felhasználtam az eddig megjelent vonatkozó tanulmányokat, könyveket és természetesen azokat a levéltári dokumentumokat, amelyekhez hozzá tudtam férni. A könyvben megjelentettem az elmúlt évek során általam összegyűjtött interjúkat, visszaemlékezéseket. Ez utóbbiak alapján színesebb képet kívánok festeni a korabeli Jugoszlávia területén létesített menekülttáborok mindennapjairól, a menekültek helyzetéről, de azoknak a visszaemlékezéseit is tartalmazza a kiadvány, akik valamilyen okból jelen voltak a forradalmi eseményeknél.

Szándékom minél alaposabban megismertetni az érdeklődőkkel az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc jugoszláviai vonatkozásait. Ugyanis eddigi kutatásaim alapján az a meggyőződés alakult

■ ■ ■

ki bennem, hogy ezzel a témával kevesen, a Jugoszláviába menekült magyar 56-osokkal pedig behatóan szinte senki sem foglalkozott.

*

Máig sem teljesen tisztázott a korabeli Jugoszlávia szerepe az 1956-os magyar forradalomban. Eddig az a kép alakult ki, hogy Tito jugoszláv vezető a magyar felkelés kirobbanásakor előbb kivárt, majd néhány nap elteltével kiállt az időközben újból miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre és kormánya mellett. A budapesti változásokban a szocializmus általa képviselt, Moszkva irányításától független építésének győzelmét látta. Amikor a tömegek nyomására és Nagy Imre közeli munkatársainak hatására október végén bevezették Magyarországon a többpártrendszer, koalíciós kormány alakult, valamint kiléptek a Varsói Szerződésből, Tito elgondolkodott. Tartott attól, hogy azok a demokratizálódási folyamatok, amelyek északi szomszédjában zajlanak, nem a proletárdiktatúra szellemében történnek, és átcsaphatnak saját országába is. Talán ezért is egyezett bele – még Hruscsovot is meglepve – olyan könnyen, ellenvetés nélkül a Brioni-szigeten titokban megtartott találkozón a második szovjet katonai beavatkozásba. Mint ismeretes, a katonai intervencióra, amely a forradalom leverését eredményezte, november 4-én került sor.

Tito a brioni találkozón ígéretet tett a szovjet vezetésnek, hogy „kikiktatják” Nagy Imrét a közéletből, s megpróbálják rávenni kormányfői posztjáról való lemondásra, vagyis lehetővé teszik egy új szovjet bábkormány létrejöttét. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy az intervenció kezdetén a budapesti jugoszláv nagykövetség menedéket ajánlott fel Nagy Imrének és kormánya kommunista tagjainak, valamint családtagjaiknak. Nagy Imréék – látva reménytelen helyzetüket – el is fogadták az ajánlatot, bevonultak a nagykövetség épületébe, de azzal a szándékkal, hogy (bízva Titóban) majd valahol Jugoszláviában Tito segítségével folytathatják politikai harcukat a magyar ügyért. Nem volt tudomásuk a két nappal korábban lezajlott Tito–Hruscsov találkozón történt megállapodásról. A jugoszláv vezetés a nagykövetség munkatársain keresztül pedig többször megpróbálta teljesíteni a szovjet vezetésnek tett ígéretét, azaz lemondásra bírni Nagyot, amire a miniszterelnök hajthatatlansága miatt nem került sor.

A lemondási nyilatkozat hiányában egyre kellemetlenebbé vált a belgrádi vezetés számára az a helyzet, hogy saját területén tartózkodik egy másik ország miniszterelnöke. A helyzetet csak fokozta, hogy idő-

■ ■ ■

közben szovjet segítséggel megalakult a Kádár János által vezetett új magyar kormány. Az ügynek úgy vetettek véget, hogy megállapodtak Kádárral, Nagy Imréék szabadon távozhattak. Az új magyar kormány azonban első nemzetközi szerződését megszegte. Nagyékat titokban előbb Romániába szállították, majd Budapesten bíróság elé állították. A végeredmény: 1958. június 15-én Nagy Imrét és néhány társát halálra ítélték, s másnap ki is végezték őket. A hivatalos Jugoszlávia, Nagy Imréék elrablása, és a megállapodás megszegése miatt azonnal tiltakozott. Jegyzékháború alakult ki a két ország között, ami után hosszú hónapokra megromlott a két ország közötti, valamint a jugoszláv–szovjet viszony. Azonban az ellentmondásos helyzetet mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy szinte azon a napon, amikor Nagyékat csellemel eltávolítják a nagykövetség épületéből, Zágrábban minden probléma nélkül megalakul a magyar menekültek helyzetével foglalkozó jugoszláv–magyar vegyes bizottság!

Több kutatóban is felmerül a kérdés: Vajon Tito tudott-e arról, hogy Nagyékat mindenképpen bíróság elé fogják állítani, s miután távoztak a nagykövetség épületéből, tudomása volt-e arról, hogy másnap Romániába fogják őket szállítani? Mivel a belgrádi levéltárak anyagaihoz még nem lehet teljes mértékben hozzáférni, ezt egyelőre nem lehet biztosan tudni. Mint ahogy azt sem, hogy Dobrica Ćosić budapesti tartózkodása idején miről tárgyalt különböző magyar kormánytagokkal és a hozzájuk közel állókkal. Ezekről a tárgyalásokról, amint az könyvből kiderül, beszámolt a jugoszláv vezetésnek, azonban ezek a dokumentumok a mai napig nem kerültek elő.

MAGYAR-JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK

AZ 1956-OS FORRADALOM ELŐTT

A két ország kapcsolata a második világháború végétől a Sztálin–Tito összetűzésig

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi történetének egyik nagyon fontos fejezte a titói Jugoszlávia és Magyarország közötti viszony. A háborúban győztes Jugoszláviában a szovjet típusú egypártrendszerű diktatúra kiépítése lényegesen gyorsabban ment végbe, mint a térség többi országában, így Magyarországon is. A népfrontpolitika Jugoszláviában közvetlenül a második világháború után egészen mást jelentett, mint azokban az országokban, ahol a többpártrendszer, a koalíciós politika volt a jellemző. Ezáltal

■ ■ ■

■ ■ ■

a jugoszláv politikai rendszer magasabb fejlettségi szintet jelentett a Magyarországon – a szovjet csapatok benntartózkodása miatt – vezető szerepet játszó Magyar Kommunista Párt számára, mivel az közelebb állt a szovjet rendszerhez. Miután Jugoszláviában korán kommunista hatalom jött létre, magyar–jugoszláv relációban – némileg hasonlóan a szovjet kapcsolathoz – a formális diplomáciai, államközi kapcsolatokat is egyre inkább meghatározta a kommunista pártok és pártvezetők viszonya.¹ Akkoriban a szovjet és a jugoszláv törekvések abban sem különböztek egymástól, ahogyan támogatták a térségben a kommunista hatalomátvételt. Ily módon Titónak mint fontos szövetségesnek a tekintélynövekedése sem volt zavaró mindaddig, amíg önállósulási szándékot nem mutatott.

Rákosi Mátyás 1947 tavaszán még azt mondta Molotovnak egy megbeszélés alkalmával, hogy Magyarországon Jugoszlávia népszerűbb, mint a Szovjetunió.² Azonban Tito egyre nyilvánvalóbb önállósulási törekvései, Moszkvától független politikája nagyban elmérgesítette a viszonyt Tito és Sztálin között, aminek következménye volt, hogy 1948-ban a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésén meghozta a Jugoszláv Kommunista Pártot elítélő határozatát, s kizárta soraiból.

A Sztálin–Tito összetűzés hatása a magyar–jugoszláv kapcsolatokra

Az 1948-ban elkezdődött és az 1949-ben végleg elmérgesedett szovjet–jugoszláv szembenállás következtében – moszkvai hatásra – megromlott a magyar vezetés és a Belgrád közötti viszony is. Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára a többi szovjet csatlós államnál is nagyobb buzgalommal vette ki a részét a feszültség fokozásából. Ez leginkább a Rajk László – aki gyakorlatilag Rákosi után a legbefolyásosabb magyar vezető volt – ellen indított koncepciós perben nyilvánult meg, ahol Rajkot többek között jugoszláv kémnek titulálták, ezért ítélték halálra, majd végezték ki 1949. szeptember 29-én. Az ezt követő években a két ország kapcsolata szinte nullára redukálódott. Azonban Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után, Nyikita Szergejevics Hruscsov hatalomra kerülésével és Nagy Imre első miniszterelnöksége idején (1953–1955), ha csak kis mértékben is,

1 Murasko – Noszkova: i. m. 75.

2 Vjacseszlav Mihajlovics Molotov és Rákosi Mátyás megbeszélése. In Izsák–Kun szerk.: i. m. 200.

de pozitív irányba mozdult el a két ország viszonya. Ám ez a közeledési folyamat Nagy 1955 áprilisában bekövetkezett leváltása után ismét megtorpanni látszott. Viszont az érdeklődés Nagy Imre sorsa iránt a jugoszláviai politikai elit részéről nem szűnt meg. Ez különösképpen Milan Georgijevic újságíró, budapesti jugoszláv követségi titkár részéről volt tapasztalható, aki többek között a Nagy Imréhez közel álló Gimes Miklóssal és Vásárhelyi Miklóssal tartotta a kapcsolatot. Rainer M. János budapesti történész az 1999-ben kiadott *Nagy Imre 1953–1958* című nagysikerű biográfiájában erről a következőket írja: „Hogy ezt az érdeklődést a szomszédos ország sajtóért felelős diplomáciai beosztottja esetén természetesnek vesszük, vagy Georgijevic a jugoszláv pártot, netán a hírszerzést is képviselte Budapesten (ahogyan különböző időpontban elkezdett magyar belügyi összefoglalók hol ezt, hol azt állították), esetleg valamennyi felelős beosztás egyszerre nyomta a vállát, az csaknem mindegy. A titkárt főleg a hírek érdekelték...” De azt is érzékeltette, hogy rokonszenveznek azokkal a nézetekkel, melyeket a reformok iránt elkötelezett Nagy Imre-csoport vall, viszont nem akarnak ebben nyíltan állást foglalni, hiszen az a belügyekbe való beavatkozást jelentené. Később kiderült, hogy Georgijevicen keresztül Tito asztalára kerültek Nagy Imrének azok az írásai, amelyeket 1955 márciusától 1956 elejéig készített, valamint egy levél is, melyet a jugoszláv vezetőhöz írt, és amelyet Nagy még a legközelebbi munkatársai előtt is titokban tartott.³ A küldemény tartalmáról Jánosi Ferenc, akit az egykori miniszterelnök „követségbe küldött” Titóhoz, 1957-ben az ellene indított per alkalmával azt vallotta, hogy: „... (Nagy) annyit közölt velem, hogy a levélben arra kéri a jugoszláv pártot és Titót, hogy ügyét, amelynek elővételét többször kérte, a jugoszláv párt vesse fel a nemzetközi munkásmozgalmi fórumokon”.⁴ Erdemi válasz azonban nem érkezett ezekre a küldeményekre, amit a már említett Vásárhelyi Miklós is megerősített egy 1982-ben vele készített életútinterjúban, és hozzátette: „...pedig nagyon sokat vártunk ettől a kapcsolattól. [...] Ez azt jelentette (volna), hogy van egy kommunista párt, a Jugoszláv Kommunista Párt, amelyik bennünket mint kommunista frakciót, csoportot vagy nem tudom mit tudomásul vesz, és így beszél velünk...” Az érdeklődésnél viszont több nem történt jugoszláv részről. Nagy Imre pedig sokat várt Titótól, ami kiderül saját programalkotó írásából is, melyeket a forradalom kitörése előtt írt.⁵

3 Hegedűs Attila: Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségen. *Aracs*, 2003. október 23.

4 Uo.

5 Uo.

A kapcsolatok normalizálódása és alakulása közvetlenül a forradalom előtt

A két ország közötti hivatalos kapcsolatok a Szovjetunióval való viszony alakulásától függtek. Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után némileg enyhült a már szinte háborús veszéllyel járó, rendkívül feszült jugoszláv–szovjet viszony. Június közepén nagykövetségi szinten a Szovjetunió és Jugoszlávia újra felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat, de Tito további gesztusokra várt a korábbi sérelmek miatt. A következő jelentősebb lépésre 1954 júniusában került sor, amikor a hatalmat még közösen gyakorló Hruscsov levélben javasolta a két ország közötti párt- és állami kapcsolatok teljes helyreállítását.

A szovjet vezetés azt várta a jugoszlávoktól, hogy újra betago-
lódjanak a szocialista táborba, legalább hallgatólagosan elismerjék a Szovjetunió vezető szerepét, s egyértelműen távolodjanak a nyugati hatalmaktól, hiszen a valóban szokatlanul szívélyes jó viszony alapja a korábbi szovjet–jugoszláv ellentét volt. Titóék azonban éppen erre nem voltak hajlandók, ragaszkodtak az ország különutasságához, azaz a nagyhatalmaktól való egyenlő távolsághoz. Így csak újabb tizenegy hónap elteltével, 1955 májusában került sor Hruscsov és Bulganyin miniszterelnök – már akkoriban is Canossának nevezett – belgrádi látogatására.

Bár a jugoszlávok változatlanul kitartottak az „egyenrangú kapcsolatok mellett”, s a Varsói Szerződéshez sem csatlakoztak⁶, a látogatást követően a két ország és vezetői közötti kapcsolatok rendkívül barátivá váltak. Hruscsov szinte úgy tekintett a jugoszlávokra, mint legfontosabb európai szövetségeseire. 1956 júniusában Tito jugoszláv delegáció élén három hetet töltött a Szovjetunióban, ahol a szovjet vezetők valóban őszintén megosztották velük a szocialista táborral kapcsolatos gondjaikat. Határozatlannak ítélték meg a kommunista párt politikáját részben Csehszlovákiában, nagyjából Magyarországon, s leginkább Lengyelországban.

Tito a jelek szerint egyetértett a szovjet helyzetelemzéssel, saját szemszögéből viszont az albán, a bolgár és a magyar politikát tette szóvá, bár magyar viszonylatban megemlítette, hogy a kapcsolatok némileg javultak. A valódi rendezést elsősorban Rákosi menesztésétől tette függővé, Hruscsov azonban ekkor még a magyar pártvezér pozíciójának megerősítését tartotta kívánatosnak. A szovjet első

6 A Varsói Szerződés 1955. május 11-én alakult meg.

titkár előbb Moszkvában személyesen, majd levélben is tájékoztatta a jugoszláv vezetőkkel folytatott tárgyalásokról, egyben nyomást is gyakorolt rájuk, hogy rendezték viszonyukat Jugoszláviával.

A magyar bocsánatkérést tartalmazó 1956. július 19-i keltezésű levél⁷ holmi „sajnálatos körülményekről” tett említést, melyek miatt a két ország közötti kapcsolatok megromlottak, de azt elismerte, hogy „mi elhamarkodottan foglaltunk állást a Jugoszláv Kommunista Szövetségével szemben felvetett kérdésekben”. Ebben „nagy szerepet játszott a Rajk-per”, amiről azóta kiderült, hogy „provokációra és hamis vádra épült”, és ezen alapultak a Jugoszlávia „vezetőire sértő, minden alapot nélkülöző rágalmak”.

Az eredeti elképzelések szerint a levelet Rákosi Mátyás írta volna alá, de őt a belgrádi látogatásáról a szovjet pártelnökség által Budapestre átrendelt Mikojan javaslatára „saját kérésére, megromlott egészségi állapotára tekintettel” éppen aznap a központi vezetőség első titkári tisztségéből felmentette. A levelet másnap utóda, Gerő Ernő írta alá.

Rákosi menesztésére egyáltalán nem Tito kezdeményezésére került sor. A szovjetek nem is kérték ki véleményét az utód személyéről, s ő a konkrét döntéssel egyáltalán nem volt megelégedve. Nem megalapozatlanul vélte úgy, hogy Gerő Rákosihoz hasonlóan a korábbi jugoszlávellenes politika markáns képviselője.

A jugoszlávok tehát lényegében nem gördítettek akadályokat az államközi kapcsolatok elé, de nagyon is vonakodtak attól, hogy ezt kiterjesszék az ennél mégiscsak jóval fontosabb pártközi kapcsolatokra. Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövet augusztus végi értékelése⁸ szerint „pártvonalon a kapcsolatok javulását mindeddig akadályozta az a körülmény, hogy az MDP vezetésében továbbra is ott ült Rákosi elvtárs, akit a jugoszláv vezetés kategorikusan elutasított. A jugoszláv elvtársak azt sem titkolják, hogy nem elégíti ki őket Gerő elvtársnak az MDP KV első titkárrá történő jelölése”.

Tito tehát egyelőre a Hunyadi-évfordulóra Budapestre látogató legfelsőbb bírósági elnök útján „szóbeli üzenet” formájában reagált visszafogottan, de pozitívan a levélre, leginkább arra a kitételre, amely a két állam és párt vezetőinek személyes találkozáját javasolta. A magyar fél valóban a lehető legmagasabb szinten kívánta magát a tárgyalásokon képviseltetni, hiszen a delegáció tagjaként megnevezte a párt első titkárát (Gerő Ernőt), a miniszterelnököt (Hegedűs And-

7 Gerő Ernőnek, az MDP központi vezetősége első titkárának levele Josip Broz Titóhoz, a JKSZ főtitkárához. In Top Secret 1956, 99–100.

8 Andropov szovjet nagykövet jelentése az SZKP kb elnökségének. In Top Secret, 114–116.

rást), a párt másodtitkárát (Kádár Jánost), a budapesti pártbizottság első titkárát, vagyis a párt harmadik emberét (Kovács Istvánt), s a minisztertanács első elnökhelyettesét (Apró Antalt), vagyis az ország valóban legfontosabb öt vezetőjét. Ilyen összetételű külföldi látogatásra sem korábban, sem később nem került soha sor.

Több volt ez egyszerű gesztusnál, amikor a Magyar Népköztársaság az addigi követ, a teljesen jelentéktelen Kurimszky Sándor helyett Münnich Ferencet nevezte ki belgrádi követévé⁹, majd nem sokkal később kölcsönösen nagykövetségi rangra emelték a külképviseleteket. Tito szeptember 11-i válaszában¹⁰, október hó második felét, vagy esetleg november havát¹¹ javasolta a látogatás időpontjaként.

A frissen kötött szovjet–jugoszláv barátság ekkor már szinte nem ismert határokat. Szeptember 19-én Hruscsov Jugoszláviába látogatott, hivatalosan szabadságát töltötte ott, majd szeptember 27-én már Titóval, s más jugoszláv vezetőkkel közösen repült vissza a Szovjetunióba, egyenesen a Krímbe, ahol a jugoszláv elnök többek között miniszterelnökével és a bosznia-hercegovinai parlament elnökével szintén szabadságon időzött. „Véletlenül” ott nyaralt szovjet részről Hruscsovon kívül Vorosilov államfő és Bulganyin miniszterelnök is, sőt a szovjet pártvezér meghívására megérkezett Grecskó marsall és Brezsnyev kb-titkár.

„Véletlenül» – emlékezett vissza nem sokkal később a jugoszláv államfő – ott termett Gerő, és »véletlenül» találkoztunk vele. Gerő elítélte korábbi politikájukat, azt mondta, hogy politika volt, hogy rágalmazták Jugoszláviát, egyszóval hamut szórt a fejére, és azt kívánta, hogy állítsuk helyre a jó viszonyt, megígérve, hogy minden korábbi hibát helyrehoz.”

A nyaralók a Hruscsov villájában szeptember 30-án lezajlott „spontán” találkozásáról a szovjet hírügynökség, a TASSZ is beszámolt: „Tito feleségével, Hruscsovval, Gerő Ernővel közös sétát tett a tengerparton, ahol az államférfiak összetalálkoztak a Livagyija szanatórium üdülővendégeivel, elbeszélgettek velük, és közös fényképet készítettek.” A tudósítás szerint azt közös ebéd követte, „amely baráti, szívélyes légkörben zajlott le”, s amelyen a már említetteken kívül szovjet részről jelen volt a moszkvai első titkár, az ukrán államfő, a belgrádi szovjet nagykövet, s egy bizonyos Szerov hadsereg tábornok (feleségestül). Ez utóbbi a KGB főnökeként három héttel később már Budapesten időzött, természetesen ekkor már hitvese nélkül.

9 Uo.

10 J. B. Tito levele Gerő Ernőhöz, az MDP első titkárához. In Top Secret 1956, 116–117.

Andropov már említett jelentése arra is kitért, hogy „a jugoszláv sajtó meglehetősen határozottan támogatta a magyarországi ellenzéki elemeket”¹¹, s itt a később Nagy Imréhez kötött „csoportra” gondolhatott. Ez később – a „vizsgálatok” idején – kiemelt szempont volt, s valóban, az akkori kommunista ellenzék egyfajta mintaként tekintett a független, de szocialista Jugoszláviára, amire a szovjet nagykövet szerint a jugoszlávok is rájátszottak, hiszen fogadásaikra „meghívják az ellenzéki beállítottságú magyar közszereplőket, s körükben a szocialista építés ún. »jugoszláv útjának« előnyeit propagálják”.¹² Ebben elsősorban Mijatović kereskedelmi tanácsos járt az élen. A jugoszláv sajtó pedig már nemcsak Nagy Imrének, hanem a politikájának a rehabilitálását is proponálja.

Mindez meglehetősen pontosan érzékelteti a Belgrád–Budapest–Moszkva kapcsolatrendszer ellentmondásait. A jugoszlávok kitarítottak a jugoszláv út mellett, egyedül ez garantálhatta az „egyenrangú kapcsolatokat” a Szovjetunióval, s biztosított vezető szerepet számukra az el nem kötelezett országok körében. A szovjetek ezt kényszerűen tudomásul vették, erre kényszerítette őket a térség egyes országainak destabilizálódása, amit nem utolsósorban éppen az SZKP XX. kongresszusa¹³, azaz a desztalinizáció indított el. Titóék viszont lassúnak és következetlennek ítélték ezt a folyamatot, s határozottan szorgalmazták a régi, egykor jugoszlávellenes vezető garnitúrák menesztését.

A krími találkozó során Gerő nyilvánvalóan tájékoztatta Titót arról, hogy a politikai bizottság két nappal korábban döntött Rajknak és társainak október 6-i temetéséről, s napirendre tűzték a „Nagy Imre-kérdés” tisztázását is. Ugyanis ekkorra már magyarországi események olyan változásokat hoztak, melyeknek következtében a hatalom kénytelen volt belenyugodni a Rákosiék által koncepciók perben ártatlanul halálra ítélt, majd kivégzett Rajk László rehabilitálásába és újratemetésébe. A jugoszláv álláspontonról Branko Drašković, a jugoszláv külügyi államtitkárság szóvivője sajtóértekezleten számolt be Belgrádban, melyet a Magyar Távirati Iroda október 12-én közzé is tett: „Rajk László és társainak rehabilitálása, valamint földi maradványainak temetése alkalmával elmondott beszédek világosan bizonyítják a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének és a magyar

11 Andropov jelentése: i. m. 114–116.

12 Uo.

13 Lásd Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusa zárt ülésén elhangzott beszédének jugoszláviára vonatkozó részletét a 143. oldalon.

■■■
kormánynak elhatározását és aktív törekvését, hogy felszámolja a múlt következményeit. Véleményem szerint ezeknek az eseményeknek nagy jelentőséget kell tulajdonítani.”

Még Krímben megállapodtak abban is, hogy a magyar párt- és kormánydelegáció október 10-én érkezik Belgrádba. Másnap – erről mit sem tudva – Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv követ Kovács Istvánnak az október 11-i időpontot javasolta, aki bár a konkrét válasz elől kitért, de Gerő és Kádár hosszú távolléte és a Rajk-temetés miatt korainak ítélte ezt az időpontot.

A magyar küldöttség végül csak október 14-én éjszaka indult el Belgrádba, miután a *Szabad Nép* éppen aznap közölte, hogy a politikai bizottság „Nagy Imre elvtársat visszahelyezi párttagsági jogaiba”. A jugoszláv delegációt nem Tito, hanem Ranković miniszterelnök vezette, az elnök azonban már az első nap találkozott a magyarokkal, másnap pedig fogadást adott a tiszteletükre. Ezzel gyakorlatilag véget is értek a hivatalos tárgyalások, s egy kimerítő jugoszláviai körutazást követően október 22-én a magyar határhoz közel, a belyei kastélyban írták alá a látogatásról kiadott közös közleményt. A magyar delegáció október 23-án délelőtt érkezett vissza Budapestre.

A FORRADALOM

Október 23.

1956. október 23-a reggelén általános volt a bizonytalanság. A párt lapja, a mai *Népszabadság* elődje, a *Szabad Nép* üdvözölte az egyetemi ifjúság küzdelmét a szocializmus demokratizálásáért. A lap szerkesztősége csatlakozott pontjaikhoz, de elhallgatta vagy tompította a legélesebb politikai követeléseket. Az Írószövetség lengyelországi változásokat köszöntő közleménye óvatosságból elhatárolta magát a meghirdetett tüntetéstől, a Petőfi Kör viszont támogatta, sőt a vezetését is vállalta.

A tüntetés kérdésében megosztott volt a reformokat követelő párt-ellenzéki csoport is. Az előző este a badacsonyi szüretre hazaérkezett Nagy Imre a délelőtti órákban találkozott elvbarátaival, s ellenezte a tüntetést.¹⁴ Visszaemlékezések szerint a volt miniszterelnök attól tartott, hogy az egyetemisták radikalizmusa olyan reakciót vált ki, amely megakadályozza a Rákosi távozásával és az ő pártba való vissza-

¹⁴ Szakolczai: i. m. 24.

■■■
vételével elérhető közelségbe került reformok megvalósítását. Barátai egységesen úgy vélték, hogy a válság elsímítása érdekében Nagy Imrét vissza fogják hívni a vezetőségbe, akár miniszterelnökként is. Teljes volt közöttük az egyetértés a tekintetben is, hogy Nagy csak komoly garanciák mellett fogadhat el ilyen felkérést, amelyek legfontosabb eleme, hogy Gerő helyére Kádár Jánost nevezzék ki.¹⁵

A Belgrádból éppen október 23-án reggel hazaérkező Gerőt megdöbbsentette a fogadtatására érkező pártvezetők festette sötét kép. A politikai bizottság (pb) azonnal összehívott ülésén két markánsan különböző álláspont alakult ki. Marosán György ellenforradalmi kísérletről beszélt, és a legszigorúbb intézkedéseket követelte: betiltani a tüntetést, és lövetni a mégis utcára vonulókra. Mások nem hitték, hogy a kialakult helyzet ellenforradalommal fenyeget, és politikai megoldást javasoltak, elsősorban Nagy Imre visszavételét a vezetésbe. Megosztottságot és bizonytalanságot tükröző, felemás döntés született: betiltották a tüntetést, de nem adtak tűzparancsot.

A pb-ülés rendjét hamar felborították az egymás után érkező küldöttségek. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) vezetői bejelentették, hogy a tiltó határozat ellenére részt vesznek a tüntetésen abban a reményben, hogy a felvonulást befolyásuk alá vonva elejét veszik a követelések radikalizálódásának. Tiltakozott a demonstráció betiltása ellen az Írószövetség és a Petőfi Kör is, de a Budapesti Pártbizottság és a *Szabad Nép* szerkesztőségének küldöttsége is. Ez utóbbi azt követelte, hogy Nagy Imrét vonják be a pártba.¹⁶

A pb kénytelen volt szembesülni a ténnyel, hogy megszűnt a pártfegyelem, az alsóbb szervek a pártközponttól függetlenül tevékenykednek. Híre érkezett annak is, hogy a budapesti karhatalmi erők fontos részét képező tiszti iskolások egyetértésükről és támogatásukról biztosították az őket felkereső diákokat. Kopácsi Sándor, Budapest akkori rendőrfőkapitánya kijelentette, hogy a rendőrség nem fog fegyvert használni a békés tüntetőkkel szemben. A politikai bizottság ilyen légkörben kénytelen volt feloldani a tilalmat.

Tito a későbbi években többször is kijelentette, hogy nem volt tisztában a magyarországi helyzet súlyosságával. A magyar vezetők jugoszláviai tartózkodásuk idején kaptak ugyan nyugtalanító híreket, de ezeket egyáltalán nem vették komolyan, s csak megérkezésük után szembesültek úgy-ahogy a valós helyzettel. Hegedűs délután két órakor nyitotta meg a minisztertanács rendkívüli ülését, tehát akkor, amikor

¹⁵ Uo. 25.

¹⁶ Uo.

■ ■ ■

a tüntető egyetemisták már ellepték a várost. Elismerte, hogy a jugoszláviai látogatás miatt csak frissiben ismerte meg a helyzetet, ahogy a lengyelországi párhuzamos eseményekről sem rendelkezett megfelelő információkkal, de azért ismertette a kormány tagjaival a politikai bizottság értékelését, miszerint a „polgári-liberális” és a „kispolgári”, a Szovjetuniótól távolodni akaró irányzat mozgolódik.¹⁷ A miniszterelnök beszámolt a jugoszláviai látogatásáról is, amelyet eredményesnek ítélt, külön megemlítve, hogy „a múltból egy szó sem esett”.

Október 23-án délután három órakor Budán a műgyetem előtt, Pesten a Petőfi-szobornál gyülekeztek a tüntetők. Itt Sinkovits Imre színész elszavalta a *Nemzeti dalt*, és felolvasták az egyetemisták és az Írószövetség követeléseit. A meghirdetett helyszín, a Bem-szobor felé haladva a tömeg egyre nőtt. Radikalizálódtak a jelszavak, mind nagyobb teret nyertek a nemzeti követelések (Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat! Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon! Legyen szabad ez a haza – szovjet csapat menjen haza! stb.). A Bem-szobornál Bessenyei Ferenc elszavalta a *Szózatot*, Veres Péter ismét felolvasta az írók kiáltványát, amelynek óvatosan megfogalmazott pontjait még azok is kevesellték, akik a zajban egyáltalán hallották az író szavait. Itt született meg a forradalom jelképe, a lyukas zászló.

A tüntetők többsége a Bem térről a Parlament elé vonult és Nagy Imrét követelte, mások ekkor már a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél vagy a Dózsa György úton, a Sztálin-szobor körül gyülekeztek. A hangulatot ekkor még sokkal inkább a felszabadult mámor jellemezte, semmint a harci elszántság. A hatalom mégis egyszerre mutatott gyengeséget és ellenségességet. Folyamatosan küldték az erősítést a rádióhoz, de a késő esti órákig csak korlátozott erőszakot alkalmaztak, miközben a pártvezetés nem volt hajlandó teljesíteni a tüntetők követelését, a 16 pont közzétételét. Megoldás helyett a rádió vezetése furfanggal próbálkozott: kocsira szerelt mikrofont adtak a tüntetőknek azt imitálva, hogy beolvasott pontjaikat közvetítik. Az ablakokba kitett készülékekből pedig magyar nóta szólt. Az, hogy a hatalom nem mert nemet, és nem akart igent mondani, egyszerre fokozta az emberek elkeseredettségét és elszántságát.

Eközben Nagy Imre sem a kétszázszáz tüntetés küldötteinek követelésére, sem pedig elvbarátainak sürgetésére nem ment el otthonából, csak akkor, amikor a párt vezetése hívta. Este kilenc óra tájban

¹⁷ Uo.

■ ■ ■

a Parlament egyik ablakában tartotta meg beszédét. Erre Fazekas György újságíró, a Nagy Imre köré csoportosuló reformkommunista pártellenzéki csoport tagja, így emlékezett vissza:

...Nagy Imre és Jánosi¹⁸ ment együtt, Maca néni¹⁹ is a kapuig jött. Gondoltam, megkeresem a kocsim, és megyek haza. De Maca néni odajött hozzám, és megkért, menjek Imre bácsival. Mondom, nem hívott. – Nem is úgy gondoltam, hogy reprezentálni, de Feri is vele megy, és szeretném, ha maga is vele menne. Félek, hogy valami provokáció történik – mondta. – Ebben az esetben természetes, hogy megyek. Úgy ültünk be az autóba, hogy Nagy Imre középen üljön. Ebbe ő szó nélkül belenyugodott, kissé össze voltunk nyomva, de elfértünk, mert nagy kocsik voltak... Persze azt el sem tudtam képzelni, hogyha itt tényleg valami provokáció történik, ahogyan az Maca néni felmerült, mit tudunk csinálni. Mert fegyverünk nem volt. Nos, megérkeztünk. A sofőr rendkívül ügyesen manőverezett, úgyhogy az Akadémia utca felé eső részen állt meg, nem tudom hányas kapuhoz közel. Ott volt a legritkább a tömeg, a Kossuth-híd oldalán. Akkor még állt a Kossuth-híd. Mi azonban, ha jól emlékszem, a Lánchídon jöttünk át.

Miután kénytelenek voltunk kiszállni a kocsiból, Halász meg én mentünk elől, és próbáltunk utat törni, utánunk jött Imre bácsi Jánosi Ferivel. Közben kiabált a tömeg, óriási hangzavar volt. Fentről időnként egy hang, nem ismertem föl, hiszen torzított a mikrofon is, azt kiabálta, hogy nyugalom, emberek, nyugalom, magyar testvéreim, Nagy Imre elindult otthonról, percekig belül itt lesz. Akkor már nem volt vitás, hogy Nagy Imrét kívánja a tömeg. És én nagyon elszomorodtam. Mert ő egy megírt beszédet hoz, a tömeg pedig nem ezt várja. Még megpróbáltam szólni: Ez a tömeg nem azt a be nyomást kelti, mint aki lecsillapításra vár. Hát maga a tömeg élére akar állni, Nagy elvtárs? – Nem, le fogjuk csillapítani. – Valami ilyesmi hangzott el. „Nekivágtunk” a tömegnek és megpróbáltunk keresztülhaladni... Végül valahogy odakeveredtünk a kapuhoz. Ott tartózkodott a kormányőrség egy elég erős, kétrajnyi egysége. Csak annyira erős, hogy a kapu előtt díszleljen, mert ott tényleg százazrek voltak, nem tudnám

¹⁸ Jánosi Ferenc Nagy Imre veje.

¹⁹ Nagy Imre felesége.

■ ■ ■

■ ■ ■

meg se saccolni, hogy hányan, de több százezren, az biztos. Valahogy bekerültünk a kapun, és nem is liften, hanem gyalog mentünk fel az emeletre egy szobába, ahová Halász vezetett bennünket, mert ő volt otthon. A szobában Erdei Ferit találtuk a feleségével, Jocóval, Majláth Jolánnal. Borzasztó örömmel karon fogták Nagy Imrét, és átvitték egy másik szobába, ahol valami tanácskozás folyt, de hogy kikkel, nem tudom, mert én nem mentem velük. Aztán Imre bácsi és Erdei visszajött.

Akkor kinyitottak egy ablakot, mert abban a szobában nem volt erkély. Ott volt a mikrofon, nyilván már előre elhatározták, hogy onnan fog beszélni. Tóbiás Áron, aki a rádió részére csinálta a felvételt, a földön guggolt felvevőmagnókkal.

Széket húztak oda, arra állt fel Nagy Imre, majd átlépett az ablakba, ott körülbelül számagasságra volt már beigazítva a mikrofon. És akkor kitört belőlem: „Te jó Isten, ki fog esni!” Mondtam Erdei Ferinek: „Gyere, fogjuk meg két oldalról!” Így aztán Erdei és én két oldalról tartottuk végig a beszéd alatt.

Ez az ablak a Földművelési Minisztériummal szemben volt, elég közel az épület sarkához. Már a megszólalás után, hogy „Kedves elvtársak!”, fölmorajlott a tömeg. Nagy Imre valósággal megremegett, ketten is alig bírtuk tartani. Valahogy nem érezte, hogy teljesen labilis helyzetben van, a szónak – sajnos – mindkét értelmében. Egy emelet volt csak, de nagyon magas emelet, valóságos mélység tátongott alatta, és eléggé ijesztő kép volt a kiabáló tömeg is...²⁰

Nagy Imre beszéde nemcsak az elvtársak megszólítás és a hangsúlyos elégtelensége miatt keltett csatlódást, hanem azért is, mert nem ígért többet (igaz, kevesebbet sem), mint 1953-as programjának következetes megvalósítását: a szocializmus reformját a parlament alkotmányos eszközeivel. Befejezésül a kommunista *Internacionálé* helyett a nemzeti *Himnusz* elénekklésére szólította fel a tömeget, de a tömeg ezt nem hallotta, mert 1956. október 23-án azonnali eredményeket követelt a nép, és csupán ez foglalkoztatta. A tüntetés nem ért véget, de elveszett annak a lehetősége, hogy a nép bizalmát élvező egyetlen kommunista politikus az emberáradat élére állva kísérletet tegyen a fegyveres harc kirobbanásának megakadályozására.²¹

20 Fazekas: i. m. 89–91.

21 Szakolczai: i. m. 28–29.

Míg 1848-ban Landerer nyomdájának lefoglalása hozta meg a sajtószabadságot, 1956-ban a Magyar Rádió adásában akarták közzétenni követeléseiket. Akkor Táncsics Mihály börtönkapujának megnyitása, most pedig a szovjet diktátor, Szálin szobrának ledöntése szimbolizálta a szabadulást. A szobrot hozzávetőleg Nagy Imre beszédével egy időben sikerült eltávolítani. Teherautó után kötötték, a Blaha Lujza térre vitték, ahol a tüntetők apró darabokra verték szét.²²

A nap folyamán a Magyar Rádió épületéhez folyamatosan érkeztek a tüntetők, illetve az őrség erősítésére a katonák és az ÁVH-sok. Mire este 8 órakor elhangzott Gerő rádióbeszéde, már jó néhány összetűzésen túl voltak, de harcra még nem került sor. A tüntetők okkal és joggal sérelmezték a párt első titkárának minden szavát, Szovjetuniót magasztaló kijelentéseit és beszédének lekezelő, a nemzetet semmibe vevő stílusát. Miután az ÁVH-sok több alkalommal a rádiónál gyülekezők közé lőttek, közülük többen fegyvert szereztek. Nagy számban voltak itt munkások, akik jól tudták, hogy a budapesti üzemek közül melyikben gyártanak vagy tárolnak hadianyagot, de szereztek fegyvert a rádió védelmére kirendelt sorkatonáktól is, és egyre nagyobb számban az ő kezükre jutott az őrségnek sok esetben mentőautókon szállított muníció is. Így késő este a tüntetőkből lett felkelők már válaszoltak az ÁVH lövéseire, és megkezdődött a rádió hajnalig tartó ostroma. A tüntetés fegyveres felkelésbe torkollott, ám a követelések beolvasása a véráldozat ellenére sem sikerült: az épület elfoglalása előtt az adást átkapcsolták a Parlamentben berendezett stúdióba. A mindkét fél részéről sok áldozatot követelő harc végén a felkelők agyonlőtték a védők ÁVH-s parancsnokát, de a többi foglyukat elengedték.²³

A budapestiek mellett a vidéki egyetemisták is mozgolódtak. Debrecenben a diákok csatlakozásra szólították fel a munkásokat, így délutánra 20-30 000 ember vonult a megyei rendőr főkapitányság épülete elé, ahonnan az épületet védő ÁVH-sok előbb vaktölténnyel lőttek, majd később tüzet nyitottak: hatan megsebesültek, hárman pedig meghaltak. Ők voltak a forradalom első halálos áldozatai.²⁴

[Hruscsov nehezen szánta el magát a fegyveres beavatkozásra, mivel veszélyeztetve érezte az akkoriban megindult nemzetközi enyhülési folyamatot.] Tudta, hogy komolyan veszélyezteti az éppen megindult nemzetközi enyhülés folyamatát. Abban bízott, hogy majd rendező-

22 Uo.

23 Uo. 29–30.

24 Uo.

■ ■ ■

dik a helyzet Magyarországon. A budapesti szovjet nagykövet, Jurij Andropov jelentésében nagyon súlyosnak minősítette a budapesti helyzetet. Ennek hatására, valamint Gerő sürgetésére Hruscsov hozzájárult, hogy szovjet alakulatok vonuljanak be Budapestre.

Soldatić nagykövet még 23-án este, Gerő 8 órakor elhangzott rádióbeszéde előtt küldte el Belgrádba első beszámolóját a budapesti eseményekről.²⁵ Részletesen ismertette a tüntetők követeléseit, beszámolt a Jugoszlávia iránti széles körű szimpátiáról: így arról is, hogy a tüntetők egy része a követség épülete előtt Titót és Jugoszláviát éltette. Beszámolt olyan jelenségekről is, amelyek nemcsak őt nyugtalanították, hanem Belgrádban is aggodalmat kelthettek: „Erős nacionalista tendencia érződik. A tüntetők a Parlamentben lévő vörös csillagot összetaposták, a zászlókból kitépik a mostani címert, és a menetben a régi Kossuth-címert viszik. A Sztálin téren, ahol a mi követségünk is van, letérik a Sztálin tér feliratú táblákat.”

Éjjel 11 óra órákor Soldatić újabb információkkal egészítette ki esti beszámolóját²⁶; részletesen ismertette a Parlament előtt és a rádiónál zajló tüntetést, a Sztálin-szobor ledöntését, de most sem feledkezett meg a „negatív tendenciákról”: az egyetemisták megmozdulása „tömeges tüntetéssé változott, amely egyre jobban nacionalista és szovjetellenes jelleget ölt. Van szocialistaellenes kilengés is (a vörös csillag, a címer, a zászlók, a katonák jelvényeinek leszedése).”

Az első szovjet intervenció és a sikeres ellenállás

Budapesten a forradalom kitörése után hajnalig ülésezett a politikai bizottság (pb) és a sebtében összehívott központi vezetés (kv). A tanácskozássra átkísérték Nagy Imrét is, noha még nem volt tagja a pártvezetésnek. Általános volt az a meggyőződés, hogy a szovjet csapatok ellenállás nélkül letörnek majd minden zavargást, a pártvezetés feladata az erődemonstráció segítése és a „rendcsinálás” politikai feltételeinek megteremtése lesz. Ezt szolgálták a szigorú intézkedések: a kijárási és gyülekezési tilalom, valamint a statáriális bíraskodás elrendelése. A szovjet és a magyar fegyveres erők koordinációjának biztosítására katonai bizottságot állítottak fel. Elítélték a megmozdulást, s többek között a „reakció sötét hordájának” bélyegezték a résztvevőket. Személyi változásokról is döntöttek. Nagy Imrét jelölték miniszterelnöknek,

25 Dalibor Soldatić nagykövet távirata a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külügyi államtitkárságának. In Top Secret 1956, 130–131.

26 Uo.

■ ■ ■

és a pb-be is beválasztották. Nagy – noha kísérlete Gerő leváltására sikertelen maradt – a délelőtti megbeszélésen kialakult álláspont ellenére elfogadta a jelölést. Meg kellett elégednie annyival, hogy a kv tagjává választották elvbarátját, Donáth Ferencet, valamint Losonczy Gézá, és kihagytak több, zömében jelentéktelen sztálinistát.

A pártvezetés számításait szétzúzták a pesti tüntetők. Meghát-rálás helyett az ellenállás fokozásával, kiszélesítésével fogadták az intervenció csapatokat. A szovjet háborús filmekben nevelkedett és alapos katonai oktatásban részesített fiatalok gyenge fegyverzetük ellenére is eredményesen vették fel a harcot az ellenállásra egyáltalán nem számító és a gyalogsági támogatást is nélkülöző szovjet páncélosokkal. Elsősorban a főbb közlekedési útvonalak és csomópontok (Széna tér, Nagykörút – Rákóczi út és Nagykörút – Üllői út kereszteződése, Kálvin tér, Móricz Zsigmond körtér) környékén lángolt fel a fegyveres harc. A szovjeteket meglepte az elszánt ellenállás, és a magyar néphadsereg vezérkarának tétovasága, így súlyos veszteségeket szenvedtek. A katonai intervenció pedig a politikai megoldás akadályává vált, s növelte a hatalommal szembeforduló erőket, hiszen az antisztálinista felkelést nemzeti szabadságharcra változtatta, megteremtve ezzel 1956 legendás egységének alapjait.²⁷

A fegyveres ellenállás eredményeképpen október 24-én már szó sem lehetett arról, hogy a viszonylag korlátozott katonai akciókat kelletlenül megadott részengedményekkel párosítva fojtsák el a megmozdulást. Nagy Imre kinevezése miniszterelnökké így csak az addig egyedül elfogadott kommunista vezető – átmeneti – hitelvesztését eredményezte, tovább rontva a párt esélyét a helyzet megoldására. Október 23-án este Nagy elszakadt a híveitől, mivel az úgynevezett Nagy Imre-csoport tagjai nehezményezték, hogy a néppel fegyveres harcban álló pártvezetés mellé állt. Mivel a széles közvélemény elsősorban neki tulajdonította a meghozott intézkedéseket, a szovjet csapatok segítségül hívását, röplapok jelentek meg „Nagy Imrov” ellen.

Az igazság az, hogy a szovjet csapatok intervencióját Gerő Ernő kérte, s néhány nappal később Hegedűs András írta alá! Nagy Imre személyében lett egy olyan tagja a legfelső vezetésnek, aki útját tudta állni a megmozdulást brutális eszközökkel leverni kívánóknak. Politikai megoldást keresett, és valódi reformokat akart. Nem „rendcsinálást”, hanem egy új rend megteremtését. Aki egyaránt elfogadható volt a szovjet vezetés és a magyar nép számára. Ehhez azonban annak a népi legendának az elterjedésére is szükség volt,

27 Szakolczai: i. m. 32.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

miszerint Nagy Imre október 23-tól az ÁVH foglya, és a statárium-elrendelésére géppisztollyal kényszerítették.²⁸

Az éjszaka meghozott intézkedésekkel is csak korlátozottan és átmenetileg sikerült a hatalomnak megakadályozni a fegyveres felkelés eskalációját Budapesten és áttérjedését vidékre. Az ország mind több részéből érkezett hír tüntetésekről, a magyar néphadsereg alakulatai azonban még számos helyen meg tudták akadályozni a meghirdetett demonstrációt. Miskolcon tüntetők tartóztattak fel Budapest felé haladó szovjet egységeket. Létrejöttek a forradalomban később nagy szerepet játszó munkástanácsok a fővároson kívül Miskolcon és Pécsen is, amelyekkel a helyi pártvezetőségek tárgyalni kényszerültek, tehát el kellett ismerniük őket.

Közben a magyar főváros fegyveres ellenállását újabb szovjet erők bevetése sem tudta megtörni, sőt a szabadságharcosok jelentős sikereket értek el. A fegyveresek kétségkívül legnagyobb eredménye nem is az volt, hogy elfoglaltak, s ideig-óráig kézben tartottak épületeket, közintézményeket, hanem az, hogy súlyos veszteségeik és az egyre nyomasztóbb szovjet katonai erőfölény ellenére magát a felkelést életben tartották. Ezzel megteremtették a politikai győzelem lehetőségét.

Út a győzelem felé

A magyar felkelés világeseményné vált, a nyugati lapok címlapjára, a hírek élére került, egy csapásra az ellenkezőjére fordította az országról addig kialakult kedvezőtlen képet. Az antisztálinista, össznépi szabadságharc kiváltotta a nyugati világ csodálatát. Viszont a nyugati rádióadások a magyar polgároknak azt az illúziót keltették, hogy a demokratikus országok hivatalos politikáját lakosságuk érzelmi fogantatású akarata fogja meghatározni.

Miután az SZKP kb elnökségének küldöttei megérkeztek Budapestre, azonnal az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) szűkebb vezetésével tárgyaltak. Mikojánék egyetértettek magyarokkal abban, hogy a felkelés felszámolása csak órák kérdése, sőt megrótták őket amiatt, hogy Moszkvát tájékoztatva a helyzetről eltúlozták a veszélyt! A szovjet küldöttek nem emeltek kifogást Nagy Imre kinevezése ellen, így a forradalomnak ez a későbbiekben mind jelentősebbé váló eredménye egyelőre szovjet jóváhagyást is élvezett!

²⁸ Szakolczai: i. m. 33.

■ ■ ■

A szovjet katonai és politikai segítség megnyugtatta a magyar vezetést. Az SZKP küldöttei senkit sem váltottak le, jóváhagyták a magyar vezetők intézkedéseit, és a felelősség egy részét is levették a vállukról. Így déltájban sugárzott rádióbeszédében Nagy Imre jelentős reformok tervét villanthatta fel. De nem alkalmazták a statárium rendelkezéseit az elfogott felkelőkkel szemben, és újra meg újra meghosszabbították a fegyverletétel határidejét is. Ennél is fontosabb volt, hogy másnapra átmenetileg felfüggesztették a kijárási tilalmat.

Október 25-én a Magyar Rádió a párt győzelméről adott hírt. Közölték: „az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltuk”.²⁹ Két órával később pedig a minisztertanács közleményt adott ki, melyben többek között azt mondta: „éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták! Az ellenforradalmi erők szét vannak verve!”³⁰ A rádió a továbbiakban is az élet normalizálódásáról számolt be, s tudatta, hogy megindult a városban a közlekedés, és a dolgozókat felszólította, vegyék fel a munkát.

Pedig a harcok még nem értek véget. A Magyar Rádió épülete a felkelők kezén volt, sőt a fegyveres csoportok kezdtek állandóbb összetételűvé válni, elsősorban azok, amelyekben a társaság magját korábbi személyes kapcsolatok fűzték össze (azonos munkahely, szomszédság stb.), vagy amelyeket rátermett parancsnokok vezettek. Diákok, munkások egyaránt harcoltak, sőt gyerekek is, akiket később a köznyelv „pesti srácok”-ként emlegetett. A lányok elsősorban a sebesülteket látták el, és a Molotov-koktélnak nevezett gyújtóbombák készítésében segítettek. Egy-egy csoport harci eredményei, bátorsága révén kezdett híressé, iránymutatóvá válni, ilyenek voltak a Corvin köziek.

A kijárási tilalom feloldása után tömegek lepték el az utcákat. A kíváncsiskodók vagy bevásárolni indulók az ellenkezőjét tapasztalták annak, amit a rádióban hallottak: nem ért véget a fegyveres harc, és nem igaz, hogy fosztogatók garázdálkodnak, hiszen ott az áru a betört kirakatokban! A szovjet hadsereg nem a honvédséget segítve vesz részt a rend helyreállításában, hanem az ÁVH-s egységek támogatásával egymaga vette fel a harcot a forradalmárok ellen. Sőt a magyar katonák közül sokan a szabadságharcosokkal tartanak, vagy fegyverszünetet kötnek velük. És ami a legfontosabb: a fegyveresek nem huligánok, nem fasiszták, hanem munkások és diákok, szomszédok és ismerősök!

²⁹ Kenedi János szerk.: i. m.

³⁰ Uo.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

A Budapest utcáin levő tömeg az elmúlt években belésulykolt gyenge orosz nyelvtudással győzködte a szovjet katonákat, hogy ami Magyarországon történik, az nem fasiszta megmozdulás, nem ellenforradalom, hanem nemzeti, demokratikus forradalom. Kísérletük több esetben sikerrel járt, így az Astoriától elindulva mind többen tartottak – sokszor nemzeti színekbe öltöztetett szovjet harcokosikon – a Parlament felé a Nem vagyunk mi fasiszták! és Vesszen Gerő! mondatokat skandálva. Futótűzként terjedt a hír a szovjet egységek átállásáról, így tizenegy óra tájban mind felszabadultabb, magában és a győzelemben egyre jobban bízó tömeg gyűlt össze a Parlament előtti Kossuth téren.

A kormánynegyed védelmére rendelt erők pánikba estek, a zászlódiszbe borított páncélosokról nem is tudták eldönteni, hogy szovjetek-e vagy a felkelőkhöz átállt magyar egységek. A téren tüntetőkre hamarosan gyilkos sortűz zúdult: lőtték a menekülőket és az épületek védelmébe húzódókat is. A tüzelésbe bekapcsolódtak a téren álló szovjet páncélosok, löve a torkolattüzek irányában a környező épületek tetejét, de a velük percekkel korábban még barátkozó tüntetőket is. A helyzet tovább nehezedett, miután a pártközpont védelmére érkező magyar egységek is tűzharcba keveredtek a szovjetekkel, ezzel is növelve a fejtelenséget és az áldozatok számát. A téren több mint félszáz halálos áldozat és számtalan súlyos sebesült maradt. A mai napig sem tisztázott, hogy ki a felelős a mézárálásért!

A Kossuth téren történtek elborzasztották és megrettentették a magyar pártvezetés egy részét, akik okkal félték a bosszútól. A válságot katonai erővel felszámolni akarók erejét megtörte a mézárálás hiábavalósága, még inkább az, hogy Mikojánék – megelégedve a magyar pártvezetés tehetetlenségét – Gerő felmentését és a helyére Kádár János kinevezését javasolták, ami azonnal meg is történt. Kádár ugyan nem számított a reformok hívének, de nem tekintették azok ellenzőjének sem, az pedig, hogy ő is megjárta Rákosi börtönét, elhomályosította korábbi negatív szerepét. Azzal, hogy Gerőt leváltották, az október 23-i követelések másik fontos pontja is teljesült: a kormány után a párt élére is új ember került, noha Gerő továbbra is a pártvezetés tagja maradt. A változást a tüntetők többsége már kevesellte, a továbbra is a katonai megoldást szorgalmazó ÁVH és az apparátus rákosista vonala kényszeredetten tudomásul vette a szovjet verdiktet. A pártvezetésben csökkent a fegyveres rendteremtés mellett érvelők súlya, így a szovjet csapatkivonásra való utalás az SZKP küldötteinek ellenkezése dacára bekerült Nagy Imre 25-én

■ ■ ■

kora délután elhangzott (a politikai bizottság által is jóváhagyott!) rádióbeszédében: „...Mint a Minisztertanács elnöke bejelentem, hogy a magyar kormány kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság, a proletár internacionalizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közötti egyenjogúság és a nemzeti függetlenség alapján. Meggyőződésem, hogy az ezen az alapon felépülő magyar–szovjet viszony szilárd alapja lesz népeink őszinte, igaz barátságának, nemzeti fejlődésünknek és szocialista jövőnknek. Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni...”³¹

A vezetés megosztottságát mutatja, hogy ugyanekkor újabb intézkedéseket hoztak a forradalom fegyveres leverése érdekében. Az újdonsült pártvezető, Kádár ingadozott, és egyszerre ígért másnapra gyökeres reformokat és elszánt, kemény lépéseket, a fegyveres ellenállás szétzúzását.

Mindeközben újabb jelentős sikereket értek el a mind elszántabb és szervezettebb felkelők. Elfoglalták a csepeli és a XVIII. kerületi pártbizottságot, az újpesti és a ferencvárosi rendőrkapitányságot. A Vörös Csillag Nyomdát a véres (!) zászlók alatt felvonuló tömeg egyetlen puskalövés nélkül szállta meg, ami jól mutatja, milyen krízist okozott a Kossuth téri vérengzés. Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya tárgyalta a tüntetők küldöttségével, és szabadon engedte a fogva tartott felkelőket. Közben új forradalmi intézmények születtek: megalakult az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, és Obersovszky Gyula szerkesztésében megjelent az első forradalmi újság, az *Igazság*, ami a kommunista sajtómonopólium végét, a felkelők újabb követelésének részleges megvalósulását jelentette. Megkezdte működését az önkéntes mentőszolgálat, az ápolók és orvosok pedig mindent megtettek a barikád mindkét oldaláról beszállított sebesültek életének megmentéséért.³²

[A jugoszláv nagykövet következő jelentésében³³ már az október 25-én, a Parlament előtti vérengzésről számol be, nem ismerve annak a méreteit: „Innen két alkalommal is telefonáltak a nagykövetségünkre, és beavatkozást kérnek a vérontás elkerülése végett.”]

31 Kenedi szerk.: i. m.

32 Szakolczai: i. m. 39.

33 Dalibor Soldatić jelentése. In Top Secret 1956, 133.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

[13 órakor mintegy ezer tüntető érkezett a követséghez, „tekintélyes polgárok és munkások, a *Himnusz*t énekelték és Titót éltették. Annak a kívánságuknak adtak hangot, miszerint a jugoszláv kormány kérje az ENSZ-et, hogy az idegen csapatok hagyjanak fel azon magyar polgárok magyar területen való gyilkolásával, akik békésen és fegyverrel meztelenül kifejezésre juttatják: követelik a saját szabadságukat”.

A tüntetők nem beszéltek közvetlenül a jugoszláv nagykövettel, mert Soldatícának aznap délután végre sikerült Sik Endre helyettes külügyminiszter személyében viszonylag kompetens magyar politikkussal találkozni.

Korábban Gerő leváltásáról, illetve Kádár kinevezéséről is csak a rádióból értesült. Sik tájékoztatta, hogy a kv szinte folyamatos ülésezésének a kezdetén döntöttek a szovjet csapatok segítségül hívásáról, miután a rendőrség gyakorlatilag szétesett, s az ÁVO önmagában képtelen volt a felkelést leverni. Ez után könnyörtelen vérontás következett. Az áldozatok száma elérte a néhány százat és több száz sebesült volt, ez a nép szemében a végsőkéig kompromittálta mind a magyar vezetést, Gerővel az élen, mind a Szovjetuniót.

A tájékoztatást követően küldte a nagykövet első átfogó, a kialakult helyzetet már elemző jelentését Belgrádba. A történekeért a magyar vezetést hibáztatta, amely teljesen kiengedte kezéből a kezdeményezést, „a hatalmat a szovjet csapatok tartják”. Kivonásukat Nagy és Kádár a rend helyreállításához kötötte, de ehhez semmiféle garanciát nem adtak, holott csak így szerezhettek volna tekintélyt a tömegek előtt.

Október 26-án tovább erősödött, szélesedett a harc a fővárosban és vidéken egyaránt. Várpalotán a felkelők magukhoz ragadták a hatalmat, oldalukra állítva a honvédség és a rendőrség egy részét, s több alkalommal megtámadták a városon keresztülhaladó szovjet egységeket. A szabadságharcosok megtartották legfőbb bázisaikat Budapesten, sőt újakat hoztak létre. A legjelentősebb egységek továbbra is az akkor még Iván Kovács László vezetése alatt álló Corvin közti és a Bárány János irányítása alatt levő Tompa utcai csoportok voltak. Ekkorra alakult meg a Budán leginkább számon tartott egység a Széna téren Szabó János (Szabó bácsi) vezetésével.

A már némi nehézfegyverzettel is rendelkező, spontán alakult fegyveres csoportok egyszerű, de hatásos taktikát alkalmaztak. Állandó megfigyelés alatt tartották a főbb közlekedési útvonalakat, megtámadták az arra vonuló szovjet egységeket, majd azonnal visszahúzódtak a szűk mellékutcákba, ahová a T-34-es tankok nem tudták követni

■ ■ ■

őket. A gyalogsággal alig rendelkező régi típusú harckocsikkal szemben elért sikereket elsősorban a jobb helyismeretüknek, és a lakosság önfeláldozó támogatásának köszönheték. A páncélosok támadásait, sok esetben fegyvertelenül is meg tudták bénítani, úgy, hogy például palacsintasütőt helyeztek az úttestre harckocsi aknát imitálva (ezt Pongrátz Gergely, a Corvin közti harcosok későbbi vezetője nyilatkozta, amikor 2002 nyarán interjút készítettem vele). A kilótt vagy Molotov-koktélok által hatástalanított tankok kiváló úttorlasznak bizonyultak a következő támadásnál, és minden szovjet veszteség kétszeresen erősítette a magukban egyre jobban bízó harcosokat. A szabadságharcban részt vettek számát a mai napig sem tudjuk pontosan, úgy 10-12 000-en lehetnek, ami nagyvárosi gerillaharcban egy idegen reguláris hadsereggel szemben komoly erőnek számít.

Az egy-egy területi csoport küzdelmétől meg kell különböztetni a támadó jellegű akciókat. Ezek a helyi hatalom intézményei – párt-házak, rendőrkapitányságok, tanácsházak – elfoglalására irányultak, melyeket erősen támogatott a helyi lakosság is. Ezekben a helyeken a terület irányítását kézbe vevő forradalmi bizottságok megalakították saját nemzetőrségüket.

Közben vidéken, elsősorban a megyeszékhelyeken, jószerével ellenállás nélkül omlott össze a kommunista hatalom. Forradalmi bizottságok alakultak, s vették át a városok irányítását.

A pártvezetés pedig továbbra is csődtömegként működött, tehetetlen volt, és a kapkodás volt rá jellemző. A kétnapos szünet után, október 26-án megjelenő hivatalos lapok a politikai megoldást szorgalmazó írásokkal voltak teli. Például a szakszervezetek napilapja a *Népszava* közölte a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) kibontakozási programját, amely azonnali tárgyalásokat sürgetett a kormány és a felkelők között, valamint a szovjet csapatok azonnali kivonását követelte, és a munkásokat felszólította a munkástanácsok (jugoszláv mintára történő) megalakítására. A szakszervezet eme lépése komoly kihívást jelentett a pártállam számára. Egyfelől szembesítette a pártvezetést egy addig szigorú pártirányítás alatt levő szervezet függetlenedési törekvésével, másfelől megmutatta, hogy ha a párt bizonytalanodik, akkor mások ragadják magukhoz a kezdeményezést, ezáltal az irányítást.

A politikai bizottsági, majd az azt követő központi vezetési ülés napirendjén két egymással szorosan összefüggő kérdéskör szerepelt. Az új kormány személyi összetételének vitája során a koalíciós kormányzás irányába tett gesztusként szerepelt Nagy Imre jelöltjei

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

(Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Szilágyi József, Losonczy Géza) mellett a kisgazda Kovács Béla és Tildy Zoltán. Ez a kormánylista elfogadhatatlan volt a pártvezetésen belül még mindig jelentős erő képviselő sztálinista-rákosista klikk számára.³⁴

Ezen az ülésen a vezetés – maga számára és a helyzet normalizálása szempontjából is – a legrosszabb megoldást választotta. A katonai bizottság semmit és senkit sem kímélő tervet dolgozott ki a Corvin köz megsemmisítésére, miközben csekély számú elkésett reformmal igyekezett gyengíteni a forradalom táborát. A parasztságot az október 27-én kihirdetett kormánylistával, a munkásságot pedig anyagi követeléseinek kielégítését ígérve próbálták megnyerni, ugyanakkor – kisajátítva a SZOT javaslatát – munkástanácsok alakítására szólították fel őket. Felhívásuk óriási lendületet adott a munkástanácsok szerveződésének. Ezek a testületek kétszeresen is legitimnek tekintették magukat. A munkástanácsok sorra történő megalakulása a forradalom táborát erősítette. Követelték a demokratikus átalakulást, az ÁVH felszámolását, a szovjet csapatok kivonását, a korlátozott magántulajdon biztosítását és az amnesztiát a felkelők számára.

Azonban a hatalom által felkínált politikai engedmény eredménytelen volt. Már a születése pillanatában megbukott a nemzetinek mondott kormány. A bevont nem kommunista politikusok közül például Tildy Zoltánnal szemben saját pártjában, a kisgazdáknál is bizalmatlanok voltak, a megmaradt rákosista miniszterekkel szemben pedig azonnal országos tiltakozóhullám támadt.

A jelentéshez hasonló óvatosság jellemezte az első hivatalos jugoszláv állásfoglalást is. Branko Drašković a külügyi államtitkárság október 26-i sajtótájékoztatóján pozitívan fogadta Nagy és Kádár kinevezését, s azt a tényt, hogy hajlandók a széles néptömegek követeléseinek eleget tenni. A szovjet beavatkozás elítélése elől ekkor még kitértek, erre ténylegesen csak a második, november 4-ei beavatkozás után került sor azonos érveléssel: „ha idejében számoltak volna a tragikus budapesti eseményekhez vezető okokkal, akkor meggyőződésünk szerint ezekre az eseményekre nem került volna sor”.³⁵

A *Jugopress* első – aznap esti – félhivatalos értékelése egyértelműen üdvözölte a lengyelországi változásokat, s annak a reményének adott hangot, hogy az események Magyarországon is hasonló irányt vesznek.

Szintén október 26-án kérte fel Hruscsov Mićunović moszkvai jugoszláv követet, hogy személyesen tolmácsolja Titónak a szovjet

³⁴ Szakolczai: i. m. 41.

³⁵ Varga: i. m. 89.

■ ■ ■

■ ■ ■

álláspontot. A szovjet pártvezér szerint az események lényege, hogy a Nyugat megpróbálja a II. világháború utáni status quót a maga javára megváltoztatni.

A nap vonatkozó eseményeihez tartozik, hogy Budapesten Soldatichnak végre sikerült Bognár József révén a kormány egyik tagjával is találkozni. A magyar miniszter hibáztatta kormányát, hogy csak nagyon vonakodva, késlekedve fogadta el a felkelők jogos követeléseit. A szovjet csapatok kivonását ő is a már ismert előfeltételekhez kötötte. Ugyanakkor a korábbi kisgazda politikus elfogadhatatlannak tartotta a többpártrendszer visszaállítását és a Kossuth-címer elismerését, mivel az a „Nagy-Magyarország címere, s mint ilyen, elfogadhatatlan a szomszédos országokra nézve”.³⁶

[Való igaz, hogy a jugoszláv vezetés (beleértve a budapesti nagykövetet) kezdettől érzékenyen reagált a „magyar nacionalizmus” legapróbb rezdüléseire is, s mint láttuk, már a Kossuth-címert is úgy tekintette, mint ennek a megnyilvánulását. Ugyanakkor kezdettől fogva ellenezte a többpártrendszert, amiben a szocialista berendezkedés megkérdőjelezését látta. Nem volt érdekelt a szövetségi rendszer (Varsói Szerződés) megbolygatásában sem, mert a szovjet állásponthez hasonlóan mindenfajta kibontakozás előfeltételének a status quo megőrzését tartották.]

A jövőt illetően Bognár kifejtette, hogy a kormány el kívánja fogadni a „jogos követeléseket”, de ha a harc még akkor sem szűnik meg, akkor erőszakot alkalmaznak a lázadás leverésére.

Október 27-én Nagy Imre közeli hívei két angyalföldi munkást kísérték el hozzá, hogy szembesítsék a valósággal. Egykori elvbarátai bíralták október 23-a óta megtett lépéseit, és arra igyekeztek rávenni, hogy ismerje el a mozgalmat nemzeti demokratikus forradalomnak, álljon az élére, költözzön át a Parlamentbe, hogy ne a párt, hanem a kormány irányítsa az országot. Nagy arról is értesült ezen a napon, hogy a pártvezetés sztálinista tagjai elszánták magukat az addig csak fenyegetésnek használt szigorú intézkedések, elsősorban a statárium könyörtelen alkalmazására, sőt egy katonai puccsra is.

Nagy Imre és Kádár János még október 28-ra virradó éjjel tárgyalt az SZKP küldötteivel, Mikojanékkal, és tájékoztatásuk alapján Hruscsov is áldását adta a fordulatra. A négy napja harcban álló szovjet csapatoknak pihenésre, átcsoportosításra volt szükségük, különös tekintettel arra, hogy a vidéki események is a harc kiszélesedésével

³⁶ Uo.

■ ■ ■

■ ■ ■

fenyegettek. A Nagyék által kínált megoldás ráadásul biztosította, hogy a szovjet páncélosok ne kudarcra vonuljanak ki Budapestről, hanem visszavonják őket, mivel a politikai megoldás feleslegessé tette a további harcot. A magyar vezetők által előterjesztett javaslatok nem érintették sem a kommunista párt vezető szerepét, sem Magyarország helyét a Varsói Szerződésben, vagyis a szövetségi rendszer két pillére biztosítottak látszott.

Ennek értelmében Nagy Imre október 28-án megtartott rádióbeszédében amnesztiát hirdetett a felkelőknek, és demokratikus mozgalomnak (de nem forradalomnak!) nevezte a történeteket, garantálta a jogosnak ítélt követelések teljesítését, és elismerte a forradalmi szervezeteket. Bejelentette a beszolgáltatás eltörlését és az ÁVH felszámolását, a fegyveres felkelőket is magába foglaló új karhatalom felállítását és azt, hogy tárgyalásokat kezdeményez a szovjet haderő kivonásáról. Ezek az engedmények már jelentős eredménynek számítottak.

Belgrádot nyugtalanította, hogy a budapesti nagykövet képtelen kapcsolatba lépni valóban kompetens magyar politikussal, s ezért utasította, próbáljon meg személyesen a miniszterelnökkel, vagy legalább az általa erre megfelelőnek ítélt kormánytaggal találkozni. Határozott fellépését követően Soldatíc végül eljutott a miniszterelnököt helyettesítő Erdei Ferenchez és Horváth Imre külügyminiszterhez.³⁷

A beszélgetés során Erdei egyértelműen ellenforradalomnak minősítette az eseményeket, ami nehezen azonosítható „az ország demokratizálódásáért síkraszálló széles néptömegek fellépése” meghatározással.³⁸ Megítélése szerint a kormány és a szovjet csapatok határozott beavatkozásának köszönhetően „vége felé tart a lázadás katonai leverése”. A kormány átalakítását Erdei nem tartotta kielégítőnek, legfőbb pozitívumaként említette Münnich Ferenc belügyminiszteri kinevezését, aki nem tartozott „Rákosi kedvencei közé”, s a valóban népszerűtlen Piros Lászlót váltotta el a poszton.

[Horvát külügyminiszter viszont a lehetséges jugoszláv segítség iránt érdeklődött, de ez elől Soldatíc kitért mondván, a feladata egyelőre a pontos tájékozódás. Jelezte azonban Belgrádnak, a magyar kormány feltehetően valóban igényelne ilyen „politikai segítséget”.]

[Másnap, azaz október 28-án, az MDP elnöksége már nagyon pontosan megfogalmazta ezt a kívánságát. Hivatkoztak a LEMP (Lengyel

³⁷ Varga: i. m. 89.

³⁸ Uo.

■ ■ ■

Egyesült Munkáspárt) központi bizottságának aznapi üzenetére, s valami hasonlót vártak Jugoszláviától is, mivel a magyar pártvezetés szerint a lengyel kommunisták mellett a jugoszlávok tűntek Budapesten a tömegek számára szalonképesnek.]

[Némi habozásra utal jugoszláv részről, hogy az azonnali üzenet elküldésére csak másnap került sor, vagy valóban szükség volt ennyi időre Tito rendkívül diplomatikusan levelének megfogalmazásához. A jugoszláv elnök a korábbiakhoz képest sokkal egyértelműbben foglalt állást a nép követelése mellett, amiben megerősítette, hogy ezt megelőzően Nagy Imre is határozottan elvetette az „ellenforradalom” teóriáját.]

Miközben a jugoszláv vezér hangsúlyozta, hogy nem kíván beavatkozni a magyar belügyekbe, ugyanakkor mélyszéles aggodalmának is hangot adott, amely végső soron abból a félelemből táplálkozott, hogy Magyarország letér a szocializmus útjáról. A magyar vezetés a „szimpatikus Tito” üzenetét leginkább éppen erre, az ellenforradalmi veszély megfogalmazására próbálta használni, miközben egyértelművé vált, hogy az akkor már semmilyen módon nem egyeztethető össze a jóval negatívabb hivatalos szovjet megítéléssel. A jugoszláv sajtó messze nem volt olyan óvatos, mint a hivatalos délszláv politika, s egységesen nekirontott a moszkvai lapok, főleg a *Pravda* változatlanul ellenforradalmat emlegető cikkének, s egyértelműen pozitívan értékelte Molnár Miklósnak a *Szabad Népből* megjelent reakcióját.

Az újvidéki *Magyar Szó* kommentárja is forradalomról ír, s a felkelés kirobbanásáért a korábbi sztálinista vezetést tartotta felelősnek.

A jugoszláv külpolitika prioritásai alapvetően nem változtak a lengyel- és a magyarországi események hatására, sőt általuk ezek helyességét vélték a délszláv vezetők igazolni. A lényeges különbségeket a két ország vezetőiben látták, Gerőt elmarasztalták, Nagytól pedig hasonló stabilizáló szerepet vártak el, mint amit Gomulka töltött be Lengyelországban.]

■ ■ ■

■ ■ ■

A FORRADALOM GYŐZELME ÉS A SZOVJET BEAVATKOZÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

Annak felismerése nyomán, hogy Magyarországon a további követelések kielégítése nélkül nem fogadható el a központi hatalom, és nem teremthető meg a konszolidáció, Nagy Imre Mikojanék jóváhagyásával továbblépett a társadalommal való megegyezés irányába.³⁹ Október 30-án kora délután bejelentette, hogy megszűnt az egypártrendszer, és hogy egy népfront jellegű kabinet veszi át az ország irányítását. Ebből kimaradtak a sokak által támadott és utált rákosisták, és nagyobb súlyt kaptak a koalíciós pártok képviselői (Nemzeti Parasztpárt, FKGP, Szociáldemokrata Párt). Őket azonban még nem a pártjuk delegálta, hanem Nagy Imre hívta meg a kormányba.

Közben Moszkvában komoly viták után annak a reményében hagyták jóvá a magyarországi fordulatot, hogy ezen az áron sikerül Magyarországot benn tartani a kommunista táborban, és megőrizni az MDP vezető szerepét. Az október 28-a után érkező hírek hatására azonban az SZKP vezetői elbizonytalanodtak. Moszkvát tájékoztatták a magyar lakosság kommunista- és szovjetellenes hangulatáról, erősen eltúlozva az elkövetett atrocitásokat, szám szerint nyilvántartva a ledöntött második világháborús szovjet emlékműveket. Mindez azt az álláspontot erősítette meg, hogy Magyarországon ellenforradalmi, méghozzá fasiszta ellenforradalmi veszély van. Október 30-án kelt, visszautazásuk előtti utolsó jelentésükben Mikojanék is úgy értékelték, hogy a fegyveres felkelés felszámolása békés úton lehetetlen.⁴⁰

A nyugati nagyhatalmak javaslatára összeülő ENSZ Biztonsági Tanácsa tárgyalta a magyar helyzetet, az igazi érdekelttség hiányát azonban jól mutatja, hogy a testület még egy határozati javaslat megfogalmazásáig sem jutott el. Magyarország további esélyeit rontotta az október 29-én kirobbant szuezi háború, ami megosztotta a nyugati nagyhatalmakat, elvonta a figyelmüket, és hiteltelennítette a Szovjetunió magyarországi beavatkozását elítélő hangzatos szövegeket.

Mindeközben Magyarországon a Köztársaság téren történtek is a forradalom konszolidációját segítették. Az elkövetkező napokban számos szervezet szót emelt a forradalom tisztaságának védelmében, és elítélte a népitételt, melynek során a felkelők egy része kommunistákat és ávosokat lincsel meg. Általánossá vált az igény olyan nemzetőrség felállítására, amely képes megakadályozni minden

³⁹ Szakolczai: i. m. 59.

⁴⁰ Top Secret 1956.

önbíráskodást, és képes a rendet fenntartani. Ekkor felgyorsult a felkelőket is magába foglaló nemzetőrség vezetőségének megalakítása. A parancsnok Király Béla, helyettese Kopácsi Sándor lett. A katonaság vezetésére megalakult honvédelmi bizottmány leváltotta a rákosista tábornokokat, hogy a honvédség valóban a forradalmi ország hadserege legyen.

A szovjet és jugoszláv álláspont közeledése a szovjet kormány október 30-i nyilatkozatával⁴¹ érte el a csúcspontját, amiről a jugoszlávok meg is jegyezték, hogy akár ők is írhatták volna. Az SZKP viszont már másnap hozta meg végleges döntését az újabb intervencióról.⁴² Az elnökség egyben arról is határozott, hogy milyen formában kell a szövetséges országok vezetőit e döntésről tájékoztatni. Ennek megfelelően Hruscsov utasította Nyikolaj Firjubin belgrádi szovjet nagykövetet, hogy haladéktalanul keresse fel a jugoszláv elnököt, s tegyen javaslatot egy személyes találkozásra.

Ezzel egy időben utasította Koča Popović külügyi államtitkár Soldaticot, hogy ajánlja fel a magyar vezetőknek „minden rendelkezésre álló, lehető legnagyobb” segítségüket. A jugoszláv nagykövet november 1-jén este találkozott Nagy Imrével, aki rögvést élt a felkínált segítséggel, bár egyáltalán nem abban a formában, ahogy azt a jugoszlávok gondolták, ugyanis Tito közvetítését kérte az újabb szovjet benyomás ellen.⁴³ Hruscsov és Malenkov végül november 2-án este érkezett Pulába, s onnan hajóval folytatták útjukat Brionira, Titóhoz.

Az újabb beavatkozást a szovjet pártvezér az európai status quo megőrzésével és a budapesti lincselésekkel indokolta. A jugoszlávok mindkét érvet elfogadták, s így a döntést gyakorlatilag vita nélkül vették tudomásul. Hruscsov beszámolt arról is, hogy már útközben, Bukarestben értesült Bulgaryintól arról, hogy Münnich és Kádár útban vannak Moszkvába. Az előbbi szánta ugyan a létrehozandó ellenkormány élére, de a jugoszlávok javaslatára mégis Kádárra esett a választásuk.

Végül egyetlen nyitott kérdés maradt. A szovjet vezetők tartottak „az imperialista ügynök” Nagy Imre és kormánya nemkívánatos reakcióitól. A jugoszlávok ugyan nem értettek egyet ezzel a minősítéssel, sőt úgy vélték, hogy Nagynak és Losonczy Gézának szerepet kell kapnia a kibontakozásban, de magukra vállalták Nagyék eltávolítását. Ez másnap hajnalban meg is történt.]

⁴¹ Döntés... 51–61.

⁴² Uo. 62–68.

⁴³ Varga: i. m.

■■■

Moszkvában pedig közben már döntést hoztak a támadásról, a forradalom fegyveres leveréséről. Erről Nagy Imre nem tudott, viszont értesült a szovjet csapatmozgásokról. Nyilvánvalóvá vált számára, hogy a szovjetek nem bíznak benne. Ebben a helyzetben elkeseredett lépésre szánta el magát. Magához hívatta Andropov szovjet nagykövetet, akitől a legújabb hírek magyarozatát követelte. Annak köntörfalazó válaszára pedig bejelentette, hogy a magyar kormány felmondja a Varsói Szerződést, Magyarország kinyilvánítja semleges-ségét, és hogy ennek támogatására az ENSZ Biztonsági Tanácsának négy állandó tagját kívánják felkérni. A lépés lényege az volt, hogy ennek révén elvész a katonai beavatkozás jogi alapja, vagyis a szov-jetek nem egyik szövetségesüknek nyújtanának fegyveres segítséget, hanem egy független államot támadnának meg. Egyedül ettől lehetett remélni, hogy visszatartja a készülő katonai intervenciót, és hatékony nemzetközi védelmet biztosít Magyarország számára.

A magyar kormány teljes egyetértésben jutott erre az elhatáro-zásra, jöllehet Andropov Moszkvába küldött jelentése arról is szolt, hogy Kádár János ezt „nem éppen örömmel” vette tudomásul. Való-színűleg ez a jelentés is nagyban hozzájárult Hruscsov döntéséhez, miszerint a felállítandó ellenkormány vezetője Kádár János legyen, aki november 1-jén még tagja volt Nagy Imre kormányának, és egyik rádióbeszédében „népünk dicsőséges felkelésének” nevezte a forradalmat! Viszont a beszéd sugárzásakor már nem tartózkodott Budapesten: útbán volt Moszkva felé!

A történészek nagy többségének következtetése szerint, november-1-jén, a semlegesség kihirdetése után egyértelműen győzött a forra-dalom, hiszen a felkelők fontosabb követelései ezzel teljesültek.

A szovjet támadás előkészületei pedig zajlottak. Hruscsov Buka-restben tájékoztatta a kevésbé fontos kommunista államok vezetőit, november 3-ra pedig megszerezte Gomulka lengyel vezető és Tito jó-váhagyását is a katonai beavatkozás ügyében. Sőt Tito a Brioni-szigeten lezajlott titkos tárgyaláson még azt is felajánlotta, hogy a megfelelő pillanatban a budapesti jugoszláv nagykövetségre hívva segít semle-gesíteni Nagy Imrét, akit majd ott rávesz a miniszterelnöki posztról való lemondásra. A megbeszélésen szovjet részről Hruscsovon kívül Malenkov vett részt, jugoszláv részről pedig Tito, Kardelj, Ranković és Jugoszlávia akkori moszkvai nagykövete, Veljko Mićunović. Mićunović *Moskovske godine* címmel Zágrábban megjelent naplójában⁴⁴ így ír a

⁴⁴ Magyarországon Tito követe voltam címmel jelent meg 1990-ben...

■■■

■■■

találkozási⁴⁵ (a titkos találkozáson hangfelvétel vagy jegyzőkönyv nem készült, egyedül ez alapján a visszaemlékezés alapján rekonstruálhatjuk, miben állapodtak meg a felek):

Brioni, 1956. november 3.

Tito titkársága tegnap értesített arról, hogy délután sürgős konzultáció céljából Brionira érkezik Hruscsov és Malenkov. Inkognitóban utaznak egy kis IL-14-es gépen... (a velük) folytatott megbeszélések november 2-án este hét órától november 3-án hajnali öt óráig tartottak.

Hruscsov rögtön a lelegején közölte, hogy a magyarországi helyzetről akarnak velünk eszmét cserélni, illetve tájékoztatni minket arról, hogy milyen lépésekre szánták el magukat... Ismerteti velünk, hogyan fajultak a magyarországi esemé-nyek az ellenforradalomig. Érzelmektől túlfűtötten beszél, semmiféle elemzésbe nem bocsátkozik a magyar helyzetről. Magyarországon kommunistákat mészárolnak le és akasztá-nak föl. Kitér Nagy Imre felhívására az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz, szót ejt a Varsói Szerződésből való kilépésről is. Magyarországon küszöbön áll a kapitalizmus visszaállítása. Hogy Nagy csak eszköz-e, vagy maga is az imperializmus régi ügynöke, most még nem világos – a lényeg az, hogy a dolgok ebbe az irányba mennek és, hogy a végeredmény a kapita-lizmus visszaállítása... Malenkov sem hagy kétséget afelől, hogy a Szovjetunióban minden készen áll, s hogy a Nagy Imre kormánya elleni újabb katonai intervenció minden pillanatban megkezdődhet. Az is nyilvánvaló, hogy az oroszok frontálisan és nagyon keményen fognak támadni, hiszen a magyar néptől mély szakadék választja el őket, jobban mondván a nép az oro-szok ellen foglal állást.

Mi annak a ténynek a megállapításával kezdjük mondaniva-lónkat, hogy végig megkülönböztetett figyelemmel kísértük a magyarországi események alakulását... mi is jól látjuk, és ben-nünket is aggodalommal tölt el a jobbra tolódás, az események ellenforradalmi fordulata, mert milyen kormány az, amelynek uralma alatt kommunistákat gyilkolnak le vagy akasztanak fel...

⁴⁵ A találkozási jegyzőkönyv nem készült, egyedül Veljko Mićunović naplójából rekonstruálhatjuk az ott elhangzottakat. Röviden Hruscsov is kitért a brioni találkozási évekkel később készült visszaemlékezésében, ahol leírja, hogy számára mennyire megrökönytető volt Titónak a magyar válság megoldására irányuló segítőkészsége.

■■■

■ ■ ■

Ezután... azt próbálják kipuhatolni, hogy hajlandók lennének-e megvizsgálni, mit lehetne Naggyal tenni... Abban maradtunk, hogy meglátjuk, mit tehetünk mi ebben az ügyben, mert az oroszok kijelentik, hogy ők lépésképtelenek. Hruscsov és Malenkov többször is a lelkünkre kötik, hogy a Nagy-kormány felé minden ezen a vonalon kifejtett jugoszláv tevékenység döntő fontosságú lehet. Óvatosságra intjük őket avval, hogy az eredmények nem garantáltak. Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót. Mi nem kérdezhetjük meg tőlük, belőlük meg nem kívánczik ki. Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk maradt arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében megpróbáljunk hatni Nagy Imrere – pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodunk meg. Hruscsov, de főként Malenkov hatalmas jelentőséget tulajdonít ennek, és leszögezi, hogy a jugoszlávok minden vállalkozása ebben az irányban helyes és nagyon fontos.

A FORRADALOM LEVERÉSE

November 4-én, vasárnap hajnali 4 órakor megindult az általános szovjet támadás Magyarország ellen. Csaknem másfél órával később a Szabad Kossuth rádió megszakította adását, s Nagy Imre miniszterelnök beszédét sugározta:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt.

Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!”⁴⁶

Közben a Szolnoki Rádió Szovjetunióból, Kárpátaljáról sugárzott adásában bejelentették, hogy Kádár János vezetésével megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány:

„Nyílt levél a magyar dolgozó néphez! Honfitársaink, munkás és paraszt testvéreink:

Alulírottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-jén, megszakítva ezzel a kormánnyal minden

⁴⁶ Kenedi szerk.: i. m.

■ ■ ■

kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítását...”⁴⁷

Kádár itt elmondta, hogy az október 23-án kezdődött megmozdulások fasiszta felkelésbe torkolltak, s ezért vált szükségessé a szovjet csapatok segítségül hívása. Ígéretet tett a forradalmárok több követelésének megvalósítására, melyek között szerepelt, hogy a rend helyreállítása után tárgyalásokat kezdeményez a szovjet csapatok kivonásáról.

(Nagy Imre kormányának kommunista tagjaival nem sokkal rádióbeszédének elhangzása után elfogadta a jugoszláv követség felkínálta menedékjogot.⁴⁸) A november elsején házi őrizetéből kiszabadított Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen kért és kapott menedéket, ahol egészen 1971-ig tartózkodott. Bibó István államminiszter, a törvényes magyar kormány egyetlen tagja, aki a Parlamentben maradt (egyébként akkor még nem tudta, hogy Nagyék a jugoszláv követségre mentek), kiáltványban fordult a nemzethez és a világ közvéleményéhez a forradalom és a nemzet védelmében: „...A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt⁴⁹ törvényes felsőségnek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen – kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába⁵⁰, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.”⁵¹

⁴⁷ Szokolczai: i. m.

⁴⁸ A menedékjog felajánlása része volt Tito Brionin Hruscsovnak tett ígéretének, miszerint segít Nagy Imrét kivonni a politikai közéletből.

⁴⁹ A Kádár-kormány ekkor még nélkülözött minden legitimitást.

⁵⁰ November 3-án lett a kabinet tagja.

⁵¹ Bibó: i. m. 12.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

Az általános tűzparanccsal érkező szovjet csapatok elé két fő célt tűztek ki Hruscsovék. Fel kellett számolniuk a forradalomban alakult szervezeteket, és le kellett tartóztatniuk vezetőiket. A végrehajtáshoz KGB-s tisztek egy csoportját is Magyarországra küldték. Ennek következtében november 4-e után több mint ezer embert deportáltak Kárpátaljára. Közöttük a forradalmi tanácsok és a munkástanácsok vezetőit, elfogott fegyvereseket, sőt gyerekeket is, köztük kilenc kislányt!⁵²

A kor modern haditechnikájával is rendelkező szovjet csapatok magyarországi bevetése viszont nem hozta meg számukra azonnal a várt eredményt. A szabadságharcosok a szovjet támadástól elkeseredve és felháborodva, az igazság győzelmében és az ENSZ csapatok támogatásában vetett hittel(!) védekeztek az agresszióval szemben. Önfeláldozó harcuk eredményeként a szovjetek nem tudták egyetlen rohammal megtörni az ellenállást, jóllehet elsőprő fölénnyel rendelkeztek. Az ellenállók vasútvonalakat rongáltak meg, szovjet és velük együttműködő, elsősorban volt ÁVH-sokból szervezett magyar egységeket támadtak meg. Például Pécsről a Mecsekbe visszahúzódtott fegyveresek; a híres „mecseki láthatatlanok” több sikeres rajtaütést hajtottak végre. Viszont az egyre nagyobb erővel támadott csapat még egyben maradt része november 22-én, több napos gyalogmenet után, a magyar–jugoszláv határ átlépésére kényszerült.]

[Közben Nagy Imre a jugoszláv követségen sem volt hajlandó lemondani miniszterelnöki posztjáról, noha arra Tito utasítására a követség munkatársai többször is megpróbálták rávenni. Nagy tisztában volt vele, ha lemond, amellet, hogy elárulja a forradalmat, szabad teret ad a Kádár-kormánynak, legitimé teszi azt.⁵³]

A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETE

Kádárt és illegitim kormányának tagjait november 7-én szovjet páncélosok szállították a megszállt, de még le nem győzött ország fővárosába. Az állandó és szoros szovjet felügyelet alatt álló Kádár hosszú ideig semmilyen hatalmi eszközzel nem rendelkezett. A szovjet csapatok tevékenységébe nem volt beleszólása, kormánya mögött nem volt magyar fegyveres erő, párt, közigazgatási apparátus, de nem volt programja sem. Közel három hétig a szocializmus demok-

52 Szakolczai: i. m.

53 Szakolczai: i. m. 75.

■ ■ ■

ratizálását ígérgette az országnak, amivel akkorra már nem sikerült semmilyen társadalmi bázist teremtenie.

November 21-én harckocsik akadályozták meg Budapesten, hogy megalakuljon az Országos Munkástanács, amely egy országosan támogatott, legitim, egységesen ellenzéki országgyűléssel szembesítette volna Kádárékat. Másnap ugyancsak szovjet segítséggel sikerült a jugoszláv követséget elhagyó Nagy Imréket a mátyásföldi szovjet parancsnokságra, onnan pedig repülőgépen a Bukarest melletti Snagovba szállíttatni, ahol őrizetben tartották őket a következő év tavaszáig. Mindettől persze nem vált elfogadottá a Kádár-kormány, de eltűnt előle az ellenkormány és az ellenparlament fenyegető réme.]

[A már említett brioni megegyezésnek része volt, hogy Nagy Imrét kikapcsolják a hatalomból, és a szovjet katonai intervenciót valamilye politikai megoldásnak kell követnie. Szerették volna elkerülni azt a kínos helyzetet, hogy Magyarországnak párhuzamosan két kormánya legyen. Nagy Imrének és kormányának eltávolítására Tito vállalkozott. A jugoszlávok csupán néhány órával az intervenció előtt hirtelen menedéj jogot ajánlottak fel Nagynak és kormánya kommunista tagjainak.

November 4-i rádióbeszéde elhangzása után Nagy Imre és csoportja azzal a tudattal menekült a követségre, hogy onnan Jugoszláviába telephetnek, vagy pedig a harcok befejeztével otthonaikba távozhatnak. Közben a jugoszláv követség diplomatái mindvégig rá akarták bírni Nagyt, hogy írjon alá egy lemondó nyilatkozatot, többször kapott olyan felszólítást, hogy ismerje el az időközben Szolnokon megalakult, Kádár János vezette szovjet bábkormányt. A miniszterelnök azonban ezt határozottan elutasította. Ügyeltek arra, hogy a nagykövetségen tartózkodóknak a külvilággal ne legyen kapcsolata. Ennek ellenére a csoport tagjai a rádióból tájékozódtak. Kádár közben többször is a jugoszlávok szemére vetette, hogy Nagy a menedékhelyről is folytatja a politikai tevékenységét, ami persze nem volt igaz.]

A követségen tartózkodók közül Nagy Imre, Szántó Zoltán és Lukács György feleségükkel az épület emeletén irodákból kialakított lakószobákat kaptak. Napközben az úgynevezett vörös szalonban tartotta üléseit az MSZMP intézőbizottsága, melynek tagjai közül csak Kádár János és az időközben letartóztatott Kopácsi Sándor nem tartózkodott a nagykövetség épületében. November 5-én szovjet páncélosok vették körül az épületet, a diplomatákon kívül senkit sem engedtek belépni. Aleksandar Ranković jugoszláv miniszterelnök-helyettes, aznap kelt táviratában – melyet Dalibor Soldatić

nagykövetnek címzett – erről többek között a következőket írta: „...Tájékoztassa Nagy Imrét és a többieket, hogy Moszkvában megtettük a legsürgősebb lépéseket védelmükre és Jugoszláviába való kijuttatásuk lehetővé tételére. A nagykövetségünk előtt lévő tankok és páncélozott járművek tegnap Moszkvában tett azon követelésünk alapján állnak ott, hogy biztosítsák a nagykövetséget, amelyben a magyar elvtársak csoportja tartózkodik...”⁵⁴ Ennek ellenére a szovjet katonák még aznap tüzet nyitottak az épületre, aminek következtében Milenko Milovanov követségi tanácsos életét veszítette (egyesek szerint nagyon hasonlított Nagy Imrére).

Mindenesetre Titóék azon terve, hogy Nagyot önszántából eltávolítsák a politikai életből, nem valósult meg⁵⁵, s emiatt egyre kínosabbá vált számukra a magyar kormánytagoknak a nagykövetség épületében való tartózkodása. Az persze, hogy Nagyékát Jugoszláviába menekítenék, szóba se jöhetett, hiszen az a javuló szovjet–jugoszláv viszony megromlásához vezetett volna. Valami más megoldást kellett találni. Olyan megoldást, amely kedvez Moszkvának is, de a Nyugat előtti presztízsüket sem veszélyezteti.]

[Nagy Imréék elrablása]

Dobrovoje Vidić külügyminiszter-helyettes november 21-én megegyezést írt alá Kádár Jánossal, miszerint: „...Nagy Imre és társai ellen, akik november 4-én együttesen a budapesti jugoszláv nagykövetségen találtak menedéket, korábbi tevékenységük miatt nem tesznek semmilyen lépést [mármint a Kádár-kormány – H. A.], és így szavatolják személyi biztonságukat...” A megállapodás alapján 1956. november 22-én délután hat órakor a következő személyek hagyták el a nagykövetség épületét: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Tancos Gábor, Haraszti Sándor, Jánosi Ferenc, Fazekas György, Szilágyi József, Ujhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós, feleségeik és gyermekeik, valamint Rajk Lászlóné. Amikor Nagyék elhagyták az épületet, a kirendelt autóbuszra szálltak, ahol a szovjet katonák – az új magyar kormány segédletével – elrabolták őket.

Ujhelyi Szilárd erről 1982-ben a következőket nyilatkozta: „... Felszálltunk [az autóbuszra – H. A.], de miután Soldatić azt látta, hogy csak van valami aggály, azt mondta Nagy Imrének, hogy két munkatársát velünk küldi, hogy biztos legyen abban, hogy ők az

egyezményt megtartják. A jugoszlávok – Georgijević és Dikić, akik diplomaták voltak – felszálltak az autóbuszra. Az autóbusz mögött állt egy személykocsi, de amögött már egy harckocsi állt. Így indult el ez a menet. A Benczúr utca sarkán (Donáth) Feri édesanyja szólt, hogy »En itt lakom, miért nem fordulunk be? Tegyenek le!« »Nyugalom, nyugalom!« – mondta a rendőr. Erre Feri édesanyja azt válaszolta, hogy borzasztó így bánni felnőtt emberekkel. Ez szállóigévé vált! Az autóbusz tehát ment tovább, az Ajtósi Dürer sorra befordult, majd megállt. Itt valami magas rangú szovjet tiszt szállt fel, és felszólította a jugoszláv elvtársakat, hogy hagyják el az autóbust. Erre azok azt válaszolták, hogy nem hagyják el. A szovjet tiszt pedig azt felelte, hogy akkor eltávolítja őket. Le is rugdosták őket. Mi pedig elindultunk, és kikötöttünk a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában, ahol az autóbusz sorfalként álló katonák közé állt be. [...] Még aznap este Imre bácsinál megjelent Roman Walter, aki a román párt nevében kapacitálta Nagy Imrét, hogy meg kellene egyezni, le kellene mondani, meg nem tudom még, mi mindent szeretett volna elérni...”⁵⁶

Tehát a megállapodással ellentétben Nagy Imrééket lakásaik helyett a mátyásföldi II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola épületébe szállították, amely akkor a szovjet KGB magyarországi parancsnokságának szálláshelye volt. A családokat irodákba, tantermekbe és szertárakba különítették el. Másnap a csoportot két szovjet repülőgéppel Romániába, a Bukarest melletti Snagovba szállították.

Azóta már tudjuk, hogy Kádár, amikor aláírta a megállapodást, tisztában volt vele, hogy nem fogja betartani azt. Magyarán a Kádár-kormány első külföldi kormánnyal kötött megállapodása már hazugságnak bizonyult! Viszont az még nem bizonyított – amit egyébként a magyar kutatók nagy része is vall –, hogy a jugoszláv fél az egyezmény aláírásakor tudta-e, hogy Nagyékát nem fogják hazaszállítani. Történelmi tény, hogy az eset után a belgrádi kormány részéről Vidić november 23-án magához rendelte Magyarország belgrádi ügyvivőjét, s tájékoztatást kért: a követséget elhagyó személyek miért nem tértek haza. Majd meggyőződését fejezte ki, hogy a magyar kormány nem fogja megszegni a 21-én kötött megállapodást: „...Ha ez nem így történne, akkor ezt a JSZNK (Jugoszláv Szocialista Népköztársaság) kormánya nemcsak a két ország között fennálló baráti viszony durva megsértésének tekintené, hanem a nemzetközi jog elismert szabályai megsértésének is...”⁵⁷ Viszont ez a diplomáciai tett még nem bizonyít

⁵⁴ Top Secret 1956, 146.

⁵⁵ Lásd a 149. oldalon levő dokumentumot.

⁵⁶ Interjú Ujhelyi Szilárddal. Budapest, 1982, Oral History Archivum – 56-os Intézet.

⁵⁷ Magyar Szó, 1956. november 24.

semmit, hiszen az ilyen jellegű diplomáciai manőver összeegyeztethető a titói Jugoszlávia Keletnek és Nyugatnak egyaránt megfelelni kívánó hintapolitikájával.

A FORRADALOM UTÁNI HELYZET ÉS A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA

Magyarországon december elejére már gyakorlatilag leverték a fegyveres ellenállást, így az MSZMP központi bizottsága elemezhetette az októberi eseményeket. December 3-án határozatba foglalta az „ellenforradalom” kitörésének négy fő okát⁵⁸, amely logikai sorrendbe állítva könnyen alátámasztotta a kommunista világban már bevált és megszokott összeesküvés-elméletet. Eszerint: a nemzetközi imperialista erők által támogatott belső reakció koncentrált támadást indított az elkövetett hibák miatt meggyöngyült rendszer ellen, amely támadást belülről bomlasztó árulók segítették.⁵⁹ Ebbe a koncepcióba könnyen beleillett Tito országának vélt vagy valós szerepe. A jugoszláv kártyát a Nagy Imre-perben többször fel is használták, csupán a szovjet–jugoszláv–magyar viszonyok alakulásától függött az aktualizálása. 1957 elejére már egyértelműen árulónak bélyegezték a Nagy Imre-csoportot, a köztük és az „amerikai imperializmus” közötti kapocs szerepét pedig a jugoszlávokra osztották.⁶⁰ Ennek alátámasztására a következő érveket sorolták fel Kádárék: Nagy Imre a szocializmus építésének jugoszláviai modelljéhez, azaz a nemzeti kommunizmushoz állt közel, továbbá a forradalom leverését követő menedékjog, valamint az a tény, miszerint az Amerikai Egyesült Államok a térségben a jugoszláv típusú rendszer terjedésére számított, hogy így gyöngítse a szovjet blokkot.]

Az SZKP XX. kongresszusa után Jugoszláviának lehetősége nyílt szocializmusépítési modelljének propagálására, s ilyen szempontból a lengyel és a magyar válság kapóra jött Titónak, amely nyomán hozzá közelíthetők a szovjet befolyáson lazítani próbáló országok.⁶¹ Ezek a folyamatok megerősítették Hruscsovban és más szovjet vezetőkben azokat a szándékokat, amelyek kemény eszközökkel a saját táboruk megerősítésére irányultak.

58 Top Secret 1956–1959, 23.

59 Ripp Zoltán: i. m. 152–163.

60 Uo.

61 Uo.

A jugoszláv–szovjet konfliktus rávilágított arra, hogy mindkét országot egymástól eltérő célok vezérlik. A szovjet vezetés számára egyértelmű volt, hogy a szocialista világrendszer csak egységes tömböt alkotva és egy központból irányítva győzedelmeskedhet. Moszkva szándéka ekkor is az volt, hogy Jugoszláviát ehhez az egységes tömbhöz csábítsa.

Az MSZMP kb határozatára Edvard Kardelj válaszolt⁶², aki megismételte a Tito pulai beszédében elmondottakat, a magyar forradalom kitörésének okait, kidomborítva a „Rákosi–Gerő-klikk” tevékenységét.]

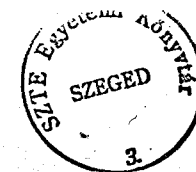
Tito és Kardelj beszéde egyaránt része volt annak az ideológiai harcnak, amit Jugoszlávia kezdett meg, s célja az volt, hogy relativizálja a szovjet beavatkozás, azaz az „ellenforradalom leverésének” támogatását, s így kizárja annak lehetőségét, hogy azt azonosítani lehessen a sztálinista modell belgrádi részről való elfogadásával.

Ebből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a Nagy Imre-csoport elrablását követő jugoszláv–magyar, és jugoszláv–szovjet jegyzékháború csupán presztízsharc volt, s legkevésbé szólt Nagy Imrééről. A jegyzékháború kisebb-nagyobb intenzitással folyt egészen Nagy Imre 1958. június 16-án bekövetkezett kivégzéséig, amikor ugyanis ez a „háború” nagyobb intenzitást vett.]

A jugoszláv–szovjet viszony romlása megállíthatatlannak tűnt, s kiterjedt a gazdasági kapcsolatokra is, aminek Jugoszlávia látta nagyobb kárát. Belgrádban le is vonták a következtetést. 1958 őszétől a presztízsharc már a kulisszák mögött zajlott, mindkét fél ragaszkodott saját álláspontjához, de jelezték is egymásnak, miszerint valamennyien a meddő vita lezárásában érdekeltek. A Szovjetunió kénytelen volt tudomásul venni Jugoszlávia különutasságát, hogy kivonta magát a blokkpolitika hatásköréből.⁶³ Titónak sem állt érdekében a viszály további fenntartása a magyar 56 ügyében, s a vita mielőbbi lezárására törekedett.

62 Lásd a 156. oldalon lévő dokumentumot.

63 Ripp: i. m. 160.

■ ■ ■

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően elindult menekülthullám nemcsak magyar szempontból érdekes és fontos, hanem nemzetközi szempontból is meghatározó volt. A több mint 200 000, hazáját rövid időn belül, mindössze néhány hónap alatt elhagyó magyar állampolgár megjelenése a befogadó országokat is felkészületlenül érte. Nemcsak az országgal határos, menedéket nyújtani tudó két országra (Ausztria és Jugoszlávia) érvényes ez a megállapítás, hanem a többi, elsősorban nyugati állam esetében is igaz. A menekültkérdéssel foglalkozó nemzetközi szervezet az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) létezésében is fordulópontot jelentett a magyar menekültek ilyen nagyszámú hirtelen megjelenése. Mivel a Jugoszláviába érkező 56-os menekültek fogadása, ellátása és továbbutaztatása esetében meghatározó volt az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának szerepe és jelenléte, indokoltnak tartjuk, hogy a röviden foglalkozzunk ezzel a kérdéssel is.

AZ ENSZ SEGÉLYEZÉSI ÉS MENEKÜLTÜGYI POLITIKÁJA 1956-IG

A második világháború folyamán, 1943-ban jött létre az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala, ismertebb nevén az UNRRA. A háború utolsó időszakában ez a szervezet elsősorban a hajléktalanná vált személyek segélyezésével foglalkozott. Legnagyobb teljesítménye a nagy világégés befejezése utáni hónapokra datálódik. Ugyanis 1945 májusa és szeptembere között több mint hétmillió embert sikerült hazatelepítenie.

Az alapítók az UNRRA-t átmeneti szerveződésnek tekintették, a szövetséges hatalmak irányítása alatt állt, s jellemző volt rá az emberi jogok figyelembevételének hiánya. Hamarosan az UNRRA a hidegháborús felek közti szembenállás eszköze lett, aminek következményeképpen az Amerikai Egyesült Államok kormánya, mert más menekültügyi szervezet létrehozását szorgalmazta, megtagadta az UNRRA 1947-es pénzügyi támogatását, s mivel ők adták a működéshez szükséges pénzkeret 70%-át, így az gyakorlatilag megszűnt létezni.⁶⁴

1947 júliusában az USA és szövetségesei kezdeményezésére megszületett a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IRO), amely három évre szóló, kizárólagos mandátumot kapott az európai menekültek hazatelepítése ügyében.⁶⁵ Az ENSZ Közgyűlésén az új humanitárius szervezet alapítóokmányába belekerült többek között az is, hogy

64 Šunjić: i. m.

65 Uo.

■ ■ ■

„nem lehet (megalapozott ok miatt tiltakozó) menekültet vagy ott-hontalanná vált személyt származási országába való visszatérésre kényszeríteni”.⁶⁶ Ez viszont mindenképpen előrelépést jelentett a menekültek jogainak terén.

Az IRO megalakulását követően, szinte azonnal kiújult a Kelet-Nyugat ellentét. A Szovjetunió azzal vádolta az IRO-t, hogy gyors és olcsó munkaerőforrást szolgáltat a nyugati gazdaság számára, és menedéket nyújt a nemzetközi békét fenyegető, felforgató csoportoknak.⁶⁷ Az olcsó munkaerőforrást illetően volt némi igazság a tiltakozásban, hiszen az 56-ban Jugoszláviába menekült magyar állampolgárok között is elsősorban foglalkozás szerinti szempontok alapján válogattak a nyugati országok diplomatái, s adtak menedékjogot és letelepedési lehetőséget nekik.]

Mindenesetre a nagyhatalmak közötti áthidalhatatlan ellentétek következtében 1951 februárjában az IRO is megszűnt.

Új menekültügyi szervezetre volt tehát szükség. A Szovjetunió és csatlósai, de Jugoszlávia is, a menekültügyi kérdéseket belügynek tekintette, s minden ezzel kapcsolatos ülést bojkottált az ENSZ-ben. Ennek ellenére a Közgyűlés (36 igen, 5 nem szavazattal és 11 tartózkodással) 1951. januári hatállyal létrehozta a Menekültügyi Főbiztosságot (UNHCR). Ez a szervezet a kezdettől fogva pénzühiánnyal küszködött (első költségvetése mindössze 300 000 dollár volt), s hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szervezet sem tudja majd véglegesen megoldani az európai menekültkérdést. A magyar forradalom leverését követően pedig az is bebizonyosodott, hogy az európai menekültprobléma nem oldható meg örökre. Addig a második világháborús menekültek helyzetének megoldásával foglalkozott mindhárom erre a célra létrehozott ENSZ-szervezet, 56 novembere után pedig szembesülni kellett a világháború utáni első európai menekülthullámmal.

A MAGYAR MENEKÜLTEK JUGOSZLÁVIÁBAN, ÉS HATÁSUK AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI FŐBIZTOSSÁGÁRA

A magyarországi menekültek új kihívások elé állították az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát, és alapjaiban változtatták meg a szervezet működését, mindez átalakította annak pénzügyi alapjait és jellegét, de újrafogalmazta mandátumát is.⁶⁸

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

■ ■ ■

[Az első néhány ezer menekült már a forradalom idején megérkezett Ausztriába és Jugoszláviába.] Ausztriában példátlan nemzeti öszszefogás jött létre a magyar menekültek helyzetének segítésére, ennek céljából létrehozták a Nemzeti Bizottságot, amely önkéntesekkel, az egyházakkal és a Vöröskeresztrel együtt tevékenykedett.

Jugoszláviába ebben az időszakban inkább a magyar rezsim hívei, kiszolgálói menekültek, főleg a hadsereg és az ÁVH emberei. Kuti Jenő, Magyarország ideiglenes belgrádi ügyvivője Barity Miklós társaságában november 3-án találkozott Filip Babićtyal a Külügyi Államtitkárság politikai főosztályának vezetőjével, aki közölte velük, hogy tudomása van a Magyarországról érkező menekültekről, akik között legtöbb az ÁVH-s katona, munkás, paraszt és nagy százalékuk az MDP tagja.] Azonban pontos számadatokkal nem tudott szolgálni.

Mielőtt Kádár János vezette magyar vezetésnek, hathatós szovjet katonai segítséggel sikerült volna teljesen megakadályozni a nyugati és a déli határon való kijutást az országból, már több mint 200 000 menekült hagyta el Magyarországot.

Mindkét befogadó ország, de főleg Jugoszlávia, kényes politikai és pénzügyi helyzetbe került. Jugoszlávia, habár kommunista állam volt, 1948-ban szakított a sztálini Szovjetunióval, és az elmúlt hónapokban bekövetkezett enyhülés ellenére a terror elől menekülő magyar állampolgárok befogadásával jókora kockázatot vállalt, mivel Moszkvában ezt könnyen provokációként értékelhették volna.

A belgrádi vezetésnek sem volt más választása, mint pénzügyi és logisztikai segítséget kérni az UNHCR-től. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága már november elején felajánlotta segítségét Jugoszláviának, amit a belgrádi kormány némi hezitálás után fogadott csak el. A következő év januárjától a Menekültügyi Főbiztosság más nemzetközi humanitárius szervezetekkel közösen segítette a menekültek nyugat-európai országokban való elhelyezésében, s aktív szerepet játszott a jugoszlávoknak egyre kellemetlenebbé váló ügy lezárásában.⁶⁹ Ebben nagy szerepe volt August Lindt svájci újságíró-diplomatának, akit decemberben neveztek ki az ENSZ menekültügyi főbiztosává.⁷⁰

1956. december 24-én Jože Brilej, Jugoszlávia ENSZ-delagátusa táviratban kéri kormánya külügyi államtitkárságát, hogy közöljenek vele a menekültekről számadatokat, valamint azt, hogy mennyi pénzt kérjenek a főbiztosságtól eltartásukra, ugyanis 28-án találkozik a

⁶⁹ Kovačević: i. m. 100.

⁷⁰ Šunjić: i. m.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

főmegbízottal.⁷¹ Az államtitkárság két nap múlva titkos táviratban közölte Brilejjel, hogy azon a napon 1227 magyar menekült tartózkodott az országban, ezenfelül addig 132 személyt repatriáltak, 29-en pedig Nyugatra távoztak. Továbbá kérték a főmegbízottat, hogy korábbi ajánlata alapján lépjen közbe a nyugati államok kormányainál, hogy adjanak a menekültek számára a vízumot. A legrövidebb időn belül a külföldi nagykövetségeknek átadnak egy 500 névből álló listát azokról, akik közölték, hogy másik országba kívánnak távozni. [Az államtitkárság közölte, hogy leginkább a pénzsegélyben lennének érdekeltek, hogy fedezni tudják a menekültek ellátási, repatriálási és áttelepítési költségeit. Addig erre a célra 30 millió dinárt költöttek, s egy menekült napi ellátása 3 dollárt tett ki.⁷²]

Jugoszlávia ENSZ-delegátusa 28-án arról értesíti kormányát, hogy a főmegbízott kész az együttműködésre, s úgy véli, van lehetőség a kiadások fedezésére, valamint hogy a legrövidebb időn belül Belgrádba küldi képviselőjét, akivel tárgyalni lehet a vízumkérdésről és a költségekről.⁷³

[A jugoszláv vezetés tehát 1956. december végén döntött úgy, hogy segítséget kér az UNHCR-től. Ez a döntés már magában történelmi esemény volt, hiszen ez volt az első eset, hogy a főbiztosság kommunista országgal működött együtt.⁷⁴]

Ettől kezdve a jugoszláv kormány az UNHCR közvetítésével tárgyalta a potenciális befogadó országokkal a magyar menekültek áttelepítéséről. [Végül August Lindt menekültügyi főbiztosnak a kezdeti részsikerek után csaknem hat hónapi erőfeszítés árán sikerült áttörést elérnie⁷⁵, s 1957 májusától már folyamatos volt a magyar menekültek harmadik országba való távozása.]

Noha senki sem kérdőjelezte meg a főbiztosság fontosságát a magyar menekültáradat kezelésében, mégis jogi probléma merült fel, amelyet maga a szervezet alapokmánya idézett elő. Ugyanis a szövegezés szerint az 1951. január 1-je előtt bekövetkezett események következtében „menekültté vált” személyekre volt alkalmazható. Azonban sikerült jogi magyarázatot, megoldást találni a problémá-

71 Top Secret 1956–1959, 83.

72 Uo. 84–85.

73 Uo. 85.

74 Ennek következtében széles körben elismerték a szervezet pártatlan, politikamentes, humanitárius jellegét.

75 Šunjić: i. m.

■ ■ ■

ra. Okot találtak arra⁷⁶, hogy az „1951. január 1-je előtt megtörtént események” kifejezést „területi vagy lényeges politikai változásokat is magukban foglaló, nagyobb jelentőségű történésekre”⁷⁷ módosítsák. Nem volt nehéz tehát az 1956 októberi magyarországi eseményeket és az utána bekövetkezett menekültáradatot a korábbi politikai változások következményeként kezelni.⁷⁸ Ez a jogi érvelés az UNHCR számára teljes mértékben lehetővé tette a magyar menekültekkel való törődést.

Megállapítható, hogy az 1956-os magyarországi történések hatására az UNHCR megkezdte átalakulását, és egy modern nemzetközi humanitárius szervezetté vált.

A MENEKÜLTKÉRDÉS ÉS A JUGOSZLÁV-MAGYAR VEGYES BIZOTTSÁGOK MUNKÁJA

[A Jugoszláviába menekült magyarok helyzete jóval bonyolultabb volt azokénál, akik Ausztriába távoztak. Ugyanis a jugoszláv vezetés nem szívesen tartotta saját területén őket. Jelenlétük egyrészt problémát, elsősorban politikai problémát jelentett a Szovjetunióval és annak csatlós országaival való viszony alakulásában. Másrészt Titóék tartottak attól, hogy a magyar forradalomban kialakult kommunistaellenes hangulat és az ott beindult demokratizálódási folyamatok átszaphatnak (akár a menekültek révén is) Jugoszláviára. Nemi gyanakvással tekintett a kommunista Jugoszláviába menekült magyarokra azoknak az országoknak a kormánya is, amelyek a továbbtelepítést felajánlották.] A jugoszláv Külügyi Államtitkárság ezért is kérte 1956. december végén az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságtól, hogy járjon közbe a nyugati országok kormányainál, gyorsítsák meg a menekültek számára a vízumhoz jutást.⁷⁹ A belgrádi kormány abban is érdekelt volt, hogy hazautaztassák azokat a menekülteket is, akiknek ez volt az óhajuk.

[A magyar forradalom kitörésének hírére a jugoszláv hatóságok igyekeztek minél jobban lezárni a magyar határszakaszt. A vonatok sem közlekedtek. Az országhatár magyar oldalán fekvő településekről

76 Az 1951. évi egyezményt szerkesztő Hontalanság és Vonatkozó Problémák elnevezésű bizottság 1950. február 17-én megtartott első ülésének dokumentumaiban. (Šunjić: i. m.)

77 Uo.

78 A magyar kommunisták 1948-ban történt hatalomra kerülése.

79 Top Secret 1956–1959, 84–85.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

gyakran átjöttek ebben az időben élelemért, üzemanyagért, de fegyverért is.⁸⁰ A jugoszláv határőrök, ha fegyvert találtak náluk, azonnal letartóztatták vagy kiutasították őket az országból. Az átadott személyeket a forradalmi események idején a magyar határőrök általában kihallgatták és szabadlábra helyezték. A magyar katonai ügyészségnek átadott szökött katonákat sem ítélték el ekkor.⁸¹ A szegedi Államvédelmi Hatóság 17 tagja (más adatok szerint 18) családtagjaival együtt október 31-én Horgosnál lépte át a határt, s miután fegyvereit átadta, menedékjogot kapott Jugoszláviától. Palicsón szállásolták el őket, s a forradalom leverésekor, november 4-én visszamentek Szegedre.⁸² Nagykanizsánál 14 tiszt és családtagja kért menedéket, de Nagykanizsa és Letenye kommunista pártfunkcionáriusai is a déli határszakaszon át menekültek.⁸³

[November 4-ig az ÁVH-hoz tartozó határőrség tisztjei, katonái és családtagjai, illetve volt pártfunkcionáriusok voltak az első menekültek Jugoszlávia területén, számuk 178 fő volt.⁸⁴]

A jugoszláv hatóságok 1956 novemberében még napi rendszerességgel toloncoltak vissza a földjükre menekült magyarokat. A korabeli nyugati sajtó rendszeresen cikkezett ezekről az esetekről. A jugoszláv belügyminisztérium november elején rendszeresen értesítette a magyar hatóságokat, melyek a menekülés szempontjából legveszélyesebb határszakaszok.

Később ez a magatartásuk megváltozott. Tito tömbökön kívüli kommunista állama elsősorban külső nyomásra, valamint az egyre elviselhetetlenebbé váló anyagi terhek okán külföldi segítségre szorulván már betartotta a nemzetközi menekültügyi egyezmény előírásait, és biztosította a továbbutazás lehetőségét is a magyar állampolgároknak. A menekültek számának november második felében történő emelkedése és később az osztrák határ lezárása következtében megugró ideérkező magyarok száma is addigi álláspontja feladására kényszerítette a belgrádi vezetést. 1956. december végén változtatott álláspontján. Jugoszlávia addig menekültkérdést saját belügyének tekintette, s úgy gondolták, hogy harmadik fél bevonása nélkül is megoldható a probléma.⁸⁵

80 Lásd Baráth Károly és dr. Horvát Mátás visszaemlékezését.

81 A. Sajti Enikő: i. m. 15-19.

82 Lásd Baráth Károly visszaemlékezését.

83 Kovačević: i. m. 100.

84 A. Sajti: i. m. 16.

85 A. Sajti: i. m. 17.

■ ■ ■

[A magyar-jugoszláv vegyes bizottság tárgyalásai, melyek 1956. november 22-én kezdődtek Zágrábban, még a fent említett felfogás tükrében indultak, s csakhamar sikert is hoztak mindkét fél számára. A tárgyalások jegyzőkönyvét már november 29-én Belgrádban alá is írták. Jugoszláv részről Slobodan Šakota, a belügyi titkárság tanácsosa, magyar részről pedig Mátyik Pál követségi tanácsos írta alá. Itt megállapodtak az addig Jugoszláviába menekült csaknem 400 magyar közül hazatérni kívánó 141 személy, zömmel ÁVH-s és honvédtiszt, valamint az áthozott fegyverek átadásának módjában.⁸⁶ A tisztek és fegyverzetük így került haza december 7-én a horgos-röszkei, valamint december 9-én a kotoriba-murakeresztúri határállomáson keresztül. A szegedi rendőrkapitányság Röszkénél 51 hazatérőt, Murakeresztúrnál pedig a lenti honvédállomás 90 személyt és hadianyagokat vett át. Mindkét esetben a jugoszláv fél vállalta magára a költségeket.

[Magyarországra való visszatérésüket] maga Münnich Ferenc, a Kádár-kormány miniszterelnök-helyettese felügyelte, s biztosította őket arról, hogy úgy fogják tekinteni, mint akik eleget tettek az ő hazatérésre történő felszólításának, tehát [felelősségre nem vonják őket].⁸⁷

A vegyes bizottság tárgyalásain a jugoszláv fél ígéretet tett, hogy betekintést biztosít a magyar hatóságoknak az emigrációt választó menekültek névsorába is, és azt is, hogy kiadják azokat a személyeket, akiket konkrét bűncselekmény elkövetése miatt kér a magyar fél.⁸⁸ December folyamán ennek a megállapodásnak az alapján adott át Jugoszlávia egy 276 névből álló listát, amely a hazatérni nem kívánó menekültek névsorát tartalmazta. Ezt a listát átvizsgálta a magyar katonai ügyészség és a legfelsőbb ügyészség is, azonban nem találtak olyan személyt, akinek a kiadatását kérték volna.⁸⁹

A bizottság magyar tagjai találkoztak a hazatérni nem kívánó menekültek egy részével is, s büntetlenséget ígérve igyekeztek őket rábírni a Magyarországra való visszatérésre. Azonban sikert nem értek el, mert az érintettek féltek attól, hogy a Szovjetunióba deportálják őket.⁹⁰

A magyar delegáció tagjai a menekülttáborok egy részét is megtekintették, s az ott uralkodó helyzetet jónak minősítették: a me-

86 Uo.

87 MOL XIX-J-1-j-Jug.-20/f.-007863-1956. (26.d.)

88 Lásd Kendi József visszaemlékezését, valamint A. Sajti.

89 MOL XIX-J-1-j-Jug.-20/f.-007959-1956. (26.d.)

90 A. Sajti: i. m. 17.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■
[nekültek rendszeresen hallgathattak magyar nyelvű rádióadásokat, olvashatták a Jugoszláviában megjelenő magyar nyelvű lapokat.]

[A magyar–jugoszláv vegyes bizottság ténykedése 1957 januárjában, a menekültek számának ugrásszerű növekedése után intenzívebbé vált. Februárban a budapesti kormány megpróbálta Belgrádnál elérni, hogy az zárja le a határt, így elzárva a menekülés lehetőségét, azonban Jugoszlávia nemzeti okokra hivatkozva elutasította ezt a kérést. Közben Horvát Imre magyar külügyminiszter 1957 januárjában hazatelepítési bizottságot hozott létre, amelynek élére a szerbül kiválóan beszélő Barity Miklóst nevezte ki, aki akkor a belgrádi magyar nagykövetség első titkára volt.] A bizottság tagja volt még Ördög László és Hegedűs Mihály a belügyminisztériumból, valamint Peják Zsiva és Szapora Sándor a külügyminisztérium részéről. A hazatelepítési bizottság munkáját figyelemmel kísérte az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is, amely ekkor már intenzív szerepet játszott a menekültkérdés megoldásában. Ekkor már erőteljesebbé váltak az ENSZ, valamint az egyes nyugati országok és Jugoszlávia közötti, a menekültek átvételére irányuló tárgyalások is.⁹¹ A tárgyalásokat jugoszláv részről a belügyi titkárság képviselőjében továbbra is Slobodan Šakota, a külügy képviselőjében pedig Anton Kacjan vezette.]

[A magyar hazatelepítési bizottság március 31-ig volt hivatalban, ugyanis időközben az ország elhagyása ismét büntetendő cselekménynek számított. Az elnöki tanács 1957. évi 24. sz. törvényerejű rendelete a határ illegális átlépése miatt már csak azoknak biztosított büntetlenséget, akik 1956. október 23-a és 1957. március 31-e között hagyták el az országot, és hazatérésükig nem töltötték be a 18. életévüket.⁹² Egyébként az a propaganda, amelyet a menekültek hazatérése ügyében végeztek, szinte semmilyen sikerrel nem járt, pedig magyar küldöttség az ENSZ és a jugoszláv belügy szervek felügyelete alatt több mint három héten át látogatta a menekülttáborokat. Érdekességgént megemlíthető, hogy a magyar delegáció szóvá tett a jugoszláv félnek egy fehértemplomi ifjúsági menekülttáborban tapasztalt, számára nemkívánatos jelenséget: a nagyobb fiúk terrorizálták a kisebbeket, kulturális műsoraikban szovjetellenes propagandát fejtettek ki, a Rajk-perről mutattak be színdarabot, a menekültek megemlékeztek március 15-ről stb. A jugoszláv fél pedig azzal vágott vissza, hogy a Kádár-kormány jugoszláv emigránsokat juttatott pozícióba, valamint

91 Uo.

92 A. Sajti: i. m. 18.

■ ■ ■
kémeket dob át a határon, hogy a segítségükkel szerezzon információkat a menekültekről.⁹³

Mindezek ellenére a jugoszlávok hivatalosan elégedettek voltak a magyar bizottság munkájával. Az egymás közti beszélgetések alkalmával viszont megmutatkoztak az ellentétek. Cséby Lajos nagykövet 1957. április 13-i jelentéséből tudjuk, hogy az április 4-i felszabadulásnap ünnepség keretében adott fogadáson a magyar menekültek miatt szóváltásba keveredett Aleksandar Rankovićyal. [Ugyanis a nagykövet megkérdezte, hogy Jugoszlávia miért tekinti politikai menekülteknek a 12–13 éves gyerekeket, valamint azokat az egyéneket, akik Magyarországon a régi rendszert „csendőreivel, irredentizmusával, szélsőséges sovinizmusával akarta helyreállítani”. Ranković válaszában kijelentette, hogy menekültek vonatkozásában országát szerződések kötik, és „különben is a menekültekkel torkig vannak”, mert sokba kerülnek.⁹⁴]

Cséby Lajos 1957 márciusában foglalta el nagyköveti posztját Belgrádban. Az ő jelentéséből tudjuk, hogy a hazatérni kívánó magyar menekültek döntő többsége (2124 az összes 2327-ből) április 6-ig hazatért. A többiek (203-an) áprilistól szeptemberig tértek vissza Magyarországra.⁹⁵]

[A magyar kormány tett még egy kísérletet a Jugoszláviába menekült magyar állampolgárok hazacsábítására. 1957. augusztus 26-a és szeptember 14-e között Barity Miklós vezetésével újabb bizottság látogatta meg a táborokat, de áttörő sikert ekkor sem értek el.

1957 augusztusában Jugoszlávia végleg lezárta Magyarország felől érkező menekültek előtt a határt. Innen kezdve nemcsak az illegálisan jugoszláv területre érkezőket utasították ki, hanem a legális útlevéllel menedékjogot kérőket is.]

A JUGOSZLÁVIAI MENEKÜLTTÁBOROK

[Az akkori jugoszláv kormány nem sok adatot közölt a menekültek számáról. Ami a sajtón keresztül a nyilvánossághoz is eljutott, nem több száraz adatközlésnél. Kommentárt nem fűztek hozzá, s kizárólag csak összesített számadatokat közölnek, amelyekből nem lehet következtetni társadalmi és korösszetételükre, illetve családi helyzetükre.]

93 Uo.

94 Top Secret 1956–1959, 177–178.

95 A. Sajti: i. m.

■ ■ ■

A menekültek első hulláma a forradalom kitörésétől december közepéig érkezett jugoszláv területre. Számuk azonban még nem volt jelentős: november 26-ig 650-en érkeztek. Ekkor (a már említett) 141 személy visszatért Magyarországra. December 26-án a Külügyi Államtitkárság közölte ENSZ nagykövetével az 1227-es menekült-számot.⁹⁶ Ettől kezdve megnőtt a Jugoszláviába menekülők száma: hetenként több százan, január második felében már több ezren lépték át a határt.⁹⁷

[1957. január 21-én tájékoztatták a nyilvánosságot, hogy addig 7958 menekült érkezett az ország területére, másnap pedig még 643 személy érkezéséről számoltak be.⁹⁸

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága végrehajtó bizottságának IV. ülészakán⁹⁹ elhangzott jelentés szerint január 28-ig 13 650 fő érkezett Jugoszláviába. Közülük [132 fő visszatért Magyarországra, 29 személynek sikerült Nyugatra távoznia] (22-en Franciaországba, 7-en pedig Olaszországba mentek). 13 499-en pedig jugoszláviai táborokban voltak. Őket 16 menekülttáborba helyezték el, s addig több mint fél millió dollárba került ellátásuk.]

[A következő adat a Jugoszláv Külügyi Államtitkárság április 6-i közleményében¹⁰⁰ szerepel. A menekültek száma akkorra már elérte a 18 799-et. Közülük akkor 2134 személy visszaköltözött Magyarországra, 870-en valamelyik nyugati országba távoztak, 430-an pedig Jugoszláviában telepedtek le. A befogadótáborokba 15 785-en maradtak. Ekkorra megszűnt néhány tengerparti menekülttábor, lakóit pedig átcsoportosították más településekre: Slankamen (Szalánkemen), Gerovo, Vrnjačka Banja, Mataruška Banja.]

A Jugoszláviába menekült magyar állampolgárokról szóló első részletes jelentés, amelyről tudomásunk van, 1957. május 9-i keltezésű.¹⁰¹

96 Top Secret 1956–1959, 84–85.

97 Hász Magdolnának, az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársának közlése. A kézirat a szerzőnél, valamint az OSZK-ban található meg.

98 Magyar Szó, 1957. január 21.

99 Genfben tartották meg 1957. január 29. és február 4. között.

100 Magyar Szó, 1957. április 6.

101 MOL, Jugoszlávia, KÜM TÜK, XIX-J-1-j 19.d. 5f-002448/1957. Az adatokat Jugoszlávia átadta Magyarországnak.

■ ■ ■

Adatok a jugoszláviai magyar menekültekről

I. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről 1957. május 9.

Újonnan jöttek	12
Repatriált	2 222
Emigrált	2008
Jugoszláviában letelepedett	560
Jelenleg Jugoszláviában tartózkodik	14 876
A menekültek szándéka	
Jugoszláviában maradna	171
Visszatér Magyarországra	85
Harmadik országba távozna	14 060
JSZNK-ba eddig menekültek összesen	19 106
Nemzetiségi összetétel	
Magyar	13 624
Német	409
Zsidó	77
Egyéb	206

II. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről 1957. május 9.

A táborokban lévő menekültek száma	14 316
Teljes családok száma	2 229
Elvált, gyermekes családok száma	865
Egyedülálló férfiak	5165
Egyedülálló nők	1 173
Gyermekek száma	3 831
14 év alattiak szülővel	2 650
14–18 éves szülővel	384
14 év alattiak szülő nélkül	27
14–18 éves szülő nélkül	770
A felnőttek száma életkor szerint	
18–25 év	4 426
25–35 év	4 000
35–45 év	1 300
45–50 év	753
Egyéb	6

■ ■ ■

III. statisztikai áttekintés a magyar menekültekről 1957. május 9.

Szociális összetétel	
Munkás	1 782
Szakképzett munkás	4318
Magasan képzett munkás	900
Földműves	759
Pedagógus	151
Egyetemi végzettségű szakember	385
Hivatalnok	981
Újságíró, művész és irodalmár	85
Szabadfoglalkozású	372
Katona	82
Tanuló és egyetemi hallgató	2 092
Egyéb	2 409

IV. A magyar menekültek száma az egyes táborokban 1957. május 9.

1. Omarje (Horvátország)	120
2. Brestanica (Szlovénia)	547
3. Bizeljko (Szlovénia)	237
4. Ornci (Horvátország)	27
5. Maruševac (Horvátország)	512
6. Eszék (Horvátország)	1 283
7. Verőce (Horvátország)	194
8. Kapronca (Horvátország)	178
9. Csáktornya (Horvátország)	642
10. Tuheljske Toplice (Horvátország)	254
11. Újlak (Horvátország)	618
12. Stubičke Toplice (Horvátország, átmeneti)	46
13. Geroovo (Horvátország)	1 598
14. Fehértemplom (Szerbia)	637
15. Mataruška Banja (Szerbia)	786
16. Belgrád (Szerbia, átmeneti)	156
17. Sokolac (Bosznia)	1 616
18. Otesevo és Carina (Macedónia)	793
19. Krusevo (Macedónia)	550
20. Mišar (Horvátország)	71

21. Szenttamás (Szerbia)	542
22. Bácskossuthfalva (Szerbia)	313
23. Indija (Szerbia)	570
24. Niška Banja (Szerbia)	559
25. Bogatić (Szerbia)	215
26. Vrnjačka Banja (Szerbia)	285
27. Nerešnica (Szerbia)	304
28. Bajina Bašta (Szerbia)	679
Összesen	14 316
Jugoszláviában letelepedett	560

A felsorolt településeken kívül átmeneti befogadóközpontok voltak még:

- a Vajdaságban: Palics, Hajdújárás, Királyhalma, Horgos, Magyarakanizsa, Törökkanizsa, Bajmok, Zombor, Kishegyes, Écska, Bácsfeketehegy, Topolya, Melence, Krivaja, Szeghegy;
- Szerbiában: Kučevo, Kučevski Brod;
- Horvátországban: Rab, Delnice, Vidikovac, Crkvenica, Makarska;
- és Szlovéniában: Banja Radenci, Borl.

Az ENSZ Menekültügyi Alapja Végrehajtó Bizottságának 1957 júniusában megtartott ülésén Anton Kacjan, Jugoszlávia Külügyi Államtitkársága menekültügyekkel megbízott munkatársa beszámolt a június 15-i állapotokról. Addig 19 214 magyar menekült érkezett Jugoszláviába. Közülük 3 126-an hat különböző országba távoztak. Azt is hozzátette, hogy június végéig még 6 500 menekült sorsának megoldása várható, így az év második felében hozzávetőlegesen 7 500 fő marad Jugoszláviában.¹⁰² Kacjan szólt a pénzügyi nehézségekről is: május 15-ig a menekültek ellátására 4 583 071 dollárt költöttek, s kénytelenek voltak 6%-os kamattal hitelt felvenni.¹⁰³

Jugoszlávia Külügyi Államtitkársága 1957 októberében August Lindtnak levelet küldött, amelyben közölte, hogy az ország területén még 4 406 menekült tartózkodik, akik valamelyik nyugati államba kívánnak távozni. Gondot jelentenek a rokkantak, a betegek, akiket senki sem akar befogadni, és még szórványosan mindig érkeznek Magyarországról menekültek. Várhatóan 1000-1500 ember helyzetét

¹⁰² MOL, Jugoszlávia Nagykövetsége TÜK, XIX-J-4-a, 24.d. 4/11/1957.

¹⁰³ Uo.

■ ■ ■

nem tudják majd megoldani. Október 15-ig 6 297 925 dollárt költöttek a menekültek ellátására, s ebben is kérik az ENSZ segítségét.¹⁰⁴

Slobodan Šakota 1957. november 19-én arról tájékoztatta a magyar nagykövetséget, hogy 2239 menekült tartózkodik Jugoszláviában (közülük 69-en kiskorúak), s arra számítanak, hogy az év végéig 600-an maradnak. A felnőttek Gerovóban vannak elszállásolva, míg a gyerekek számára a svédek a horvát tengerparton, Makarskában üdülőt építettek.¹⁰⁵

Šakota 1958. január 9-én közölte a következő adatokat:¹⁰⁶

Jugoszláviába menekült összesen 19 851 magyar állampolgár.

Külföldre távozott	16 016
Magyarországra visszatelepült	2 766
Jugoszláviában letelepült	620
Elhunyt	9
A táborból megszökött	101
Akkor még Jugoszláviában tartózkodott	339

A külföldre távozottak országokénti megoszlásban

Anglia	89
Argentína	14
Ausztrália	1 499
Ausztria	380
Belgium	2 272
Brazília	566
Chile	5
Dánia	210
Dél-afrikai Unió	5
Finnország	1
Franciaország	2 446
Hollandia	67
Irak	1
Izrael	167
Kanada	1 765

104 Szerbia Köztársaság Külügyminisztériuma, Diplomáciai Archívum. U.N.F. 116/1957

(potvr. br. 422532/26. X/1957.)

105 MOL, Jugoszlávia KÜM TÜK, XIX-J-1-j, 26.d. 20f 001/20/1957.

106 Hász Magdolna közlése. MOL, Jugoszlávia KÜM TÜK, XIX-J-1-j, 19.d. 5f -005797/1959.

■ ■ ■

Kuba	6
Latin-Amerika	343
Norvégia	352
NSZK	1 124
Olaszország	170
Svájc	734
Svédország	1 283
Törökország	2
Új-Zéland	7
Uruguay	3
USA	2 505

A 14–18 év közötti kiskorúak adatai

Jugoszláviába menekült összesen	1 474
Hazatelepült	782
Nyugatra távozott	430
Közben betöltötte 18. életévét	225
Megszökött	21
Még Jugoszláviában tartózkodik	26

ÉLET A MENEKÜLT-TÁBOROKBAN

A kutatások során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a jugoszláv területre menekülésnek valójában három fő oka volt. Először is a határ jugoszláviai oldalán nagyszámú magyar közösség él, s közülük sokaknak voltak rokonaik a menekültek között. Ők elsősorban Magyarország déli megyéiből (Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya) indultak útnak ezekre a területekre. Másodszor sokan ezeken a területeken születtek, s a második világháború folyamán különböző okok miatt vagy az anyaországban rekedtek, vagy kivándoroltak, és most gyakorlatilag szülőföldjükre telepedtek vissza. Harmadszor, pedig, s ami a déli határszakaszon át való menekültek számát ugrás-szerűen megnövelte, hogy 1957. január végére a magyar hatóságok szovjet katonai segítséggel gyakorlatilag hermetikusan lezárták az Ausztriába vezető menekülési útvonalat.

A menekültek a határon átjutva zömmel magyarok lakta területekre érkeztek (Muravidék, Baranya horvátországi része és Vajdaság), ahol átmeneti jelleggel hoztak létre befogadóközpontokat számukra. Onnét legtöbbjüket néhány nap vagy néhány hét elteltével a már

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

említett okok miatt az ország belsejében, elsősorban Szerbiában és Horvátországban kialakított menekülttáborokba szállították, ahol sok esetben, mint például Gerovóban, túlszűfolt, szögesdróttal körülfalazott tábor várta őket.

A határ menti táborokban – ahol a helyi lakosság zömmel magyar volt – családok és egyedülállók egyaránt éltek a hivatalos magyar látogatók szerint is jó körülmények között. A visszaemlékezők többsége, aki akkor a táborokban tevékenykedett, beszámolt arról, hogy a menekültek elszállásolásakor külön ügyeltek arra, hogy külön helyezték el a nőket, a férfiakat és a házaspárokat. A táborparancsnokok általában magas rangú (a visszaemlékezők szerint művelt), több nyelven beszélő tisztek voltak, mellettük több állambiztonsági tiszt – többen magyar nemzetiségűek, hogy szót értsenek a magyar állampolgárokkal – szolgált. Felvették a menekültek adatait, 18 kérdést tartalmazó űrlapot kaptak, amelyet még a helyszínen ki kellett tölteniük, fényképet készítettek róluk, ujjlenyomatot vettek, feljegyezték, ki hová szeretne távozni. Szabadon dönthettek arról, hogy továbbmennek-e Nyugatra, vagy maradnak Jugoszláviában. Minden délelőtt 9 és 10 óra között a táborok falára kifüggesztett tábláról leolvashatták, hogy mely ország mennyi és milyen végzettségű menekültet fogad.

Az élelmet elsősorban a helyiek biztosították az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Nemzetközi Vöröskereszt anyagi támogatásából. Egyébként az ezekről szóló dokumentumok az egykori tagköztársaságok belügyminisztériumának levéltárában vannak.

Minden táborban működött magyar önkormányzat, amelyik intézte a többiek ügyeit, döntött a vitákban, tartotta a kapcsolatot a tábor vezetőivel stb. Kaptak magyar és nyugati újságot, hallgattak rádiót, kijártak a faluba vagy a városba, barátkoztak a helybeliekkel. Több településen a helyi kultúregyesületekkel közösen rendeztek különböző programokat.

EGYETEMISTA ÉS FŐISKOLÁS MENEKÜLTEK

Csakúgy, mint a magyar menekültek többsége, a főiskolás és egyetemista menekültek is azzal a szándékkal hagyták el az országot az 1956-os forradalom után, hogy belátható időn belül hazatérnek. Többen közülük éppen eme megfontolás miatt nem akartak a tengeren túlra kivándorolni, mondván, hogy az csak megnehezítené mielőbb esedékes visszatérésüket hazájukba. Magyarországon viszont nem teljesítették a forradalom követeléseit, és mire az ottani helyzet a

■ ■ ■

hatvanas évek második felében és a hetvenes években tűrhetőbb lett, legtöbben már túlestek Nyugaton a beilleszkedés gondjain.

A forradalom leverését követően a menekült diákok számát 6 és 8 000 közöttire teszik a statisztikák és a becslések.¹⁰⁷ Ma már szinte lehetetlen az adatokat összeegyeztetni, a különböző nyugati országokban működött magyar főiskolás és egyetemista szervezetek adatai is sok esetben eltérnek egymástól.

Amit bizonyosan tudunk az az, hogy a menekült diákok nagy többsége Nyugat-Európában folytatta tanulmányait: Ausztria, Németország, Franciaország és Svájc fogadta be legtöbbjüket. Ebben a négy országban folytatta tanulmányait a magyar diákok csaknem kétharmada, s ha leszámítjuk Franciaországot, a másik három országban tanulók száma így is több mint felére rúgott. Összesítve a német és angol nyelvterületen tanulók számát, az összlétszámnak kb. háromnegyedét kapjuk. Ez magyarázható a német nyelvterület közelségével, a német kultúra korábban erős befolyásával, valamint az Amerikai Egyesült Államok vonzóerejével.¹⁰⁸

Ösztöndíj terén a diákok helyzete változó volt. 1957 őszén a titkárság jelentése szerint Ausztriában az egyetemisták 35, Franciaországban 7, Olaszországban 51, Angliában 27, az USA-ban 38 és Kanadában 56 százalékának nem volt ösztöndíja, míg Jugoszláviában és Argentínában senki sem kapott támogatást.

A Nyugatra került magyar főiskolások és egyetemisták ösztöndíját különböző forrásokból biztosították: Rockefeller, Ford, ENSZ és Szabad Európa. Rajtuk kívül ösztöndíjakat biztosítottak a svájci kantonok, a Máltai Lovagrend, a Pápai Egyházi Intézet, a hollandiai Universitair Asyl Fonds. Ezek mellett több ország állami ösztöndíjat biztosított a magyarok számára: Németország, Svédország, Dánia, Norvégia, Franciaország és Olaszország.¹⁰⁹

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában más volt a helyzet, mivel ott a felsőoktatást másként szervezték meg, a kormány részvétele nélkül. A menekült diákokat itt egyetemi segélyprogramokból vagy magánadakozásból támogatták. Eleinte kivételes helyzetük volt, később pedig kizárólag tanulmányi eredményeiktől függött az ösztöndíjuk, ugyanúgy, mint a többi amerikai diáké.

A Jugoszláviába menekült diákok összlétszámáról csak becslések vannak. Az 1957. május 9-i jelentés kitér a menekülttáborok részletes

107 Várallyai Gyula: i. m. 57.

108 Uo. 58.

109 Uo.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

adatainak közlésére, de ott csak a tanuló és egyetemi hallgató kategória szerepel, s 2 092-es létszámot állapít meg. Ha ebből a számból elvesszük az 1958. január 9-i jelentésben szereplő 14 és 18 év közötti kiskorúak kategóriájában megjelölt 1474-es létszámot, s feltételezzük, hogy mindannyian tanulók voltak, akkor megállapíthatjuk, hogy Jugoszláviába minimum 618 főiskolás és egyetemista menekült érkezett. Ennél valószínűleg többen voltak, mivel feltételezzük, hogy az említett jelentésben szereplő 1474 kiskorú közül nem volt mindenki tanuló, valamint a két adat keletkezési időpontja között 8 hónap telt el, s ez idő alatt valószínűleg érkezett még néhány főiskolás és egyetemista menekült Jugoszláviába. Ők nem voltak külön elszállásolva, s szinte valamennyi befogadóközpontban és menekülttáborban előfordultak.

Érdeemes idézni egyik menekülttáborban tartózkodó magyar egyetemistacsoport leveléből, melyet sikerült Nyugatra juttatni¹¹⁰, s 1957. május 15-i számában a Bécsben szerkesztett *Nemzetőr* című folyóirat le is közölte.

A magyar egyetemisták és főiskolások jugoszláviai továbbtanulásáról a belgrádi kormány nem gondoskodott, hanem az időközben Nyugaton megalakult Szabad Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége tett meg mindent kimenekítésük ügyében. A szervezet lichtensteini alakuló gyűlésen¹¹¹ elfogadott egyéves munkaprogram legfontosabb feladata a magyar menekült diákok továbbtanulási lehetőségének biztosítása volt. Az ösztöndíj és tanulmányi lehetőség nélkül lévő diáktársak megsegítésére a következő fontossági sorrendben szándékoztak közbenjárni:

- Jugoszláviában lévők,
- ausztriai táborokban maradtak,
- olaszországi diákok,
- más, ösztöndíjat igénylő diákok – szociális helyzetük szerint, valamint a továbbképzést igénylők és az egyetemi sorba lépők.

Egymáson is sokat segítettek a diákok. Legtöbbször a helyi csoportok kezdeményezésére indult a segélyakció. A Svájci Magyar Diákszövetség 1957 tavaszán a tagság szerény ösztöndíjából gyűjtést szervezett, amiből két, Jugoszláviában lévő magyar menekült diáknak

¹¹⁰ Lásd a 162. oldalon levő dokumentumot.

¹¹¹ Az alakuló közgyűlést 1957. május 31. és június 2. között tartották.

■ ■ ■

– Jan Istvánnak és Kenderessy Péternek – biztosítottak egy évre ösztöndíjat. Érdeemes megemlíteni, hogy miután beadták az összegyűjtött alaptőkét a svájci segélyszerveknek, azok azt többszörözték, és így ennek az akciónak az eredményeképpen összesen tizenegy diák kerülhetett Svájcba a táborokból.¹¹²

A Norvégiai Magyar Egyetemisták Szövetsége utcai cipőtisztítási akciót szervezett, a Belgiumi Magyar Egyetemisták Szövetsége huszonegy Jugoszláviában tartózkodó magyar menekültet hozott ki.¹¹³ További akcióiknak köszönhetően az 1957. július 21-ig Jugoszláviából elhozott magyar egyetemisták száma meghaladta a 90-et.¹¹⁴

Németországban a heidelbergi magyar egyetemistacsoport június 6-án tartott gyűlésén elhatározta, hogy a jugoszláviai táborok egy magyar diákjának ösztöndíját saját anyagi eszközeiből biztosítja.¹¹⁵ A Hannoverben élő magyar egyetemisták pedig július 13-án döntöttek arról, hogy ösztöndíjaikból havonta 200 márkát összeadnak, és egy jugoszláviai diáktársuk továbbtanulását így biztosítják.¹¹⁶ Az U.F.H.S. (United Federations of Hungarian Students) részéről Jankó Béla és Merényi Aladár június 13-án utazott el az amerikai magyar egyetemisták Chicagóban megrendezett kongresszusára. Az ösztöndíjügyekben folytatott tárgyalások eredményeként a Ford Alapítvány újabb 90 ösztöndíjat utalt át a Jugoszláviában tartózkodó magyar menekült egyetemisták részére.

A segélyakciók lebonyolításában, az összegyűjtött pénz- vagy más anyagi segítség közvetítésében a szövetség központi szerepet vállalt. A *Nemzetőr* folyóiraton keresztül felhívást intézett mindenkihez, hogy amennyiben valaki menekült egyetemista jugoszláviai címét tudja, vagy hozzá akar anyagilag járulni ösztöndíjukhoz, írja meg címükre.¹¹⁷ Azt is megtudhatjuk, hogy a *Nemzetőr* szerkesztősége az ösztöndíjalapba” felajánlott havi 500 osztrák schillinget.

A lichtensteini közgyűlésen Ferencz Oszkárt, a kanadai küldöttet jelölték ki az ügy intézőjének. Ferencz Oszkár igen élelmes embernek bizonyult, minden bonyolult ügyre volt hatásos, de legalábbis tetszetős megoldása.¹¹⁸

¹¹² Várallyai: i. m. 60.

¹¹³ *Nemzetőr*, 1957. június 15–30. 10. sz.

¹¹⁴ *Nemzetőr*, 1957. július 1–31. 11–12. sz.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ *Nemzetőr*, 1957. augusztus 1–15. 13. sz.

¹¹⁷ Várallyai: i. m.

¹¹⁸ Uo. 61.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

Később az európaiakon kívül az észak-amerikai diákok is akcióba léptek, amikor megkezdődött a jugoszláviai menekülttáborok felszámolása. Kieszközték tehetséges amerikai szervezeteknél, hogy létesítsenek egy kölcsönalapot, melynek „első haszonélvezői azok a diákok lettek, akik több mint egy évet töltöttek a táborokban”.¹¹⁹

■ ■ ■ VISSZAEMLEKEZÉSEK ■

■ ■ ■

JUGOSZLÁVIAIAK A FORRADALOMBAN

TOMÁN LÁSZLÓ (Újvidék)¹²⁰

Az 1956-os magyar forradalomnak számos délvidéki résztvevője volt, köztük Tomán László kritikus, szerkesztő, pedagógus. Az ötvenhatos forradalom jugoszláviai vonatkozásainak kutatása során a szerző Tomán Lászlóval két alkalommal készített interjút. Először 2003-ban, másodszor pedig 2006 tavaszán. Az utóbbi egy a témával foglalkozó dokumentumfilm-sorozat készítése keretében történt, az akkor rögzített visszaemlékezését tesszük most közzé.

1956. október 21-én, vasárnap kora reggel érkeztem a Nyugati pályaudvarra. Rokonaimat mentem meglátogatni, akik vártak is a pályaudvaron. Hétfőn az unokanővéremmel, aki zenetanárnő volt Budapesten, a várost jártuk, és vettünk jegyeket csütörtökre a Katona József Színházba Sartre *Főbelövendők klubja* című darabjának az előadására. Persze az előadást már nem tartották meg, mert másokat lőttek főbe, nem a Sartre hőseit. Hétfőn este ott aludtam a rokonaimnál, keddre volt egy megbeszélte találkozásom az egyik könyvkiadóban a New York palotában Csuka Zoltánnal. Találkoztunk Kassák Lajossal, aki arról beszélt, hogy készülöben vannak a tüntetések Budapesten, az Írószövetség is állást foglalt, találkoztunk Pálóczi-Horvát Györggyel, aki akkor jött a középiskolákból, és arról beszélt, hogy a középiskolások azt kérdezik tőle, hogy hogy lehet Magyarországon rendet csinálni. Elbúcsúztunk tőlük is, és visszamentünk a városba. Én a Nagykörúton szálltam ki a földalattiból, hogy fölmenjek a rokonaimhoz, akik a Határőr utcában laktak, de hát régen jártam Pesten, és ellenkező irányba ültem fel a villamosra, úgyhogy nem a Margit-híd felé, hanem a Petőfi-híd felé mentem. Ott leszálltam a villamosról, átmentem gyalog Budára, mondom: fiatal vagyok még, bírom a gyaloglást, és gyalog elmegyek föl a Határőr utcába. Ez volt a szerencsém, mert útközben találkoztam a műegyetemistákkal, akik már sorokban vonultak a tüntetésre. Akkor láttam, hogy ezek komoly dolgok lesznek, és én is szeretnék jelen lenni az eseményeken. Fölmentem a rokonaimhoz, ott megebédeltem, és már akkor a nagynénim mondta, hogy az unokahúgom lent

120 A szerző interjúja Tomán Lászlóval 2003-ban és 2006 tavaszán készült.

■ ■ ■

van a városban, mert az egyetemisták tüntetni készülnek. Én csak bekaptam az ebédet, felültem a villamosra, elmentem a Március 15. térre, ahol már fősorakoztak az egyetemisták, és közben állandóan jöttek az ELTE-ről is zárt sorokban, föliratokkal, zászlókkal. Akkor, mint ismeretes, a tüntetés csak lengyelekkel való szolidaritás miatt folyt, csak később került sor arra, hogy magyar ügyeket is szóba hozzanak. Ott, ismeretes ugye, hogy beszédek hangzottak el a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a *Talpra magyart*, és ott hangzott el, hogy most gyérünk a Bem-szoborhoz, mivel a lengyel ügyekről van szó, menjünk el a volt lengyel tábornok szobrához. Az akkor még álló Kossuth Lajos-hídon vonult át a tömeg Budára, elmentünk a Bem-szoborhoz, ott is hangzottak el beszédek, szavatelok, és én ott egyszerre csak látok egy ismerős arcot. Nem tudtam gyorsan, hova tegyem, ki ez az ember, nekem annyira ismerős. Mikor kicsit közelebb mentem, akkor láttam, hogy ez Dobrica Ćosić, az ismert szerb író, akit Újvidékről már ismertem. Odamegyek hozzá, és szerbül megkérdezem: „Ne haragudjon, Ön Dobrica Ćosić?” „Igen, én vagyok.” „Hát hogy került ide?” Egy nemzetközi írókonferenciára jött, és belekeveredett ő is a tüntetésbe. Kíváncsi volt, hogy mi történik Budapesten. Volt egy kísérője, egy tolmácsa, Füsi József író, akit azonban a tömegben ő elveszített. Úgyhogy nagyon örült, hogy találkozott velem, aki tudok szerbül is meg magyarul is, és legalább fordíthatok neki, és vezethetem Budapesten. Amikor befejeződött a Bem-szobornál a tüntetés, visszamentünk a Parlament elé, Dobrica Ćosić is velem tartott, és ahogy mentünk, ahogy az óriási tömeg haladt, mi a tömeg elején voltunk mind a ketten, és állandóan azt éreztük hátulról, hogy nyom bennünket előre a tömeg a Parlament felé. Attól féltem, hogy nekipréselnek majd bennünket a parlamenti rácsos kapunak, úgyhogy sikerült egy kicsit az „oroszlán” háta mögé kerülnünk, úgyhogy nem préseltek bennünket oda, és ott álltunk azután Dobrica Ćosićyal, és onnan láttuk, hogy mi történt a Kossuth Lajos téren. Jelszavakat fordítottam neki, mert akkor már nemcsak a lengyel szolidaritásról volt szó, hanem akkor már a *Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!* hangzott, meg az, hogy *Akarjuk Nagy Imrét, Nagy Imrét a kormányba, halljuk Nagy Imrét!* És ahogy ott vártunk, volt egy nagyszerű pillanat, amikor nem tudom miért, de elaludt az összes lámpa

■ ■ ■

a Kossuth Lajos téren. Abban a pillanatban az emberek elővették a zsebükéből az újságokat, összezsavarták őket, meggyújtották, és szinte fáklás felvonulás volt a Kossuth Lajos téren, az egy feledhetetlen látvány volt. Azután mind gyakrabban követelték Nagy Imrét, és valóban, Nagy Imre meg is érkezett, mint ismeretes, és a Parlament egyik ablakából vagy erkélyéről intézett beszédet a tömeghez. Ő úgy kezdte a beszédet, hogy kedves elvtársak! Erre az egész tömeg fölzúgott, hogy nem vagyunk elvtársak. Na akkor Nagy Imre változtatott, és azt mondta: „Kedves barátaim!” Abba beleegyezett a tömeg. Csillapító beszéd volt, ismeretes egyébként a beszédnek a szövege, erről most én nem is beszélnék, hanem mikor befejeződött a beszéde, akkor kezdett oszladozni a tömeg. Dobrica Ćosić a Margit-szigeten valamelyik szállodában lakott, ő elment oda, aztán később megtudtam, hogy nem is ment egyenesen oda, hanem elment a Sztálin-szoborhoz, úgyhogy látta, hogy rombolták, döntötték le a Sztálin-szobrot. Én azonban felmentem a rokonaimhoz, nekem nagyon kellemetlen volt egész idő alatt, hogy jugoszláv útlevéllel vagyok, és mit keres egy idegen a magyar tüntetők között, még kellemetlenségük lehetett volna másoknak is, nem csak nekem. Úgyhogy felmentem a Határőr utcába, aztán jóval később már megérkezett az unokahúgom, aki a rádiónál volt a tüntetésen, és elmesélte, hogy mi történt a rádiónál. Össze volt tépve a ruhája, kócos a frizurája, letaposva a cipője abban a tömegben, ahol volt. Kaptam is tőle egy kis piros-fehér-zöld szalagot, amit ott szerzett a tüntetésen, amit aztán én egész idő alatt a gomblyukamban viseltem. Éjjel már lövöldözések voltak, azt hallottuk, láttuk, hogy itt valami folyamatban van, hallottuk a rádiót, a Gerő-beszédet, hallottuk az ostromállapot kihirdetését, hallottuk a felhívásokat, hogy hagyják abba stb. Én onnan nem nagyon tudtam ki-menni, mert alattunk a Moszkva téren és a Széna téren voltak a nagy harcok. Úgyhogy én a Határőr utcából nem nagyon tudtam lemenni a városba, csak akkor, amikor lecsillapodtak a harcok. Tudjuk, hogy mik történtek, hogy történt, amikor le tudtam menni a városba, akkor persze megvettem a forradalmi újságokat, azokat sikerült is hazahoznom, azokat őrzöm is, de nem sokat láttam az egészből. Viszont később azután láttam a lerombolt várost, ami össze volt löve. De különben így azokról az esetekből, ávósok akasztásából, abból nem láttam

■ ■ ■

■ ■ ■

semmit, mert amerre én jártam, ilyesmi nem volt, ezt csak később hallottam. November harmadikán este, mi állandóan hallgattuk a rádiót, tudtuk, hogy Tökölre kimentek Maléterék tárgyalni, és azzal feküdtünk le, hogy ők majd megtárgyalják a szovjet csapatok kivonulását. Hajnalban azonban ágyúörgésre ébredtünk. Akkor láttuk és gondoltuk, hogy most vége van mindennek. Megindultak a szovjetek, bekapcsoltuk a rádiót, hallottuk Nagy Imrének a felszólítását, a kiáltványát, hallottuk az Írószövetség kiáltványát, és abból láttuk, hogy a szovjetek beavatkoztak és leverik a forradalmat. Egyébként itt vissza kell térnem egy kicsit, az unokanővérem a Naphegyen lakott, és én nem tudtam sehogyan sem hírt adni a szüleimnek arról, hogy rendben vagyok, nincs semmi bajom. Ott van az MTI a közelben, és egy nap, amikor szüneteltek a harcok, átmentünk az MTI-be, hogy megpróbáljuk, mert az unokanővérem telefonja nem működött, hátha ott működik a telefonjuk, és megpróbálok telefonálni a nagykövetségre, hogy tudják-e ők értesíteni valahogy a szüleimet. Be is engedtek a telefonfülkébe, beszéltem is a nagykövetséggel, és akkor mondták azok a nemzetőrök, akik ott voltak az MTI előtt, hogy bizony bajok vannak, mert nagyon fenyegetnek a szovjetek, és sajnos Tito is a forradalom ellen foglalt állást. Úgyhogy nem valami jó szemmel néztek rám mint jugoszláv állampolgárra, de azért mégis megengedték, hogy telefonáljak.

Most visszatérek november negyedikére. Egyszer hallottam a Szabad Kossuth rádióban már, hogy a Jugoszláv Nagykövetség felhívja a Magyarországon levő jugoszláv állampolgárokat, hogy jelentkezzenek a konzulátuson, mert autóbusz jön Belgrádból, hogy elvigye a jugoszláv állampolgárokat. És így november 11-én hazaértem. Dobrica Ćosić, amikor hazajött Pestről, akkor a *Borba* című belgrádi napilapban folytatásokban megírta a Budapesten eltöltött hét napjának a történetét. Az is a könyv címe, hogy *7 nap Budapesten*. A szüleim akkor minden újságot megvettek, hogy lássák, mi a helyzet Magyarországon, és látták, olvasták Dobrica Ćosićnak az írásait, és akkor rögtön írtak a *Borba* címére, mivel Dobrica Ćosić lakcímét nem tudták, írtak Dobrica Ćosićnak egy levelet, hogy mit tud rólam, mert abban az írásában, amely a *Borbában* jelent meg, engem is emleget. Igaz, hogy tévesen, Tomán Pál név alatt, az nem az én nevem, az a nagybátyám neve, aki-

nél laktam, de ő ezt nem tudta, és megkérdezték tőle, hogy mikor találkozott velem, és mi a sorsom. Dobrica Ćosić rögtön válaszolt nekik, igazolta, hogy találkoztunk, hogy jól vagyok, valószínűleg semmi bajom nincs, vigyázok magamra, és ő bízik benne, hogy én épen és egészségesen térek haza. Ez a levél még ma is megvan. Kellemetlen volt az, hogy idegen állampolgár vagyok, de ettől eltekintve elsősorban magyar vagyok és voltam, de itt van egy nagyon érdekes mozzanat, amit el kell mondani. Mint közismert, Jugoszláviában akkoriban kommunista diktatúra volt. Én magam is le voltam tiltva, évekig nem volt szabad publikálnom, elvesztettem az állásomat is egy ideig, nem volt szabad tanítanom, úgyhogy amikor ott kitört a forradalom, és beköszöntött a szabadság, én úgy éreztem, hogy végre megértem azt, amire egész életemben addig vágytam. Tizenkét napig tartott az a szabadság, sajtószabadság volt, szólásszabadság, gyülekezési szabadság, mozgásszabadság volt, már amennyire a harcok megengedték, úgyhogy én ezt így éltem át, mint életem legnagyobb élményét, akkor még jobban megerősödött bennem a magyarságérzés, mint ami addig volt. Sajnos a kisebbségi sors az sokat változtat az emberen, de az, amit én akkor átéltem, az megmaradt bennem.

DOBRICA ĆOSIĆ (Belgrád)¹²¹

Dobrica Ćosić a második világháborúban partizán volt. Író és győződéses kommunista, az ötvenes években még Tito híve. A magyar forradalom kitörésének napján, október 23-án érkezett Budapestre Varsóból egy nemzetközi írókonferenciára, amelyet a Kultúrkapcsolatok Intézete szervezett.

Vendéglátói invitálására részt vett a Petőfi-szobornál szervezett nagygyűlésen, onnan Budára ment a Bem téri tüntetésre, ahol találkozott Tomán László újvidéki íróval, akit megkért, legyen a tolmácsa, ugyanis az övét elvesztette a nagy tömegben. Ezután együtt átmentek a Parlament elé, a Kossuth térre, s a kétszázézeres tömeggel együtt meghallgatták Nagy Imre beszédét. Szemtanúja volt a Sztálin-szobor ledöntésének. Zavarba ejtette a tüntetéseken a Kossuth-címer látványa, valamint a szovjet csapatok kivonulását követelő jelszavak. Ezekben a nacionalizmus megnyilvánulását látta.

121 Dobrica Ćosić *7 nap Budapesten* című kötetének az előszava alapján.

Elményeiről naplót írt, amelyet *7 nap Budapesten* címmel november elején sorozatban közölt a *Borba* című jugoszláv napilap, s amelyet tükörfordításban átvett az újvidéki *Magyar Szó* is.

A magyarországi rendszerváltozási folyamatban, 1989-ben a magyarországi Bethlen Gábor Könyvkiadó megjelentette budapesti tartózkodása alatt írt naplóját.¹²² A kötet fordítója, Vujicsics Sztoján arra kérte, hogy a magyarországi kiadáshoz írjon előszót. Čosić az év tavaszán ezt meg is tette. Néhány évtized távlatából újból fölidézte az átélt eseményeket, valamint beszámolt arról, hogy az eredeti naplójában elhallgatott néhány történet: elhallgatta a Nagy Imre-kormány elnökhelyettesével, Marosán Györggyel folytatott beszélgetését, elhallgatta a Nagy Imrével való találkozását, valamint nem említette Kádár Jánossal történt találkoztóját sem. Ez utóbbival kapcsolatban a következőket írta: „Nem említettem a Kádár Jánossal való beszélgetést sem, s e beszélgetésről nem is mondok semmit, nem azért, mert egykori vélekedései kompromittálnák ezt az akkor szerencsétlen embert, hanem azért, mert mint író és idegen nem kívánok beavatkozni magyar ügyekbe.”

Az eredeti szövegben nem tett említést arról sem, hogyan jutott haza október 31-én Budapestről. A tárgyalt témánk szempontjából fontos körülményekről, és hazaérkezése után a jugoszláv pártvezetők előtt tett beszámolójáról így írt Dobrica Čosić 1989 tavaszán:

Hallgattam a számomra sorsdöntő eseményről, hogyan és miért hagytam el Budapestet október 31-én este. Ugyanis megállapodtam a Forradalmi Bizottság egy tagjával, hogy elhagyom a Duna Szállót és hozzájuk költözöm, valamerre Budára, hogy könnyebben találkozhatunk. Délután öt órakor kellett volna megérkeznie futárunknak, hogy elvezessen a Katonai Forradalmi Bizottság vezérkarához, mivel egészen a felkelés végkimenetelig és a szovjet katonai intervencióig ott szerettem volna maradni. Némi fehéreneműt és a legszükségesebb tisztálkodási szereket tettem a táskámba, továbbá a füzetet, amelyben a látottakat jegyeztem le, s lélekben búcsút vettem mindazoktól, akiket szeretek, és akik szeretnek. Határtalanul izgatott a lehetőség, hogy végig tanúja és részese lehetek a magyar felkelésnek. Úgy tartottam, kommunista lelkiismeretem azt parancsolja, hogy ott legyek a sztálinizmus elleni

122 Uo. 5–17.

barikádokon: hittem, hogy szerencsés író vagyok, aki ha túléli, talán a második magyar forradalom John Reedje lesz. Táskával a kezemben a szálloda melletti úttesten sétáltam és a futárra vártam, miközben az ágyúörgést és a géppuskasorozatokat hallgattam Budapest keleti szélén. A futár késett, ideges voltam és rettegettem. Mi lesz, ha nem jön? A Katonai Forradalmi Bizottság futára helyett egy szovjet harckocsi tűnt fel, mögötte egy Mercedes jött kitűzött jugoszláv zászlóval, s megállt előttem. Dalibor Soldatić jugoszláv nagykövet szállt ki belőle és pánikban, dalmát káromkodások közepette – jól ismertük egymást – közölte velem annak a belgrádi táviratnak a tartalmát, melyet Aleksandar Ranković, a párt akkori szervezőtitkára és a kormány alelnöke írt alá: hogy a Vöröskereszt repülőjével ma este térjek vissza Belgrádba. Egyik legsúlyosabb és legrövidebb dilemmám közepette találtam magam: Teljesítem-e Aleksandar Ranković utasítását, melyet, úgy hittem, nem csak az életem iránti aggodalom motivált, vagy kövessem forradalmi becsvágyamat és írói szenvedélyemet? Éljek és fosszam meg magam az egyedülálló élménytől, melyet a történelem kínál, vagy engedjek egzisztenciális vétkemnek, mely a bizonytalanságba, a halálba vezet? Soldatić nagykövet rám kiáltott, hogy menjek a bőröndömért, a Mercedes és a szovjet harckocsi le sem állította a motorját. Bementem a szállodába a bőröndömért, beültem a Mercedesbe, és a szovjet harckocsi vezetésével kimentünk Budapest háborús utcáin a repülőtérre.

A belgrádi repülőtérre pedig, este nyolc körül volt, ketten vártak – talán Kardelj kabinetjéből –, a kormányelnökség épületébe vittek, ahol Edvard Kardelj, Petar Stambolićot és Koča Popovićot találtam, akik már vártak. Azt mondták, hogy a feleségemet értesítették hazatérésemről, kávéval kínáltak. Kardelj meg azt kérdezte: „Mi történik Budapesten?” Közel egy órán át beszéltem arról, tudomásom és élményeim szerint mi történik Budapesten és Magyarországon. Gondterhelten hallgatták elbeszélésemet, s kérdéseket tettek fel a forradalmi és szocialistaellenes erők viszonyáról, és a felkelés – melynek veresége elkerülhetetlen – kimeneteléről kialakított véleményemről. Nem nyilvánítottak véleményt. Néhány rövid észrevétel erejéig kizárólag Koča Popović értett egyet velem, és elégedetlenségének adott hangot a budapesti jugoszláv nagykövetség jelentéseivel kapcsolatban. Elbeszélésem végén Kardelj meg-

kérdezte: „Azt, amit most elmondtál nekünk, lediktálnád-e mindjárt néhány oldalon?” Azt válaszoltam, hogy van naplóm, s ez nem esik nehezemre. Koča Popović azt mondta, gépeljek le holnap vagy harmincoldalnyi a naplóból, és küldjem el neki. Mindkét utasítást teljesítettem. A gépíróőnek azonnal lediktáltam néhány oldalnyi a magyar felkelésről való vélekedésemről (később Tito mondta, hogy ezt a jelentést még azon az éjszakán megkapta), két nappal később pedig elküldtem Koča Popovićnak és Kardeljnek budapesti feljegyzéseim elejét. Mihelyt elolvasták, telefonáltak, hogy tegyem közzé a *Borbában* mindazt, amit feljegyeztem, és amit gondolok a magyarországi eseményekről. És a *Borba* napról napra leköszölte a *7 nap Budapest* szövegét, és fennállása óta először s mindmáig utoljára példányszámával felülmúlta a legyőzhetetlen *Politikát*...

KOVÁCS JÓZSEF (Újvidék)¹²³

Kovács József, az Újvidéki Rádió munkatársa október 21-én rokonlátogatásra érkezett Budapestre. A vonaton együtt utaztak Tomán László (szintén újvidéki) íróval. Ott-tartózkodásáról naplót készített.

1956. NOVEMBER 8.

Mondtam a nagynénémnek, hogy ma átmegyek nagybátyámhoz a budai oldalra. El is indultam. Közben betértem a jugoszláv nagykövetségre is. Ott minden további nélkül beengedtek. Felmentem az emeletre, a Hősök terére néző sarokszobába. Az egy nagy terem, amelyben ott volt Kolozsi Tibor meg Branko Dadić is. Elmondták, hogy a többi újságíró már hazautazott, közben engem mint újságíró-kollégát bemutatnak a nagykövetnek, Dalibor Soldatićnak. Volt ott még rajtuk kívül négy-öt személy, akik telefonálni próbáltak: név szerint Kádár elvtárat keresték. Érdeklődésekre, hogy miről van szó, elmondták, hogy az épületben van egy halott. Mégpedig egy nagykövetségi alkalmazott, Milenko Milovanov, akit mindenki Limennek becézett. Azután meg is mutatták, hogy hol lőtte be (egy szovjet tankról) az orvlövész az ablakot, illetve hol lőtte fejbe a szerencsétlen férfit, akit így életemben egyszer láttam, tizenöt percre. Holtteste már néhány napja a nagykövetség

123 A *Létünk* 2006. októberi száma alapján.

pincéjében volt, és ezért keresték Kádárt, hogy járjon közben a holttest elszállítását illetően. Különben nekem akkor nem mondták (talán féltek megmondani), később tudtam csak meg, hogy akkor Nagy Imre is az épületben tartózkodott.

Amikor már távozni készültem a nagykövetségről, felhívták a figyelmem, hogy óvakodjak attól a bőr bukósisasakos orosz tisztől, aki az épület körül ólálkodott, s aki állítólag az említett tank parancsnoka volt. Mikor lementem, szinte belebotlottam a tisztbe, aki az Andrássy úton egy kapualyból lépett elő. Félig szerbül, félig oroszul magyaráztam neki, hogy haza szeretnék utazni, azért voltam a nagykövetségen érdeklődni. Két katona behúzott az épületbe, kiderült róluk, hogy magyarok. Ott egy magyar tiszt elé vezettek, aki kifaggatott, majd amikor a két katona szólt neki, hogy a bőrsisasakos eltűnt, mondta, gyorsan tűnjek el.

Azt követően elhatároztam, hogy majd egy hét távollét után átmegyek Budára. Sikerült átjutnom nagybátyámhoz, aki már nagyon aggódott, mert nem tudta, mi van velem.

1956. NOVEMBER 9.

Pénteken reggel ismét mehetnékem volt. Nagybácsim le akart beszélni, marasztalt, de mindhiába. A Dunánál a Bem-szobor és a hídfeljáró között tömeget láttam, amely megpróbált átjutni a Margit-hídon, de a géppisztolyos oroszok nem engedtek át senkit Budáról Pestre, a tömeget pedig viaszozították. Én viszont mindenképpen át akartam jutni a hídon. Az őr mindenkitől követelte az írásos átlépési engedélyt, a „propusk”-ot, de olyan papírja senkinek sem volt. Ekkor gondoltam egyet, átnéztem a zsebeimet, és megtaláltam az újvidéki Szerb Nép-színház és a mi rádiónk közös klubjának belépési igazolványát, amelyen jókora cirill betűkkel ez állt: PROPUSNICA. Ekkor támadt az ötletem, hogy a bal kezemben fogva letakartam az utolsó betűket, vagyis a NICA részt, hogy csak a PROPUS látszott belőle. Elhatároztam, hogy megpróbálok ezzel átjutni a hídon. Odaléptem a szovjet katonához, nagy hangon köszöntöttem, hogy zdravstvuj! És sikerült. Egyedül lépkedtem a hídon, dobogott a szívem, visszafordulni nem mertem, amíg át nem értem...

1956. NOVEMBER 13.

Végül úgy kerültem haza, hogy a jugoszláv konzulátus a rádió útján tette közzé: jelentkezzenek azok, akik ott ragadtak. Jelentkeztem én is. Jegyzékbe vettek, majd 13-án négy busz érkezett Pestre, hogy hazaszállítson bennünket. A tömegben viszontláttam Tomán Lászlót, akivel egész idő alatt nem találkoztam. Beültünk az autóbuszba, jegyzékbe gépelték a nevünket, még hozzá olyan sorrendben, ahogyan a buszban ültünk. Azt mondták, hogy útközben még meg kell állni a Gorkij fasoron, a szovjet városparancsnokság előtt, ahol majd még egyszer ellenőrzik a neveinket. Csak utána indulhatunk haza.

Tománnal beszélgettünk, s elmondtam neki az esetemet az orosz tiszttel. Közben bejöttek a buszba, és közölték, hogy nem mehetünk tovább, mert a névjegyzéket latin betűvel írták, s most az összes nevet orosz cirill betűs gépen kell átgépelni. A buszban voltak fiatalok, házassággyerekkel és mások. Egy jó órát kellett várnunk az átgépelésre, akinek pedig közben ki kellett mennie vécére, azok csak kettesével mehetek ki. Egyszer csak megjelent a bukósisakos orosz tiszt is, aki a lista alapján mindenkinek ellenőrizte az útlevelét, csak az enyémet nem!

Megismert.

Mindenki látta, hogy engem kihagyott. Ki vagyok én, hogy engem kihagy? Ezt nem értette senki a buszban. Gyanús lettem a többieknek. Szerencsére Tomán Lacinak már elmeséltem a napokban történeteket, és ő megnyugtatta őket, hogy már korábban volt alkalmam találkozni a tiszttel.

Déltájban indult el a négy busz Pestről, előttünk és mögöttünk egy-egy páncélcsovi közlekedett. Kecskemétiig kísérték bennünket, onnan Szegedre értünk. Ott nagy érdeklődéssel fogadott a lakosság, csomagot vigyünk az időközben Jugoszláviába menekült hozzátartozóinknak. Én is 4-5 levél továbbítását vállaltam.

Szabadkán szálltam le, onnan Zomborba mentem a szüleimhez, és a náluk levő két éves fiamhoz, közben telefonon jelentkeztem a feleségemnek is. Utána utaztam csak vissza Újvidékre. A rákövetkező nap nem akartam azonnal bemenni a rádióba, gondoltam, otthon megpihenek. Fél óra múlva azonban már ott volt a rádió küldőnce azzal az utasítással, hogy azonnal menjek be, mert Tito nagy beszédet mondott Pulán, azt kell többünknek lefordítani, majd beolvasni.

Így is történt.

MATUSKA MÁRTON (Újvidék) a temerini származású
Sörös Imréről

Matuska Márton újságíró. Hírnevét az 1944-es áldozatok történetének feltárásával alapozta meg, karrierje folyamán volt faluriporter, turisztikai újságíró, bírósági riporter is. Az 1956-os történetek délvidéki vonatkozásait is tanulmányozta.

A temerini születésű Sörös Imre 15 éves korában, 1947-ben szökött át Jugoszláviából Magyarországra, és Szekszárdon telepedett le. A nyughatatlan természetű fiatalember többször került szembe a Rákosi-rezsimmel. 1953-ban kémtevékenység vádjával ítélték először halálra, de Sztálin halála után a halálbüntetést életfogytig tartó börtönbüntetésre enyhítették. 56 nyarán szabadult, majd a forradalom kitörése után, október végén a Pongráz Gergely által vezetett Corvin közti harcosok közé csatlakozott. Életének történetét Matuska Márton újvidéki publicista dolgozta fel.

A harcok elején még ő nem is volt jelen, de amikor már keményen folyt a küzdelem, október végén csatlakozott a Pongráz Gergely által vezetett Corvin közti harcosokhoz. A forradalom leverése után látta, hogy neki Magyarországon maradni nem szabad, ki kell szökni a többiekkel Ausztriába. Kézenfekvő volt a határozat, kiment többedmagával, és bekerült az ausztriai menekültek közé. Több táborban is volt, és ott is elég hamar felfigyeltek rá, harcostársai is voltak ott, akikkel már a Corvin közben megismerkedett, és azt sürgette folyton, hogy őt vigyék egy nemzetközi ifjúsági bizottság elé, mert ő iskolába akar menni. Minél messzebb Magyarországtól. Ausztráliába akart vándorolni, ahol majd békén fogják hagyni, és ott járhat iskolába.

Azonban bejátszott egy újabb körülmény a Márciusban Újra Kezdjük (MÜK) előtti hetekben. Ugyanis az Ausztriába menekült felkelők elhatározták, hogy felveszik a kapcsolatot az állítólag Magyarországon, a Bakonyban még mindig harcoló, és szervezkedő fegyveresekkel. Visszamegy Magyarországra. Keresi az állítólagos felkelőket, s elmegy a Bakony vidékére. Szánkót bérel, lovat fogad, embereket keres fel. A Bakony szélén meg a közepén magányos tanyákon lakó emberekhez kopogtatott be, akiktől tanácsot kért, és információkat a harcosokról, de senki nem tudta összeköttetésbe hozni a felkelőkkel, az állítólagos felkelőkkel. Visszament Ausztriába, de nem

egyedül, mert azért csak felvett kapcsolatot olyan emberekkel, akikkel megbízatása szerint is kapcsolatba kellett lépnie, és akiket kimenekített Ausztriába. Ugyanis indulása előtt az új barátai megkérték: ha Budapestre megy, akkor keresse fel a feleségüket, az anyjukat, gyereküket, és vigye magával. És ő kis csapattal tért vissza.

Referált a magyar harcostársainak is, hogy mit intézett, újra visszaküldték. A későbbi vádirat szerint összesen 64 embert menekített így át Nyugatra. Többek között a Pongrátz család sok hozzátartozóját, valamint más, név szerint ismert embereket. Olyan eset is volt éppen a Pongrátzéknál, hogy amikor a Gergely kérte, hogy menjen el a bátyja családjához, akkor azt mondta:

– De honnan tudják majd, hogy én nem egy provokátor vagyok?

Akkor a Gergellyel kieszelték valamit, mivel írni nem lehetett, mert ha elkapják és megtalálják nála a levelet, akkor már több bizonyíték nem kell... Hanem a Gergely elmesélte neki, hogy ők odahaza, még amikor nem Budapesten éltek, rettenetes rossz vásott kölykök voltak, és erről kaptak egy melléknevet, hogy a „haramiák”. Ilyen melléknevük volt.

Amikor bekopogott hozzájuk, akkor mondta, hogy keresi a Pongrátzokat.

– De ki keresi? – kérdezték bentől.

– A „haramiák” egyike – mondta.

Erre megnyílt az ajtó, és beengedték hozzájuk, és együtt elmentek délután négy órakor. Este tízkor a „fogdmegek” körülzárták az egész lakónegyedet, és vitték volna ezeket a Pongrátzokat, ha néhány órával korábban a Sörös Imrével el nem mentek volna.

Sörös Imre utolsó hazatérése 57 januárjában történt, és ez végződött tragédiával. A Kelenföldi pályaudvaron már lesték, csapdát állítottak neki, és egy szabályos rendőri akcióval körülfogták, leteperték és elvitték.

Nagyjából mindent tudhattak róla, s nagyon súlyos bűne volt még az is, hogy egy korábbi útja alkalmával egy rádió-adóvevőt is áthozott a határon, amit valahol Bakonyfelvidéken egy erdőben rejtett el. A vizsgálat során meg is mutatta, hogy hová.

A bírósági tárgyalása Budapesten volt, a Fő utcai bírósági és börtönépületben. Hosszú előkészületek után 1958-ban tartot-

ták a tárgyalást. Három nappal a Nagy Imréék ellen először elindított per kezdete előtt zárult le, s akkor született meg a jogerős ítélet. Halálra ítélték és kivégezték.

Fegyverrel a kezében harcolt. Több neves ember is nyilatkozott arról, hogy csakugyan fegyverrel a kezében a Corvin közben volt. Most ennek látható jele is van, a Corvin mozi épületén egy emléktáblán ott van az ő neve is.

GUBÁS JENŐ (Szabadka)¹²⁴

Fül-orr-gége szakorvos, azonban szakmai érdeklődése mellett sokat ír a vajdasági magyarság helyzetéről, a kisebbségi létről, feleségével, Gubás Ágotával együtt a közélet aktív szereplője.

Az 56-os magyar forradalom és szabadságharc történelemformáló hatása a Délvidéken is érezhető volt. A jugoszláv hatalom éppúgy félt az esetleges változásoktól és megmozdulásoktól, mint a szomszédos országok kommunista vezetői, ennek ellenére mégsem voltak olyan kegyetlen atrocitások, mint például Erdélyben vagy Kárpátalján. A kommunista hatalom részéről azonban itt is tapasztalható volt a magyarság megregulázása. A sok zaklatás, betiltás közül talán az egyik legfájóbb intézkedés volt a belgrádi József Attila Magyar Kultúregyesület (népszerű nevén a Kör, csúfnevén az Ökör) bezárása.

Ez az egyesület (visszaemlékezések alapján) 1950-ben alakult a Tito marsall utca 2. számú épület udvari helyiségében. A szervezők között többek között ott volt dr. Sztáncsics András, Nádor Kató (aki egy időben a szabadkai Népszínház-nál dolgozott), Bonner Ferenc százados, régi spanyol harcos, Süli Miklós (aki később Nyugatra távozott, és soha többé nem tért haza) stb. A Körnek hivatalosan az volt a célja, hogy a Belgrádban élő magyarság művelődési igényeit szolgálja, de valójában a hatalom így tudta legbiztosabban és legeredményesebben szem előtt tartani az esetleg rebellis viselkedést tanúsító magyar egyetemistákat. Ezt az az intézkedés is megerősíti, amelyet 1952 őszén a Jugoszláv Kommunista Párt városi pártbizottsága rendelt el azoknak a magyar egyetemistáknak, akik tagjai voltak a pártnak. Ugyanis azt közölték velük, hogy fel-

124 A 2002-ben Szabadkán elhangzott előadásának a kézírata alapján.

szabadítják őket minden más párttevékenység alól, egyedül az egyesület működtetése és irányítása lesz a feladatuk. Annak ellenére, hogy a tagság nagy többsége csak szórakozni, művelődni, találkozni járt a Körbe, azért néha akadtak politikai viták is. A helyiségek bérletét, a fűtést, a villanyszámlát, a takarítást, tehát a működéssel kapcsolatos kiadásokat az állam fizette.

Ez is azt bizonyítja, hogy az egyesület a kommunista hatalom felügyelete alatt állt, ellentétben a korábbi magyar művelődési egyesülettel, amely a két világháború között működött Bolyai Farkas néven. Ez utóbbit ugyanis az itt élő magyarság tehetősebb tagjai alapították és tartották fenn annak érdekében, hogy pótolják a trianoni tragédia után elmenekült magyar értelmiséget, felneveljenek egy olyan vezető réteget, amelyik méltón képviseli majd a magyar érdekeket. Nem kétséges, hogy ilyen fajta szervezetet a titóista kommunista hatalom nem tűrt volna meg. Ennek ellenére a József Attila Magyar Kultúregyesület nagyon fontos intézmény volt, hisz az idegen környezetben egy kis magyar szigetet képezett, az otthon egy darabját jelentette, ahova találkozni, szórakozni, művelődni, magyar szót hallani járt egy kis magyar közösség.

A helyzet 1956 őszén azonban megváltozott. Korábban a Körnek nem volt semmilyen kapcsolata a belgrádi Magyar Nagykövetség Rákosi-féle személyzetével. A Tájékoztató Iroda korszakában az kész öngyilkosság lett volna. Az 56-os oldódás idején viszont már néhányan bemerészkedtek a követségre, főleg sajtótermékért, és a követség tagjai is be-benéztek az egyesületbe. A forradalom idején már menekülteket is befogadott, istápolta a Kör, sőt egy Barnabás keresztnevű menekültre (a teljes nevét nem sikerült felkutatni), azzal a magyarázattal, hogy minden egyetemistának számtalan elfoglaltsága van, ami igaz is volt, a Kör ügyeinek az intézését is rábízták. Persze a tagság lelkesedését sem sikerült eltitkolni. Akinek nem volt rádiója, ide járt információszerzésre. És ez lett a Kör vesztesége. Mivel a besúgóhálózat működött, a vezetőség egyes tagjait, s a tagság közül a lelkesebbeket beidézték az UDBA-ba (Uprava državne bezbednosti, Állambiztonsági Ügyosztály), és az anyagi támogatást is teljes egészében megszüntették.

Ezzel a Kör működése lehetetlenné vált, a költségeket nem tudta megtéríteni, és a januári szemeszteri szünet után lakat került a bejáratra. A tényleges okokat és az intézkedések valódi

folyamatát mind a mai napig nem lehet kideríteni. Erre csak akkor derülhet fény, ha majd magnyílnak a levéltárak. Az viszont nem kétséges, hogy az 56-os eseményeknek döntő szerepük volt az egyesület bezárásában. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a zágrábi Ady Endre Magyar Művelődési Egyesület átvészelte ezt a tragikus időszakot, és mind a mai napig működik.

A Kör megmentésére, illetve a tevékenység újbóli megindítására tett minden kísérlet kudarcba fulladt. Évekig próbálkozott egy lelkes egyetemistacsoport Bartók Béla néven újjászervezni az egyesületet, még egy „spanyol harcost” mint megbízható párttagot is bevontak a munkába, ám a hatalom különböző kifogásokra hivatkozva mindig meggátolta az alapítást, de ez már egy másik történet.

Nagy veszteség volt ez a Belgrádban élő magyarság számára. A Kör hiányát évekig oly módon igyekeztek pótolni, hogy minden pénteken egy kiválasztott kávéházban összejöttek az egyetemisták. Ezek voltak a pénteki találkozók. Sajnos sűrűn kellett a találkozóhelyet váltogatni, mivel rövid idő elteltével a kávéházak vezetősége nem nézte jó szemmel az ilyenfajta összejöveteleket. Évek múltával pedig, amikor az Újvidéki Egyetem számtalan új karral gyarapodott, és a délvidéki magyar egyetemisták szívesebben választották Újvidéket, a megcsappant belgrádi magyarság már nem volt képes vállalni ezt a küzdelmet, és az egyesület újrászervezésének reménye végképp szertefoszlott.

KASLIK PETER (Nagybecskerek–Kanada)¹²⁵

1956-ban tizenhét éves bentlakó diák voltam Nagybecskereken (Délvidék – egykori Magyarország, egykori Jugoszlávia, [egykori] Vajdaság Autonóm Tartomány). Vasárnaponként dél körül a belvárosból hazafelé menet a Magyar utcában, ahol laktam, a nyitott ablakokon át egyöntetűen végig lehetett hallgatni a budapesti Kossuth vagy Petőfi rádió egy-egy teljes műsorát. A kora esti diáktalálkákhoz a Szív küldi szívnek szívesen műsorszámainak a nyitott ablakokon átszűrődő dallamai szolgáltatták a háttérzenét, éjjelente pedig Wolf bácsi, a házigazdám csukott ablaknál a Szabad Európa vagy az Amerika hangja műsorát hallgatta a sötét szobában.

¹²⁵ Kézirat alapján.

■ ■ ■
Az ötvenhatos eseményekről először a Kossuth rádióból értesültünk. Az egész város magyar lakossága óráról órára szívszorongva követte az eseményeket. Mielőtt rátérnénk ötvenhat örökségének tárgyalására, elevenítsük fel röviden ötvenhat eseményeinek fő állomásait a magyarországi rádióadások tükrében!

Délután jártunk iskolába. A magyarórákon október 23. és november 4. között Ady Endre magyarságtudatával kapcsolatban minden nap arról volt szó, hogy a magyar költészet és irodalom a nemzet megmaradásában való irracionális, de éltető hiten alapszik. A nemzeti megmaradás a nemzet szabadságának és önállóságának függvénye. A magyarok szabadságharcikat mindig a mérhetetlen túlerővel szemben vívták. A nemzeti megmaradásban való irracionális, de éltető hit minden klasszikus magyar író műveiben megtalálható. Ez annak tudható be, hogy rokontalan nép vagyunk, ezzel pedig szorosan összefügg az a sorozatosan megismétlődő tragikus történelmi tapasztalat, hogy a magyarokat a szabadságért vívott harcaiban soha nem támogatta senki. Tanárunk Illyés Gyula *Magyarok* című könyvéből olvasott fel erre vonatkozó idézeteket: „...A magyarság magatartása valóban ilyen. Létét vakmerő harcainak köszönheti. ...Történelmünk nem logikára oktat. Arra oktat, s ez benne a vigasztaló és magasztos, hogy a nemzetek életében olyan fogalmaknak is van értelme, mint bátorság, merészség, ideákhoz való ragaszkodás. Ezer esztendőket még a népek is csak csodák révén élhetnek: főnix mintájára.”

Házi feladat: A magyar nemzeti megmaradás kérdése Ady Endre költészetében. Ezzel a dolgozattal a mai napig adósa vagyok magyartanáromnak.

Hétfő, november 5. Ambrózy tanár úr a legjobban szavaló osztálytársunkkal felolvastatta Tompa Mihály *A gólyához* című versét, amelyet én akkor hallottam először, de azóta sem felejtettem el. Néma csend volt. Az egészben csak az volt különös, hogy az „öreg Ambrózy” akkor a némettanárunk volt, és németóra helyett magyarórát tartott.

Két év múlva leérettségiztem, majd Belgrádba kerültem, ahol a közterekre felállított hangszórókból szerb pásztorénekek véget nem érő egymásutánjai töltötték meg az utcákat. 1962-ben diplomáztam, és utána körülöttem már „az élet csörtetett”.

■ ■ ■ JUGOSZLÁVIAI MENEKÜLT-TÁBOROK

BARÁTH KÁROLY (Szabadka–Hajdújárás)¹²⁶

A II. világháború után a szabadkai városvezetés őt nevezte ki a hajdújárasi és királyhalmi szövetkezet igazgatójává. Az 56-os menekültként érkezésekor ő vezette az említett két településen kialakított befogadóközpontot.

1956. október 23-ával kezdeném. Akkor a hajdújárasi szövetkezet vezetője voltam. Magyarországról a röske–horgosi határátlépőn bejött vagy hat-hét kamion is, elsősorban üzemanyagért. A forradalom első napjaiban Szabadka városa egy háromtagú bizottságot nevezett ki, amely bizottságnak az volt a feladata, hogy a Magyarországról jövő magyar állampolgárok kérésének tegyen eleget. Elsősorban üzemanyagról volt szó. Ennek a bizottságnak a tagjai Mernyák Ferenc (elnök), a Járasi Népbizottság alelnöke, Paroški Kamenko, a Jugopetrol igazgatója és én voltunk. Az üzemanyag átadása a gyakorlatban úgy működött, hogy a jugoszláv határközegek megkapták a mi szövetkezetünk telefonszámát. Rendszerint engem értek el, mert úgy szerveztem meg. A magyar határközegek ezeket a kamionokat átengedték, utána beállítottuk őket itt Szabadkán, a Jugopetrol lerakatába, feltöltöttük üzemanyaggal, és megindultak vissza. Az idő alatt, amíg a magyar forradalom zajlott, naponta jöttek át, és az üzemanyagon kívül talán egy-két esetben cukrot is kértek, amit kaptak is, díj- és bérmentesen. Hozzá kell tennem, hogy szinte minden magyarországi csoport élesztőt is kért. Úgy látszik, akkor Magyarországon nem volt élesztő. Egy esetben meg az történt, hogy a kecskeméteik hoztak 60-70 kis telefonközpontot, hogy ők is adjanak valamit nekünk, de mondtuk, hogy nem kell semmit sem hozniuk, hogyha kell nekik az üzemanyag, akkor csak jöjjenek.

Menekültek nemcsak a forradalom leverése után érkeztek, hanem a forradalom idején is, csakhogy azok a magyar Államvédelmi Hatóság tisztjei voltak. Közülük 18 ÁVH-s a Szabadka melletti Palicsfürdőn volt elszállásolva. Ők október 31-én jöttek, köztük volt Vörös Balogh István is, aki a forradalom előtt Csongrád megye rendőr főkapitánya volt. Velük a jugoszláv

126 A szerző 2006-ban készített interjúja alapján.

belügyi szervek és az UDBA különböző rangú tisztjei beszélgettek el. Felügyeletükkel engem bíztak meg, mivel mindkét nyelvet kiválóan beszéltem már akkor is. Ők a forradalom leverése után visszamentek Magyarországra, s a közben megalakult új magyar kormány visszaállította őket előző munkakörükbe.

November 4-e után, amikor megindult a menekültáradat, Stipan Marušić, akkori szabadkai polgármester irodájában, a Nemzetközi Vöröskereszt és az ENSZ képviselőjének jelenlétében a szövetségi belügyminisztériummal írtam alá szerződést, minek értelmében a szövetkezetem fogadja, elszállásolja és ételmezi a magyar menekülteket. Abban is megállapodtunk, hogy minden személy ellátásáért napi 1,72 amerikai dollárt kap a szövetkezet.

Ezután a hatáskörünkbe tartozó területen a menekültek számától függően, 5–9 ideiglenes befogadó központot létesítettünk. A hadseregtől kaptunk lepedőt, pokrócot, mi pedig a saját vágóhidunkon vágtuk le és dolgoztuk fel a sebeket, hogy megfelelő mennyiségű étellel lássák el a több mint 5000 kiéhezett menekültet. Saját pékséggel is rendelkezünk. Voltak közöttük „civiliek” is, de többen közülük a fegyveres harcokban is részt vettek. Volt olyan nap, amikor csak hárman-négyen jöttek, de volt olyan is, amikor egyszerre több százan. A jugoszláv határőrök nem akadályozták a menekültek „illegális” határátlépését, sőt segítettek: megmutatták nekik, hogy hol található az legközelebbi állomás, ahol majd befogadják őket.

Ezekben az átmeneti táborokban a családok együtt maradhattak, de külön helyiségekben szállásoltuk el az egyedülálló nőket és férfiakat. Minden táborban egy rendőr ügyelt, de a bentlakók mozgását nem korlátozták, szabadon járhattak-kelhettek. Két általános orvos is a rendelkezésükre állt.

Hétvégeken a falubeliek néhányukat meghívták magukhoz vendégségbe. A helyi mozikban a menekültek külön kérésére szinte minden nap westernfilmeket vetítettek, mivel akkor Magyarországon nem láthattak ilyen alkotásokat.

A menekültek nyilvántartásba vételét a belügyi hatóságok egy 18 kérdésből álló kérdőív kitöltésével végezték. A táborokban minden délelőtt egy hirdetőtáblára kifüggesztették, mely ország hány magyar menekültet fogad. Mivel a miénk átmeneti tábor volt, innen teherautókkal, autóbuszokkal, vonatokkal szállították tovább őket. Egyszer Királyhalmán egy

egész szerelvényt megtöltöttek azokkal, akiket a Fiume fölötti Gerovo táborba szállítottak. Akik valamilyen ok miatt itt maradtak, később a szerbiai Vrnjačka Banjára, Mataruška Banjára és más gyógyfürdőkbe kerültek. Később őket meg is látogattam ott. Emlékszem, hogy ott is találkoztam azokkal a 15 év körüli diáklányokkal, akik szüleik tudta nélkül jöttek át a határon Dunaharasztriból. Mataruška Banján már nagyon hiányzott nekik a családjuk, mentek volna haza. Megkértek, segítsék nekik visszatérni. Kapcsolataim révén természetesen ezt megtettem. Hogy szerencsésen hazatértek, azt onnan tudom, hogy a hatvanas évek elején, amikor egy gyümölcszállítmányról írtam alá egy zágrábi cég számára szerződést egy budapesti céggel, kilátogattam Dunaharasztra is. Ott találkoztam a diáklányok szüleivel, akik nagyon hálásak voltak nekem, mivel segítettem nekik akkor, amikor lányaik bajban voltak.

Számos érdekes személlyel is találkoztam ezekben a napokban. Egyik nap 60-70 fős csoportot fogadtam, amikor egy magas, katonanadrágot viselő férfi elébem állt, és katonás magabiztossággal közölte, hogy ő Maléter Pál, a Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterének a szárnysegédje, s a szerb belügyi hatóságok vezetőivel akar azonnal beszélni. Természetesen teljesítettem ezt a kérést, összehoztam a találkozót, de a szárnysegéd sorsának későbbi alakulásáról már nem tudok.

Meg kell még említenem azt, hogy amikor kiürültek a hatáskörömbe tartozó táborok, s a szövetkezet ismét termelni kezdett – addig minden a menekültek minél jobb ellátásának volt alárendelve – az anyagiak is terítékre kerültek. A szerződésben szereplő fejenkénti napi 1,72 dollár negyedét voltak csak hajlandók az itteni hatóságok kifizetni, mondván, ennyi bőven elég. Nem volt mit tennünk, a szövetkezet nevében bepereltük a szövetségi illetékes szerveket. Nagy merészség volt ez akkor! Viszont a pert megnyertük, s a nekünk járó összeget az utolsó centig meg is kaptuk.

Hogy mi történt általában a magyar disszidáltakkal? Hát csak egy dolgot említek meg. 1958-ban megbeszéltük a feleségemmel, hogy kimegyünk Brüsszelbe, a brüsszeli világkiállításra. A feleségem ezt lelevezte a Belgiumban, elsősorban Liège-ben élő magyar disszidáltakkal. Ők tudták, hogy mikor érkezünk meg, s a brüsszeli vasútállomáson vártak. Több száz magyar menekült várt ránk. Nagyon megköszönték azt, aho-

gyan viselkedtünk velük, és mindenki sírt. Most el kell, hogy mondjak valamit: 1958. augusztus 19-e. Mondták nekem a magyar menekültek vezetői: „Karcsi, ekkor meg ekkor legyetek itt meg itt!” Életünkben először voltunk Brüsszelben, hát akkor ők elvittek bennünket Szovjetunió nagykövetsége elé. És ott a Szovjetunió nagykövetségén megjelent több ezer vagy talán ezer magyar disszidált, és megindult a nagykövetség épületébe. Az ott állomásozó belga rendőrök nagyszerűen teljesítették a kötelességüket: félreálltak. A magyar menekültek beözönlöttek, kipakolták a nagykövetség berendezését az udvarra és felgyújtották. Én jelen voltam, én ezt láttam. Senki sem sérült meg egyik oldalról sem, nem bántottak senkit, csak hát kipakoltak... Egy órával később ugyanezt megcsinálták a magyar nagykövetség előtt is. Másnap, a világiállítás napján a szovjet és a magyar pavilont a katonaság vette körül, és őrizték az épületeket. A demonstrálók közül sokan voltak, akik az én vezetésem alatt álló hajdújárasi és királyhalmi befogadóközpontban voltak menekültek.

HORVÁTH MÁTYÁS (Hajdújárás)¹²⁷

Horváth Mátyás 1953. szeptember 15-én, miután a hadseregből le-szerelt, kezdte meg tanítói pályafutását Királyhalmán. A település Szabadka mellett, a Horgosra vezető nemzetközi út mentén helyezkedik el, mindössze 2-3 km-re a magyar országhatártól.

Tanítóként minden december 22-én, a Jugoszláv Néphadsereg napján látogatást tett diákjaival a királyhalmi határőrházba. Akkor személyesen is láthatta, milyen intézkedéseket foganatosítottak a határ túlsó oldalán, azaz látta a műszaki zárat: a háromszoros, sűrű drótakadályt, amelyek között aknamezőt létesítettek. Céljuk ezzel a határzárral a zöldhatáron való átlépés ellehetetlenítése volt. Ezt a határzárát 1956-ban felszedték.

1956 őszén felgyorsultak az események Magyarországon. Ezek hatására gyakoriak lettek a faluban az érkekezletek. A vezetőség igyekezett tájékoztatni bennünket a szomszédos országban zajló eseményekről. Természetesen az információk sajátos értelmezést kaptak. Odaát az egyébként sem kifogástalan

lakossági ellátás még nagyobb hiányokat mutatott. Eltűntek az üzletekből a létfenntartáshoz elengedhetetlen árucikkek. Október folyamán a magyarországiak tudatosan kezdtek átjönni Királyhalmára a zöldhatáron, hogy létfontosságú árucikkeket vásároljanak. A belügyminisztérium szervei hamarosan tudomást szereztek erről a dologról. A helyi boltnak jóváhagytak egy költségkeretet a szomszédok vásárlásaira, a belügy emberei pedig igyekeztek elbeszélgetni a bevásárlókkal, elsősorban az orosz katonai egységek érdekelték őket.

Tudniillik mind az ország hivatalos szervei, mind a lakosság attól félt, hogy ha Magyarországon a forradalom leverése érdekében bevetik a szovjet csapatokat, megeshet, hogy egyúttal lerohanják Jugoszláviát is...

A rendőrség megkért, hogy néha tolmácsként vegyek részt ezeken a beszélgetéseken. A hivatalos szerv megkérdezte a bevásárlót, vannak-e orosz katonák, tankok a határ közelében. Milyen tankokat látott? Az illető azt válaszolta, hogy vannak hát, de hogy milyenek azt az apja f... tudja. Az egyik átment a helyi ipari vasút sínjein, és szétnyomta azokat. No elképzelhető, hogy nem felderítő harckocsikról volt szó!

A magyar forradalom leverését követően elindult a határ menti Királyhalmára is a magyar menekültáradat.

A szovjet csapatok harci tevékenységét hallottuk, láttuk mi is. Éjszakánként a tűzérési ütegek torkolattüze idelátszott, a robbanógránátok moraja idáig hallatszott. Megjegyzem, hogy abban az évben nyáron a faluban fölszámolták a rendőrállomást. Csak Horgoson és Palicson volt rendőr, akár napjainkban. Ez 18-20 kilométeres távolságot jelent. A szovjet csapatok elől menekülő harcoló magyar alakulatok hiába jöttek át katonai alakzatokban, nem találkoztak rendőrökkel. Sokszor a helybéli lakosokat kellett megkérdezniük, hogy hol talál-nak rendőrséget. S így, szakaszokba szerveződve, fegyveresen vonultak az E5-ös úton Palicsig vagy Horgosig. Látványuk csak fokozta az emberekben a szorongást. Mi lesz velünk? – kér-dezték önmaguktól. Ugyanis úgyszólván senki sem látta volna szívesen ismét az orosz katonákat. Az 1944–45-ös jelenlétük még élénken élt az emlékezetükben.

Voltak azonban kivételek. A jugoszláv határőrök új pán-célsisakot kaptak elől nagy ötágú vörös csillaggal. A szomszéd falu egyik öreg dobrovoljac lakója este összetalálkozott a járőr-

127 A Bácsország 2006. októberi száma alapján.

rel ebben az új pánccsisakban. A katona nyakába borult, s azt zokogta: Végre itt vagytok, testvéreink!

November közepén éjnek idején a lakáson felzörgettek. A palicsi menekültügyi bizottság két tagja jelent meg nálam. Utasítottak, hogy reggel 8 órára az iskolaépületet és a szövetkezeti otthont tegyem alkalmassá 180 menekült befogadására.

Akkor a két tantermes új iskolában tanítottunk. A szövetkezeti otthon színpad és mozi volt öltözőkkel. Az utasítás szellemében siettem fölébreszteni az iskolaszolgát. Vele jött lánya is, hogy a tantermekből eltávolítsuk a padokat. Amikor a tantermek kiürültek, János bácsit, az iskolaszolgát átszalasztottam szalmáért az állami gazdaságba. A szövetkezeti otthon esete bonyolultabb volt. A nézőtéren rögzített ülőhelyek voltak, tehát nem teríthettük be szalmával. Csak a színpad és az öltözők jöhettek számításba. Ezekben a helyiségekben a kulisszákat, leltári tárgyakat egy helyre hordtuk, s utána jöhetett a szalma. Az állami gazdaság igazgatója Kádár Ernő volt. Őt pedig arra utasították, hogy 180 személy élelmezését szervezze meg.

8 órakor valóban megérkezett három autóbusz a menekültekkel. Életkoruk szerint volt köztük gyermek, kamasz, felnőtt személy. Java része fiatal volt. Amint leszálltak, csoportosan bevezettük őket a kijelölt helyiségekbe. Itt azonban azonnal jelentkeztek problémák.

Az iskolában, az otthonban nem volt vizesblokk! A gyermekeknek az ivóvizet egy kannában hordtuk a közeli ártézi kútról. A tantermekben 1-1 lavór volt található tisztálkodási céllal. Az udvar végében állt a szokásos falusi WC két fülkével, vizeldével. A menekültszállítás után a meghűlt emberek a szükségletüket akarták végezni. Erről mi gondoskodtunk, és működött is, amíg a menekültek nálunk tartózkodtak.

Az étkeztetésüket az állami birtokon szerveztük meg. A tanácsterem szolgált ebédlőül. A birtok személyzete csak szüreti bálra vagy hasonló ünnepségre főzött addig. Nem voltak tehát fölkészülve ilyen nagyszámú személy rendszeres étkeztetésére. A nyersanyaggal nem volt baj, mert a birtoknak nagy tehenésze volt, tehát tejtermékekben nem volt hiány, ám az egyéb élelmiszerek elkészítése ott is gondot jelentett.

Az iskola tözsomszedságában volt a szövetkezeti bolt. Meg kell jegyeznem, hogy a falu egyetlen üzlete volt, tehát a lakosság mindennapi szükségleteit csak itt elégíthette ki. A mene-

kültek pár nap múlva, mikor egy kissé már megszokták az új környezetet, s nem kellett semmiféle zaklatástól tartaniuk, át-átballagtak az üzletbe.

Boltunk semmiben sem különbözött a többi fél évszázaddal ezelőtti falusi vegyesbolttól. Királyhalmának akkoriban kb. 2000 lakosa volt, s ezeknek kellett a mindennapi szükségleteit kielégítenie. Figyelembe kellett venni azonban az akkori nehézkes közlekedést is, tehát nem lehetett minduntalan beugrani a városba egy-egy árucikkért. A szövetkezet vezetősége figyelembe vette mindezt, amikor az az áruellátásról gondoskodott. Azokban a vegyesboltokban gondoskodni kellett a földműveléssel, falusi étellel kapcsolatos igényekről is. Ezért kapható volt elemi vasáru és néhány textilféleség is az üzletben. A textiliák közül csak méterárut találhattunk, azaz gyolcsot, kékfestőt és hasonlókat.

Számomra az volt a meglepő, hogy a boltba bátortalanul átsétáló menekültek nem győztek csodálkozni a nagy választékon és árúbőségen. Különösen az asszonyok áradoztak. Szerintük a magyarországi városok áruházaiénál is bőségebb volt a kínálat.

Én naponta 10-12 órát töltöttem velük. Az a felfogás vezérelt, hogy jelenlétemmel valamiképpen meg kell nyugtatnom őket. Ezért gyakran én is átsétáltam a boltba, ahol elbeszélgettem az érdeklődőkkel.

Egy alkalommal a következő beszélgetésre lettem figyelmes a bolthelyiségben:

– Anyu, mi az a piros ott a pulton? – kérdezte az édesanyját egy 8-9 éves kisfiú.

Az anya követte a gyermek tekintetét, majd így válaszolt:

– Az, kisfiam, gyümölcs, narancsnak hívják.

A fiú tehát először látott déligyümölcsöt, narancsot! Még a nevét sem tudta! Jómagam az ámulattól szólni sem tudtam, csak azon töprengtem, hogy egy évtizeddel a háború befejezése után milyen állapotok uralkodhattak a szomszéd országban.

Az iskolaépületben a két tantermen kívül volt még egy tanítólakás is. Itt lakott Papp Irén tanítónő a férjével, Ferencel. Az áldatlan egészségügyi körülmények sok asszonyt arra kényszerítettek, hogy összeismerkedjenek a lakókkal. Egy bizonyos idő után már megkérték őket, hogy nagy fazekakban a konyhájukban vizet melegítsenek a tisztálkodáshoz. Míg a víz

melegedett, folyt a beszélgetés, a panaszáradat a magyarországi gazdasági-politikai helyzetről.

A menekültek nem voltak rendőrségi felügyelet alatt! Mi, helybeliek gondoskodtunk elemi szükségleteikről. Ők pedig türelmesen várták, hogy a hatóság mit intéz az érdekükben. Királyhalmán több mint egy hónapig tartózkodtak, majd a többiekkel együtt zömüket az üres dalmáciai szállodákba szállították.

Az új ismeretségeket igyekeztem kihasználni arra a célra is, hogy kielégítsem kíváncsiságomat a menekülés okát illetően. Rengeteg fiatal volt közöttük, tizenéves, többségében lány. Ők feltevésem szerint fegyveresen nem vehettek részt a forradalomban. Kérdéseimre azonban nem kaptam egyenes választ, mi indította őket a menekülésre. Olyan elképzelés alakult ki bennem, hogy a tömegpszichózis hatására indultak útnak.

Mi is számtalanszor hallottuk a rádióban, hogy Magyarország a vas és acél országa. Valószínűleg ez vezérelte a jugoszláviai jelentős bányá- és fémipari üzemekinek vezetőségét, hogy küldöttük útján agitációt folytassanak a menekültek között. Megfelelő végzettségű, nagy tapasztalatú szakembereket kerestek, főleg mérnököket. Nincs tudomásom arról, hogy a helyi menekültek között találtak-e a célra alkalmas személyt, vagy valaki munkát vállalt volna valamelyik üzemben. Királyhalmán egyetlen négytagú család telepedett csak le.

Amikor a Kádár-kormány megszilárdult, állami beleegyezéssel küldöttségek érkeztek Magyarországról. Ezek sorra járták a menekülttáborokat. Hozzánk is érkezett ilyen küldöttség. Többször megismétlődött a látogatásuk, mert sikertelen volt küldetésük célja. Ugyanis igyekeztek meggyőzni a menekülteket, hogy térjenek vissza hazájukba. Azzal vigasztalták őket, hogy nem lesz semmi bántódásuk, ha nem vétettek a törvény ellen. A bizottsági munka mögött egy kimondatlan szándék állt: Borítsunk fátylat a múltra! A menekültekben azonban frissen éltek a forradalmi mozgalom eseményei és a malenkij robot rettegése, valamint egyéb tortúrák, amelyeket el kellett szenvedniük. Innen, Királyhalmáról, tudomásom szerint senki sem tért vissza hazájába, annak ellenére, hogy – mint előzőleg említettem – többször igyekeztek meggyőzni a vendégeinket.

CIRKL RUDOLF (Zombor)¹²⁸

A zombori magyarság egyik kiemelkedő személyisége, a forradalom leverése után oda menekült több száz magyar megsegítésében is részt vett.

Emlékszem ezekre a napokra, vérzivataros idők lévén, mi is átéreztük ezt, különösen akkor, amikor a menekültek áradata megindult felénk. Próbáltunk mindent megtenni, hogy segítsünk nekik, többek között az elhelyezésük terén, de természetesen az állam, a hatóságok is gondoskodtak róluk. Nem ugyanazon a helyen volt az étkezésük, ahol megszálltak, ahol az elszállásolásuk volt, de meg volt oldva ez a kérdés is. Étkeztetésük itt a zombori Kaszinóban, az akkori Petőfi Sándor Kultúregyesület épületében, de a horvát kultúregyesület épületében is zajlott. Mindkét épületre szükség volt, mert több százan voltak. Elsősorban ebédre jöttek, de reggelit és vacsorát is biztosítottunk számukra, sőt napközben is sokan itt tartózkodtak, mert igyekeztünk alkalmi programokkal, szórakozással elvonni a figyelemet gondjaikról, bánatukról, kicsit enyhíteni, ami ezeket az embereket érintette az egész ügyben. Nem utolsósorban az akkori hatóságok gondoskodása mellett a lakosság is kivette a részét, itt meg kell mondanom, hogy nem csak a magyar lakosság, nemzetiségtől eltekintve mindenki maximálisan próbált segíteni úgy, hogy enyhítsen az emberek idegállapotán. Mi magyarok, az anyáink, nagyanyáink olyan akciókat indítottak, amit a hatósági szervek nem tudtak megoldani. Gondolok itt a tisztálkodásra, a higiénia, fogkrémek, szappan, törülközők stb. biztosítására, és nem utolsósorban a cigaretta beszerzésére. Igyekeztek az emberek odahaza régi, hagyományos süteményeket készíteni, amit a hatóságok nem tudtak biztosítani. Ők megszervezték a konyhákat, a menüt, a lakosság pedig a maga módján igyekezett valamilyen formában minél otthonosabbá tenni a körülményeket, minél közelebb hozni minden formában a támogatást, segítséget.

A magyar forradalmárokat más módon is igyekeztek segíteni. Volt egy szódagyáros, Reffle László, Laci bácsink, volt egy vegyészmérnökünk, Kolarić Gábor, volt egy Pál Sándor nevű ügyvédünk – sajnos már mind elhunytak. Hoffman László

128 A 2006-ban vele készült interjú alapján.

igazgatója volt egy festő-mázoló cégnek. Ők minket, fiatalokat megpróbáltak beszervezni. A baráti körömmel megbeszéltük, hogy ha szükség van ránk, akkor a magunk módján segítünk. Éjjel-nappal hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, meg kontaktusban voltunk a menekültekkel, és sok mindent sikerült megtudnunk a szovjet megszállást követő magyarországi helyzetről. Szervezkedtünk! Méghozzá úgy, hogy Reffle Laci bácsinál voltak a találgatások, ilyen korombeli, katonakötelezettség előtti 18-20 éves korú fiatalok. Olyannyira ment a dolog, hogy megszerveztünk egy szabadcsapatfélét, már nevet is talált neki Refle Laci bácsi: Schweidel József százada. Átmentünk volna – csúnya kifejezéssel vagy nem – a muszkáktól megszabadítani magyar testvéreinket. Ha kell az életünk árán is, nagyon melegen benne voltunk, fiatalok voltunk. Amikor megtörtént a katasztrófa, az egész dolog véget ért, akkor meggondoltuk, de nem volt könnyű lebeszélni bennünket, hogy gyerekek, nem lesz sajnos belőle semmi, mert a biztos halálba mentek. Már a határ átlépése után végünk lesz. Ez illegális szervezkedés volt, ezt meg kell mondani, ez olyan dolog volt, hogy illegálisan léptük volna át a határt, úgy mentünk volna át. Azonban a közvetlen közelemben levő barátaim közül bizony egynéhányan át is mentek. Később, amikor a szovjetek teljes győzelmet arattak, sikerült nekik is a magyar menekültekkel Nyugatra távozni.

MOJZES ANTAL (Bajmok)¹²⁹

Mojzes Antal a magyar menekültek érkezésekor tanítóként dolgozott az országhatárhoz közeli Bajmokon. Részt vett a településre érkező menekültek elszállásolásának megszervezésében, és ügyes-bajos dolgaik intézésében is. A későbbi években helytörténészként is foglalkozott a bajmoki események feltárásával.

Az országhatár felügyelete jugoszláv oldalon Jovo Repac parancsnok határőrszázlójára volt bízva. A szóban forgó terület magába foglalta Csikériát és Tavankútot, a Kunbaja-Bácsalmás-Madaras-Katymár határvonalat és a regőcei kataszteri község kezdetét. Őrházak álltak Tavankútnál és a Bajmok-Bácsalmás határátkelőnél, közel az úgynevezett Sári-dűlőhöz. Mindenütt

129 Az '56 és Délvidék című könyv, a szerző 2006-ban vele készített interjúja és a Bácsország 2006. októberi száma alapján.

20-25 katona állomásozott. A határőrházaknak telefonösszeköttetése volt a madarasi kaszárnyával és a Bajmokon levő zászlóaljparancsnoksággal. Bajmoknak az 1952-es népszámláláskor 11 000 lakosa volt, ennek 42%-a vallotta magát magyarnak, a többi fele-fele arányban volt szerb és horvát, bunyevác.

A határ közvetlen közelében lakó Garajszki Sándorék, mint a többi tanyasiak, már a forradalmi események kezdetén észrevették, hogy az országhatáron járőröző határőrök között enyhültek a viszonyok. Garajszkiék tanyája abban a százméteres övezetben volt, amelyben kizárólag a katonák járhattak, járőrözhetek. Egyik alkalommal, véletlen folytán, tanyájukra bement előbb két magyar, majd két jugoszláv határőr. Beszélgetni kezdtek, Garajszkiék voltak a tolmácsok. Ilyesmi addig nem fordult elő. Cigaretta és egy kis pálinkázás után visszatértek járőrözni. Aztán más határőrök is bementek a tanyára beszélgetni. Egy ilyen alkalom után a jugoszláv határőrök két magyar kollégájukat bekísérték a kaszárnyába, de rövid idő elteltével teljes felszerelésükkel együtt elengedték őket. Ilyen esetek a későbbiek során is előfordultak, mindaddig, míg a magyar oldalon meg nem szigorították a határszakasz őrzését.

A magyar állampolgárok menekültáradata a forradalom leverése után kezdődött, azaz 1956 novemberében. Stefánovics Antalék a Versányszki-dűlőn laktak. Ő úgy emlékszik vissza, hogy nagyon hideg, esős éjszaka volt, amikor Madaras felől emberek érkeztek a tanyájukhoz, egy hattagú család. Meg voltak rémülve. Afelől érdeklődtek, hogy hol vannak. Amikor a tanyatulajdonostól megtudták, hogy Jugoszláviában, megkönynyebbülték. A háziaktól kaptak azonnal teát, ételt és pihenésre helyet. Nem sokkal ezután újabb csoport érkezett a tanyára. Rövid beszélgetés után folytatták útjukat. Csak kucsmát (sapkát) kértek a háziaktól.

A már említett Garajszki Sándorék is úgy emlékeztek vissza, hogy az első menekültek 1956 novemberében érkeztek hozzájuk a szállásra. Az első csoportban 8-10-en lehetnek, ők reggel érkeztek. Ezeket az embereket csakúgy, mint az utánuk következőket is, a kaszárnyához irányították. Ott be kellett diktálniuk adataikat, illetve igazolniuk kellett a kilétüket. Egy alkalommal a szintén tanyán élő Ive Lebovičhoz érkeztek menekültek, akik később Brazíliába vándoroltak ki, ahonnan évekig leveleztek is befogadóikkal.

■ ■ ■

Jovo Repac, a kaszárnya parancsnoka elmondta: egy alkalommal egy fiatal házaspár érkezett, s ez a pár nem kevesebb mint 17 gyereket hozott magával. A csoportot ő fogadta be saját lakásán, meg a szövetkezeti otthonban adott nekik szállást. Élelemmel, de ruházattal is ellátta őket. A menekültekről a parancsnok családja gondoskodott. Néhány nap után a családot Bajmokra, onnan pedig Palicsra szállították.

Gracza Ferenc szüleinek a tanyája a Sár-dűlőn volt. A menekülthullám kezdetétől sokáig nem volt olyan éjszaka, hogy ne érkezett volna 2-3 család a tanyájukra. Náluk ennivalót és teát kaptak, majd rövid pihenő után a kaszárnyához vezette őket a házigazda. Megvárta, míg elintézik a formaságokat, majd a csárdához mentek. Ez többször megismétlődött. Egy alkalommal a zöldhatáron egy grófi származású család érkezett, akik később Olaszországba vándoroltak és telepedtek le. Néhány levelet is váltottak egymással. Voltak menekültek, akik nem tértek be egy tanyára sem, egyenesen a csárdához mentek.

Borics József, a madarasi csárdatulajdonos fia mesélte, hogy oda november közepétől érkeztek a menekültek. Előbb mindenkinél a kaszárnyában kellett jelentkeznie. A csárda volt a gyülekezőhely, ahol a menekülteket teával várták, és megmelegedhettek, hiszen hideg késő őszt volt. Volt olyan időszak is, amikor reggelente 20-30 csoport jött össze. Részükre a madarasi tanyavilág lakói élelmet, ruhát és lábbelit gyűjtöttek. Minden nap a délelőtti órákban a helyi szövetkezet pótkocsis traktora szállította őket Bajmokra, az ottani rendőrállomásra. Adataik felvétele után a palicsi gyűjtőközpontba irányították őket. Egy magát megnevezni nem kívánó személy, aki a szülei a Ráta határrészben lakott, mesélte, hogy ő is szemtanúja volt a magyarországi menekültek Bajmokra való szállításának. Szerinte a bajmok-bácsalmási határátkelőhely hatáőrházánál is volt a menekülőknek gyűjtőközpontjuk. Itt a Bácsalmás és Kunbaja felől érkező menekültek gyülekeztek. Értük huzamosabb ideig a helyi szövetkezet tehergépkocsija járt ki, olykor napi rendszerességgel, hogy beszállítsa őket Bajmokra.

Mojzes Antal gyűjtése alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar forradalom és szabadságharc leverése után, a késő őszi és téli hónapokban több száz magyar menekült jutott át Jugoszláviába ezen a határszakaszon. Voltak közöttük kiskorúak, családok, házaspárok,

■ ■ ■

egyedül menekülők, de fontos tisztséget betöltő egyének is. Először a kaszárnyában kellett jelentkezniük, azután a madarasi csárdához irányították őket. Ott teán kívül élelmet, ruhát és lábbelit kaptak. Ezt a környező tanyák lakói biztosították számukra. A visszaemlékezők szerint a katonaság és a határőrök is korrektül viszonyultak hozzájuk. Itt incidensről nincs tudomásunk. A határszakasz közelében lakók készséges magatartása abban is megnyilvánult, hogy többen tolmácsolást is vállaltak. A csárdánál és az őrháznál gyülekezőket Bajmokra szállították, onnan pedig a palicsi táborba irányították őket.

A Bajmokra érkezők között voltak olyanok is, akik családgyesítés okán érkeztek Jugoszláviába. Ekkor telepedett itt le a Fábián, a Bárdosi, a Frank, a Hegyi, a Gyetvai és a Probojcsevics család is.

SZÓKE ANNA (Kishegyes)¹³⁰

Szóke Anna kishegyesi néprajzkutató saját környezetében kutatta a falujába érkezett '56-os menekültek sorsát.

Kishegyesre az első menekültek 1956 novemberének a második felében érkeztek vonattal, Szabadka irányából. Elhelyezésükről a Kommunista Párt községi szervezete és a belügyi osztály gondoskodott. Átmenetileg a Verbász felé vezető úton, a falu határában lévő Pecze-kastélyban szállásolták el őket. Akkor még az épület állaga kifogástalan volt, hiszen alig nyolc év telt el azóta, hogy a hatalom megfosztotta minden vagyonától Pecze Ferenc földbirtokost.

A befogadóközpont létszáma állandóan változott. Innen szállították tovább őket a menekülttáborokba, mígnem a maguk által megjelölt helyre távozhattak. A jugoszláv hatóságok külön ügyeltek arra, hogy a többségében magyarok által lakott településekre érkező menekülteket csak átmenetileg szállásolják el. A megüresedett kastélyban átlagosan 100-150 fő tartózkodott. Az adatközlők visszaemlékezéseiből, akik barátságban voltak az itt menedéket keresőkkel, az derül ki, hogy nem mindenki politikai megfontolásból távozott szülőföldjéről. Egy részük a jobb élet reményében keresett magának új hazát. A falu lakossága rokonszenvvel fogadta az érkezőket. A kapcsolattartás mégis egyirányú volt. Az itt élő magyarság félt otthonában

130 Szóke Anna: Magyar emigránsok Kishegyesen. Az Új Kép 2006. októberi száma alapján.

fogadni őket. Friss volt még a megtorlások emléke. 1956-ban még nem halványodtak a szerb hatalom terrorjának emlékei. S itt volt a szomszéd település, ahonnan elűzték a sváb lakosokat, s helyükre ismeretlen, idegen montenegróiakat hoztak. A Nagy Imre-ügy is izgalommal töltötte el Kishegyes lakosságát, és csak tovább fokozta kételkedésüket a belgrádi kormánnyal szemben. Ezért történhetett meg, hogy otthonaikba nem merték befogadni nemzettársaikat. A Pecze-kastélyhoz rendszeresen kijártak a helybeliek, és lehetőségeikhez mérten segítették az ottlakókat. Nem így a helybéli kommunista vezetők. Magyar nemzetiségű létükre is pejoratívan vélekedtek róluk.

Más volt a helyzet Bácsfeketehegyen (Feketić), amelynek lakossága felekezeti hovatartozását tekintve református közösség. Kiváló püspökük és egyben lelkipásztoruk is, Ágoston Sándor a haladás, a műveltség szimbóluma volt a faluban. Neki köszönhető, hogy a második világháborút követő megtorlások nem érintették Bácsfeketehegy magyarságát. Ágoston püspök úr 1944-ben, amikor bejöttek az oroszok, nyíltan kiállt az őslakosság mellett, megvédte a magyarokat az atrocitásoktól. Széles látókörű politikus volt. Ez biztonságot jelentett a bácsfeketehegyi református közösségnek. Talán ennek tudható be, hogy Bácsfeketehegyen elég sok család fogadott be magyar menekülteket. Nyíltan erről sohasem beszéltek. Azt természetes kötelességüknek tekintették. Kishegyesen két család telepedett le.

A hazájukat elhagyó emberek vonattal, autóbusszal és teherautóval érkeztek. A vonattal érkezőket a községházára irányították, az autóbuszok és a teherautók célirányosan érkeztek. A községháza udvaráról lovas kocsin, az ún. „ordenáncos” kocsin szállították őket a faluszéli befogadóközpontba. Ezt a távolságot Kocsis György parádés kocsis napjában többször megtette, de mindig reggel korán és késő este. Napközben nem fuvarozta a menekülteket. Ennek két oka lehetett: talán azért, mert napközben a közméltóságok hivatalos programjait kellett teljesítenie, vagy nem szerették volna, hogy a lakosság nap mint nap szembesüljön az érkezőkkel. Sokan voltak, akik gyalogosan vágtak neki a 2 km-es útszakasznak. A befogadóközpontban 18 kérdést tartalmazó űrlapot kellett kitölteniük. A személyi adataik mellett, azt is fel kellett tüntetni, hová, mely külföldi országba szeretnének menni.

A rendőrparancsnok, Jeremija Janić minden nap meglátogatta az ott lakókat, és több órát töltött köreikben. Ő beszélt magyarul, ez megkönnyítette a kommunikációt közte, a menekültek és a lakosság között. Akik Kishegyesre érkeztek, nagyon intelligens emberek voltak. Többnyire fiatalok, 18 és 40 év közöttiek. Az akkori hatalom szerette volna, ha a diplomások, például a mérnökök itt maradnak Jugoszláviában. De senki sem választotta ezt a lehetőséget. Ki magánéleti gondok miatt, ki politikai nézetei miatt óhajtott távozni. Túl közel volt Jugoszlávia földrajzilag és eszmeileg is Magyarországhoz.

Janić úr ragaszkodott a menekültek jogaihoz, nagyon keményen kiállt az érdekükben. Úgy emlékeznek rá, mint aki senkinek sem adta ki a központot elhagyók (továbbutazók) nevét.

A befogadóközpont belső életébe csak részben van betekintésünk. Mivel tél volt, a paraszti munkák a ház körüli tevékenységre korlátozódtak, jutott idő a tábor lakóira is. A fiatalok éltek is ezzel a lehetőséggel, és kijártak hozzájuk társalogni. Néhány órára kikérhették őket: Janić úr vagy az ő megbízottjai felírták, ki kit vitt el, és mennyi időre. A vendégfogadó fiatalok lelkére kötötték, hogy szépen bánjanak velük, és ne itassák le őket. Legkésőbb 7 órára vissza kellett érni. A környék lakosságának java része meghívta őket disznótoros vacsorára. Tél volt, a disznóvágások ideje. Ezt a kérelmet, mivel a távolmaradás meghaladta az esti hét órát, írásban kellett benyújtani.

A látogatók az épületbe, ahol a menekültek aludtak, nem mehettek be, csak a kastélyt övező parkban társaloghattak. Egyetlen szerelemről tudunk, ami itt alakult, s évek múltával házasságá formálódott. Neugebauer Teréz kishegyesi nagylányt vőlegénye két év múlva vitte ki Kanadába, amikor státusa Kanadában rendeződött. Moziba csoportosan járhattak. A nyugati westernfilmeket kedvelték, talán azért, mert Magyarországon ezeket nem vetítették. Külön kultúrműsorokat nem szerveztek részükre, de a tábori beszélgetések, a nap közbeni együttlétek felejtethetetlen élmények maradtak az itt lakóknak.

A tábor mindennapjait: főzés, étel, orvosi ellátás, és minden egyebet az AFŽ¹³¹ szervezte. Nagyon rossz hírben álló szervezet volt. A második világháború után ők voltak azok, akik rendőri kísérettel hajtották végre a beszolgáltatást. Brutá-

131 AFŽ-t (Antifašistički front žena) az említett cselekmények általában nem jellemezték. (A szerk. megj.)

lis módon kínozták a jobb módú parasztgazdákat. Bár 1956-ra már leváltották a háború utáni vezetőséget, s Szilágyi Hilda személyében új elnököt választottak, a szövetségről kialakított képet nem lehetett feledtetni. Még az AFŽ-tagok utódairól is rossz szájjal beszélnek napjainkban. Tehát közreműködésük csak nehezítette a bizalom kialakulását. Amikor önkéntesek alkalmazására is sor került a menekültek ellátása érdekében, kezdett lassan mérséklődni a távolságtartás. A fiatalok előbb vállaltak szolidaritást a központban elhelyezettekkel, mint szüleik vagy átalában az idősebbek. Azok féltek. Nem a hatalomtól, hanem a bosszúálló szerb néptől. Idővel azonban erősebbnek bizonyult a sorsközösség vállalása a közelmúlttól való rettegésnél. Pokrócot, takarót, meleg holmit gyűjtöttek, és juttatták ki a táborba. Pártjukat fogták a nincstelen, üres kézzel érkezett menekülteknek.

Kishegyesen két család telepedett le. A férjek kishegyesi születésűek voltak: Petri Ferenc és Simonyik Antal. Ők a második világháború idején mint magyar honvédek ragadtak Magyarországon. Megnősültek, s a forradalom leverése után úgy gondolták, itt az alkalom a hazatelepedésre.

DEÁK FERENC (Szabadka)¹³²

Deák Ferenc dráma- és forgatókönyvíró Szabadkán él, több díjjal jutalmazták írói munkásságát. 1956 októberében az újvidéki Iparművészeti Főiskola másodéves hallgatója volt.

23-án dél körül belépett a műterembe Ćinkulov professzor, és intett, hogy menjek vele (az idő tájt vette át Ács Józseftől az igazgatói posztot).

Az irodájában a rádió körül ültek a tanárok, az asztalos-, takács- és gölöncsérmester meg osztályvezetőm, Baranyiné Markov Zlata professzor. Arra kértek, hogy a magyar rádió által közvetített híradásokat fordítsam. Csináltam estig, a meg-megszakadó hírek részleteit előbb alig értettem, de később annyira megráztak, hogy az igazgató határozottan utasított: csak a lényegre összegezzem.

¹³² Az '56 és Délvidék című könyv alapján.

Az emlékek következő töredéke az *Ifjúság* című laphoz kapcsolódik: már két esztendeje dolgoztam be, illusztráltam, rövidke riportokat, tárcákat, jegyzeteket írtam, és akkor már kezdtek megjelenni lapokban meg az Újvidéki Rádió hírműsorában olyan jelentések, hogy magyarországi menekülteket az ország különböző helyein, így Vajdaságban is több városban, faluban helyezték el, és hogy végre a Vöröskereszt gondjaiba vette a szerencsétleneket. Ekkor azzal az ötlettel fordultam Borsos István főszerkesztőhöz: küldenének engem ki Horgosra, a hírek szerint a menekültek között sok a fiatal, jó alkalom ez arra, hogy riportot készítsék róluk.

Ez, ha jól emlékszem, 1957 februárjában történt. Major Nándor igazított el: Szabadkán Petkovics Kálmánnal, a 7 Nap kitűnő újságírójával kellett jelentkeznem, segítségével Grósz Gyurkát leltem meg, ők a hivatalos szerveknél utat nyitottak számomra a horgosi Kárász-kastély felé: ott voltak a menekültek elszállásolva.

Kora reggel érkeztem Szabadkára, de a hivatalos szervek hallani sem akartak előre be nem jelentett, le nem tapogatott újságíróbojtárról. Nem hagytam annyiban, vonatra ültem és dél tájt megérkeztem Horgosra. Kocsmákban kerestem az útbaigazítást, hamar az lett a vége, hogy a milicisták bekísértek az őrre, ahol megmutattam a szerkesztőség pecsétjével ellátott megbízatásomat, a menetleveletem. Persze a riportból semmi sem lett, de amíg vártam a hajnali vonatot, sikerült elbeszélgetnem néhány horgosi emberrel. Ők elmondták, hogy a kastélyt igen komolyan őrzik, bár időről időre látják a menekülteket, kísérettel sétát engedélyeznek nekik, ha itálra meghívják őket a falubeliek, elfogadhatják, de az őr ott van velük. Az emberek nagyon meggyötörtek, állandóan az otthoni helyzet felől érdeklődnek, néhányan menekülni próbáltak, de hamar elfogták őket, aztán máshova vitték mindahányukat.

Később sikerült Horgoson, Királyhalmán, Hajdújáráson, Palicson és Szabadkán olyan emlékeket kikaparni, amelyek a menekültek igencsak tarka arcképcsarnokát szűkítették. Ezek a hivatalos szervek jól összehangolt munkáját bizonyították. Jól lehet, a menekülthullám csak november dereka felé kezdődött, az érkezők nagy részét hagyták magánházaknál (rövid időre) megszállni azzal a céllal, hogy esetleg valami korábbi vagy új kapcsolatot szűrjenek ki, amire Božić nyugalalmazott KOS-

■ ■ ■

őrnagy (Kontra obaveštajna služba, hírszerző elhárítás) szerint volt is példa. Királyhalmán egy valamikori horthysta csendőrt fogtak el, aki 1944-ben ezen a vidéken hurcolta meg az embereket, aztán, lévén jó szakember, ÁVH-s lett, és az elsők között érkezett, közvetlenül azután, hogy október 29-én Nagyék bejelentették az ÁVH lefegyverzését és felelősségre vonását.

Újvidéken két ízben beszélgettem a nagybeteg Čivić Mirko nyugalmazott századossal, aki fiatal őrmesterként teljesített szolgálatot a kelebiai szektorban. Szavai szerint a menekültek java része óriási reménnyel jött át, bízott a csodában, hogy később kiábrándultan fogadja az „önkéntes hazatérés”-ről szóló döntést.

Jugoszlávia valójában egész 1956. december elejéig nem tartotta be az ENSZ alapokmánya szerint meghatározott menekültjogi kötelezettségeket. A menekülteket biztonsági és hírszerzési értelemben többször is kihallgatták, aztán a határon visszavezényelték, egyenesen a magyar, illetve szovjet fegyveresek kezére juttatták. Többször voltak kivégzések a határvonál közelében is. (Egyet ő is látott, aztán igyekezett gyorsan visszavonulni a hivatalos kiszolgáltatási aktus után.)

Lelić Petar nyugalmazott belügyes emlékezése szerint a menekülteket leginkább a magyar tragédia iránti közömbösség keserítette el. Ez a közömbösség az itteni magyarokkal való érintkezéskor volt számukra teljesen érthetetlen, bár az is igaz, hogy akikkel kapcsolatba kerülhettek (tolmácsok, hivatalnokok, segédszemélyzet stb.), azok vagy féltek színt vallani, vagy már eleve úgy voltak instruálva, hogy ne tanúsítsanak együttérzést.

Kanizsán a menekültek nagyobb csoportja az inasiskolában lett elszállásolva, de étkezésre egy másik közeli épületbe kísérték őket a rendőrök, akikkel olyan jó emberi kapcsolatot alakítottak ki, hogy hétvégén, esténként rendőrökkel, azok családtagjaival kocsmába mentek, közösen vacsoráztak, zenét hallgattak. Érdekes részlet került be jegyzeteimbe: a menekültek ellátásával, étkeztetésével megbízott személy a szakácsnővel együtt alaposan „megtóllasodott”. A kanizsaiak a menekültek távozása után ezt keményen szóvá tették, de utána mindkét személynek nyoma veszett.

Újvidéki bizalmas forrásból (akkor még mindig szolgálatban levő állambiztonsági tisztól) származik az információ, hogy a Fruška gorán levő Andrevlje ifjúsági nyaralóban 1957 januárjától március elejéig fiatal férfimenekültek 10-15 sze-

■ ■ ■

mélyből álló csoportját szállították, ott tájékozódó jellegű, baráti beszélgetéseket folytattak velük, majd az Adrián vállalati nyaralókban helyezték el őket, hogy később elsőként hagyják el Jugoszláviát: legtöbbjük az NSZK-ban telepedett le. Sokan jártak később vissza nyaralni a horvát tengerpartra, ahol a hetvenes években magyarországi rokonaikkal, családtagjaikkal is találkozhattak.

Egy zombori illető mesélte, hogy a Šikarában (Zombor környéki erdő) helyezték el a menekülteket. Közülük egy furcsa alak állandóan katonai szakembert, stratégiát követelt, mert fontos találmányt hozott magával, olyant, amiről a magyar kormány már meg is feledkezett. A kopaszodó „tudós” a gumipitypang vetőmagját hozta magával, amit egy hadnagy néhány pofon kíséretében az arcába szórt. Nevetve mesélte az akkor (1998) még mindig aktív biztonsági szakember – de már nem belügyes –, hogy milyen „röhejes volt”, ahogy a sok kis ejtőernyős pitypangmag szállt a kopasz „tudós” feje körül. Szerinte a menekültek általában értéktelen holmit hoztak magukkal, sokról azt se tudták megmondani: mire szolgál, miért hozták át a határon.

A későbbiek során sok sima, egyszerű információ került elő Mataruška Banja, Vrnjačka Banja és Niška Banja (csupa fürdőhely!) lakosainak az emlékezetéből: a magyarok nagyon csendesek voltak, a férfiak sakkoztak, de inkább rúgták a bőrt, ha az idő engedte. Sok barátságos mérkőzést szerveztek, amelyek után bárányt, később toklyót vagy malacot sütöttek, és megöntözték borral, sörrel. Mataruška Banjánál egy fiatalember a Drinába fulladt, mert nem ismerte a jeges folyó szeszélyeit, bár Szegedről származott, a Tiszán nevelkedett. Egy ide kívánczó emlékemet idézem fel a hetvenes évekből. A Vuk-ünnepségre utaztam Tršićbe, ahol egyik házigazdám, egy lizncai belügyes falatozás és italozás közben megjegyezte, neki keserű tapasztalata van a magyarokkal. Nevezetesen, hogy a Banja Koviljačában elhelyezett menekültek biztonságáért tették felelőssé a járási belügyben, amikor egy száp tavaszi reggelen az az ötlete támadt, hogy ezeknek a forradalmároknak nem ártana megmutatni a közeli Cer hegységben lévő első világháborús emlékműveket, főleg a Tekerišt, ahol a szerb csapatok rípiyára verték a boszniából ideszemtelenkedő osztrák-magyar seregeket. Egy hétvégén sikerült kamiont biztosítani, és harminc-harmincöt menekültet körülvenni a hősi tájakon, ezután

azonban gyors eljárással lefokozták és kicsapták a szolgálatból. De még akkor sem értette, miért. Állandóan faggatott, talán én meg tudnám oldani ezt a számára életre szóló talányt...

Egy fiatal focista (Varga) Nišben ragadt, a Radničkiban játszott, nagyon szerették, a város kedvence lett. Meg is nősült, de 1961-ben eltűnt. Azt mesélték: Ausztráliába vándorolt.

Az egyik legmeggrázóbb vallomást még 1986-ban hallottam, amikor Veszprémben voltam az MTV fesztiválján. A külhoni vendégek tiszteletére adott fogadáson a belga televízió francia műsorainak egyik szerkesztőjével cseréltem névjegykártyát, de hamar kitudódott, hogy anyanyelvünkön beszélgethetünk. Keresztessy úr keserű mosollyal nyugtázta: Jugoszláviából neki mindörökre elege lett 1956–57-ben. Este Balatonalmádiban, a szállodában – nyilván azzal a szándékkal, hogy majd állandó rovatomban, a *Magyar Szóban* közlésesem ezt az élményt is – feljegyeztem noteszomba a következő részleteket: 1956. december 19-én Gyálánál lépte át a határt, Csókára, majd Pancsovára vitték, aztán következett a hosszú, kegyetlen utazás marhagyonokban. Harmadik nap a macedóniai Prilepbe érkeztek (ezt most már tudja!), innen katonai teherkocsikon felszállították őket a 2000 méter magasan fekvő Krusevóba. A városkától kb. 3 km-re néhány rozoga barakkban helyezték el a hatvanfőnyi menekültcsoportot. Se rendes, rendszeres ellátás, se fűtés, se elegendő takaró, se kapcsolat a hivatalos szervekkel. Nappal sem merték elhagyni a barakkokat, a farkasok ott ólálkodtak kőhajításnyira tőlük. Éjjel a közeli üvöltésektől nem volt nyugtuk. Naponta egyszer hoztak enni, hetente egyszer jött valami ápoló az egészségházból, hogy esetleg aszpirint hozzon, de más gyógyszer nem volt, bár sok volt a fagyási seb... Az embertelen viszonyok között szinte már mindenki elhitte a valaki által élcelődésként kiejtett szavakat, hogy a Szovjetunióba jutottak. Őket 1957. augusztus végén indították útnak Szkopje, Belgrád, Zágráb és Ljubljana felé. Tizenötödmagával szeptember derekán érkezett Belgiumba, ahol ismét táborba kerültek, de ez már egészen más sztori volt.

MENEKÜLTEK

Soós JÓZSEF (Baltimore, Amerikai Egyesült Államok)¹³³

Soós József 1956-ban, Sztálinvárosban (mai Dunaújváros) a Vasmű központi laboratóriumának műszerüzemében, felesége pedig egy építkezési vállalat irodájában statisztikusként dolgozott. A Dudujka-völgyi kényszermunkatáborból 1952. október végén került a Dunapentelebből erőszakosan nagy iparvárossá építettett, s a „nagy” Sztálinról elnevezett mai Dunaújvárosba. Rákosi Mátyás idejében több évet töltött különböző börtönökben és munkatáborokban.

Mint „kommunistaellenes, reakciós börtöntölteléket” az ÁVH büntetésből helyezte a szocialista mintavárosba, ahol a lakosság többségében a párthoz lojális, lekáderezett munkás volt. Soósék rendőri felügyelet alatt álltak, ami azt is jelentette, hogy nem hagyhatták el lakásukat, és nem mehettek el olyan helyekre, ahol csoportos összejövetel volt. Vasárnaponként jelentkezniük kellett a rendőrségen, s addig ott tartották őket, amíg mise volt a templomban.

A forradalom idején, ahogy Pesten felgyorsultak az események, Sztálinváros is megmozdult. Sorra alakították a munkástanácsokat, s a Vasmű műszerüzemében Soós Józsefet is bevásárolták.

Amikor a Vörös Hadsereg megtámadta Budapestet, a város forradalmi bizottsága felhívással fordult a lakossághoz, és önkéntesek jelentkezését kérte, hogy a szovjet támadás esetén felkészülhessenek a város védelmére. A műszerüzemből egy baráti társasággal és feleségével együtt Soós József is jelentkezett. A korábban betelepített kommunista görögök egy éjszaka hátba támadták a települést védő katonákat, s többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek végül elfoglalták a várost: „A sors iróniája, hogy a szovjet hadsereg többnapos heves harc után november 7-én, a »nagy októberi szocialista forradalom« 39. évfordulóján foglalta el Sztálinvárost. Éjszakára kijárási tilalmat rendeltek el. A legkisebb mozgásra vagy fényre odalöttek” – írja Soós József 2003-ban keletkezett visszaemlékezésében.

Sokan elmenekültek Magyarországról azokban a napokban. Soós Józsefék is sokat töprengtek azon: menjenek vagy maradjanak. Azonban sokáig nem történt semmi, a munkát felvették, a rend kezdett helyreállni. Később, 1957. január második felében már hallani lehetett, hogy több forradalmárt elvittek a pufajkások. Voltak közöttük munkástanácsstagok, és olyanok, akik a laktanyában felfegyverezték

¹³³ A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

■ ■ ■

magukat. Soós Józsefnek különösen volt félnivalója. A káderlapján nyilvántartották, hogy a Rákosi-korszakban éveket töltött börtönben – többek között a Gyorskocsi utcában és Márianosztrán. Nyilvántartották azt is, hogy a börtönbüntetésének az amerikai követséggel való kapcsolata volt az okozója. De azt is följegyezték, hogy a második világháború idején a 2. magyar hadsereg katonájaként a Szovjetunióban volt. Ráadásul teljes erőbevetéssel dolgozott munkahelyén a forradalom mellett.

A rossz hírek hallatára felvettem a menekülés kérdését azoknak a munkatársaknak, akikkel együtt fegyvereztük fel magunkat. Nálunk jöttünk össze a megbeszélésre feleségeinkkel együtt. Mérlegeltük, megtárgyaltuk, mi vár ránk, ha maradunk. Úgy döntöttünk, hogy elmegyünk. Egy hét gondolkodási időben állapotunk meg: Egy hét múlva újra nálunk találkoztunk, és megbeszéltük a részleteket. Mivel addigra a nyugati határt az oroszok és az őket kiszolgáló magyar barátaik, az új – pufajkás – karhatalom lezárták, így csak a déli határ, Jugoszlávia jöhetett számításba. Csoportunk egyik tagjának a felesége bolyi volt. Ez a falu Pécs és Mohács közötti út mentén feküdt, közel a határhoz. A feleség ott született, ott nőtt fel, ismerte jól ezt a határrészt, és szülei 56-ban is ott laktak.

A társaság február 2-án kora reggel szállt autóbuszra Sztálinvárosban, s megvették a jegyet a Pécsen keresztül Mohácsra induló autóbuszra. Soós József egyik barátjával megvette az aznapi újságot: „ahogy az első oldalra rápillantottunk, rémlátomásnak beillő kép tárult elénk. A címlapon nagy betűkkel ez állt: »Lezárták a jugoszláv határt«, és a cikk ismertette a minisztertanács rendeletét, amely le tartóztatását és börtönbüntetést helyezett kilátásba azoknak, akiket ott elkapnak.»

Miután 1948-ban Titókat kizárták a Kommunista Internacionáléból, a magyar oldalon Jugoszlávia felé is felépítették a „vasfüggönyt”. A határ vonalán 20-25 kilométer széles, úgynevezett határsávot létesítettek, az ott lakókat ellátták határsáv-igazolvánnyal. Ha a kívül lakók be akartak menni a határsávba, a lakóhelyük rendőrségétől erre engedélyt kellett kérni, amit visszatéréskor be kellett szolgáltatni. Ha valaki ennek hiányában utazott a határ közelébe és elfogták, akkor letartóztatták, bíróság elé állították, és öt évig terjedő börtönbüntetést is kiszabhattak rá.

■ ■ ■

Estére értek Pécsre: „Úgy nyolc óra körül járhatott az idő, amikor a busz ablakából zseblámpafény integetésére lettünk figyelmesek. A fényjelzések előttünk villantak. A busz megállt és két fegyveres rendőr szállt fel. Kérték a határsáv-igazolványokat.”

Arra a kérdésre, hogy hová mennek, Soós József a következőket válaszolta:

– Dunaszekcsőre, egy barátunk esküvőjére igyekszünk – mondtam. Hirtelen ötlettel Szekcsőt neveztem meg, amely kívül esett a határsávon. S valóban ott lakott egyik munkatársam, akinek – véletlen összejárszás? – másnap volt az esküvője, amelyre mi is hivatalosak voltunk. De mi nem oda igyekeztünk.

A rendőr nagyot nézett.

– Dunaszekcső nem erre van, az Szekszárd alatt, a Mohácsra vezető út mellett fekszik – mondta.

– Tudjuk. de Sztálinvárosban azt mondták, hogy még nem megy arra busz. Menjünk le Pécsen keresztül Mohácsra, és onnan vissza Szekcsőre.

Hogy a rendőr elhitte-e, amit mondtunk neki, nem tudom. Kinézett az ablakon, s látta, hogyan veri a havas eső az üveget, hallotta, hogyan zörög a busz tetején, majd rápillantott terhes feleségemre, és visszaadta az igazolványainkat.

A többieket viszont leszállították a buszról. Az útvezetőjüket is, aki leszállás közben még odasúgta édesanya bolyi címét. Arra ugyan is nagyon ügyeltek, nehogy elárulják, hogy együtt utaznak. „Lehet, hogy a rendőr gyanút fogott, mivel mind Sztálinvárosból jöttünk, és mind a Vasmű műszerüzemében dolgoztunk. Amikor mindenkit igazoltattak – érdekes, hogy rajtunk kívül mindenkinek volt határsáv-igazolványa! – a rendőrök is beszálltak, és a busz folytatta tovább az útját. Meg kell jegyezni: ha a rendőröknek eszébe jut a jegyek ellenőrzése is, biztosan lebuktunk volna, hiszen mindannyian Bolyba váltottuk a jegyet!”

Soósék Bolyban leszálltak, s felkeresték a megadott címet. Mondták, hogy a lányuk barátai Sztálinvárosból. Beengedték őket, s ők elmesélték, mi járatban vannak ott. Kérték, hogy éjszakára ott maradjanak, majd reggel a visszafelé induló busszal hazamennek. Vezető nélkül a sáros szántóföldeken, a hideg, havas téli esőben terhes feleséggel Soós József nem mert vállalkozni a határátlépésre. Úgy is beszéltek meg indulás előtt, hogy ha valami akadályba ütköznék,

■ ■ ■

vasárnap visszamenni Sztálinvárosba és hétfőn bemenni dolgozni, mintha mi sem történt volna.

Azonban hajnali két óra körül valaki felébresztette őket: „Nem akartunk hinni a szemünknek! Sárosan, vizesen, elcsigázottan ott állt az egész társaság, mind, akit a rendőrök leszállítottak a buszról.”

Egymás szavába vágva mesélték a történetet. Miután leszálltak a buszról, a rendőrök azt tanácsolták, ne várjanak a hideg esőben, menjenek a legközelebbi faluba, kopogjanak be a kocsmába és ott várják be a másnapi autóbust, amivel haza tudnak menni. El is indultak a falu felé, de koromsötét volt, s miután már nem látták a rendőröket, letértek az útról a szántóföldekre, nagy kört leírva megkerülték őket, és Boly felé vették az irányt.

Vacsora után megbeszélték, hogy másnap, vasárnap még nem indulnak el, kipihenik magukat, és utána nekivágnak a határnak. „Vasárnap csendes volt a falu. Mi ki sem mozdultunk a szobából, csak ha az udvaron levő WC-re kellett menni valakinek. Akkor is csak úgy, hogy a háziasszony előbb kiment a kapuhoz megnézni, nem jár-e valaki az utcán...”

Elérkezett az este. Megvárták, hogy a faluban mindenki nyugovóra térjen. Elbúcsúztak a ház asszonyától, tudták, hogy ha elfogják őket, rájuk is börtön vár.

Az udvar hátsó részén hagytuk el a portát, s csendben, nesztelenül lopakodtunk kifelé a faluból a kertek alatt. Elöl a vezető fiatalasszony férjével, mögöttük mi libasorban. Amikor a határba, a sáros szántóföldekre kiértünk, a műútról bizonyos távolságban haladtunk tovább. Ha az úton egy gépkocsi lámpája feltűnt, azonnal hasra vágódtunk, megvártuk, míg elmegy, csak úgy folytattuk tovább utunkat. Néha az oroszok meg a magyar határőrök fellőttek egy-egy világító rakétát, s persze ilyenkor is azonnal lehasaltunk, s lapítottunk a sárban mindaddig, amíg a rakéta világított.

Közben patakhoz értünk. Sekély volt a víz, itt-ott jég fedte. Nem volt széles, de átugrani nem tudtuk. Bottal állapítottuk meg, milyen mély. Mivel én birgerli csizmában voltam, a többiek meg félcipőben vágtak neki az útnak, én cipeltem át őket a hátamon. További pár órás gyaloglás után egy széles, mély mesterséges árokhoz értünk. Szerencsére csak az előző napok esővize gyűlt össze benne, de egymás segítése nélkül nem tudtunk átkelni rajta. Én csúsztam le elsőnek, utánam a

■ ■ ■

Kanadában élő barátom ereszkedett le. Átvittem a vízen, ott a vállamra állva felkapaszkodott. A többiek is mind úgy jutottak át, s végül engem is felhúztak a gödörből. Az árok déli részén vastag, vasból készült andráskeresztek voltak a földbe betonozva – tankcsapdák. Része lehetett ez a Rákosiék által épített határzárnak, amelyet abban az időben készítettek, amikor Tito még „az imperialisták láncos kutyája” volt.

Mentünk tovább. Egyszer csak kakaskukorékolást hallottunk, amelybe néha egy-egy kutya ugatása is vegyült. Falu közelében lehetünk – állapítottuk meg. De hogy hol vagyunk, azt a vezetőnk sem tudta. Már régen át kellett volna érnünk a határon. Talán eltévedtünk – gondoltuk rémülten, de később kiderült, hogy nem. Bolytól délkeleti irányban az volt a legközelebbi határszakasz. Közben egészen megközelítettük a falut és letelepedtünk egy szénaboglya tövében. Fáradtak és elcsigázottak voltunk. Elhatároztuk, hogy ketten bemennek a faluba és megtudakolják, hol is vagyunk. Sorsot húztunk, hogy eldöntsük, kik indulnak a felderítésre. Mielőtt elindultak, várandós feleségem kérte őket, hozzanak egy pohár vizet, mert nagyon szomjas.

Bekopogtak az első házhoz. A felébredt háziak, még mielőtt a barátaink egy szót is szólnak volna, erélyes hangon, szinte kiabálva utasították el őket:

– Azonnal menjenek el! Nekünk nem szabad éjjel szóba állni senkivel sem. Börtönt kap, aki idegeneket segít, vagy akár csak szóba áll velük.

– Egy terhes asszony van velünk, egy pohár vizet kér.

– Szó sem lehet róla! Nem adunk. Ha nem mennek el, azonnal hívjuk a rendőrséget!

– Rendben van, elmegyünk. Csak annyit mondjanak meg, hogy hívják azt a falut!

– Udvar – felelték.

– Akkor jó helyen vagyunk – mondta a vezetőnk. A falut megkerüljük, és amikor a túlsó oldalán elérjük az utat, akkor már Jugoszláviában leszünk. A falu utolsó házánál van a határ-sorompó.

Azonnal elindultunk és egyszer csak elértük a műutat. Észre sem vettük, mikor mentünk át a határon. Itt már a műúton haladtunk. Ahogy világosodni kezdett, bementünk az út mellett álló kukoricaszár boglyához, letelepedtünk a kékerekre

és megreggeliztünk. Innen látható volt a táj déli irányba. Nem messze tőlünk gazdasági épületeket fedeztünk fel.

– Nézzétek! – kiáltott fel az egyik társunk. – Az épület te-
tején vörös csillag van! Biztos, hogy jugóban vagyunk! Nálunk
a forradalom alatt minden vörös csillagot levertek.

Felálltunk és halkán elénekeltük a *Himnusz*t, majd egy
utolsó istenhozzádot mondtunk a Hazánknak: Isten veled,
Magyarország! Ki tudja, látunk-e még?! Aztán elindultunk az
ismeretlenségbe, egy ismeretlen élet felé.

Soós József később Amerikába emigrált, Baltimore-ban telepedett
le, s szerkesztője lett az *Amerikai Magyar Újságnak*.

LÁZÁR ANDREA (Budapest – Cleveland, Amerikai Egyesült
Államok)¹³⁴

A visszaemlékező, Lázár Andrea (született Szabó) a forradalom ki-
törésekor nyolcéves volt, a nővére, Judit pedig kilenc.

Úgy emlékezem arra az estére, mintha tegnap lett volna... Ha
a nővéremmel beszélek, annyira különbözőek az emlékeink,
hogy szinte úgy tűnik, mintha nem is ugyanaz történt volna
velünk. Sajnos mindkét szülőnk meghalt, így nem kérdezhe-
tünk meg senkit, helyesbítse az eltéréseket vagy egészítsen ki
néhány hiányzó momentumot. Az is összekeveredik már, mi a
tényleges emlék és mi a képzelet szüleménye, elsősorban má-
sok története alapján. Ez valószínűleg természetes folyamat,
hiszen egy gyermeknek nagyon nehéz feldolgozni egy ilyen
hallatlan felfordulást – ami ennyire eltér a szokásos élettől.

Édesapja, dr. Szabó András ügyvéd volt magánpraxissal, édesany-
ja, Emília pedig orvosi technológus, aki a Sportfiziológiai Kutatóin-
tétben dolgozott, ahol az atléták teljesítményét vizsgálták.

Voltak időszakok, amikor apám távol maradt, de ezt nem kel-
lett külön magyarázni, mert ügyvéd volt, és sokszor nyomozói
munkákat is végzett, akárcsak Perry Mason. Én és a nővérem
nem tudtunk róla, de gyakran védett magyar állampolgárokat
a rengeteg koholt politikai váddal szemben, amelyek több ezer

¹³⁴ A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

embert juttattak börtönbe a kommunista uralom idején. Em-
lékszem, beszélt is néhány esetről, pl. valakiről, akit fegyver-
tartással vádoltak, és ő megpróbálta cáfolni ezt, de a lényegét
nem igazán értettem. Mindenesetre távollétei egy részét, mint
később megtudtuk, börtönben töltötte, mivel őt is letartóztat-
ták olyan esetekkel kapcsolatban, amiket elvállalt.

Lakásukban saját készítésű rádiókészüléken hallgatták a Szabad
Európa Rádió adásait. Tudták, hogy a legközelebbi családtagokon
kívül nem szabad erről senkinek sem beszélniük, legkevésbé az is-
kolában. Azt is tudták, hogy szüleik másképp gondolkoznak, mint
a hivatalos politika.

Teljesen tisztában voltunk vele, főleg ahogy idősebbek lettünk,
hogy Magyarország nem szabad ország, hogy kommunisták
vannak mindenütt, hogy vigyáznunk kell arra, amit mondunk
vagy teszünk. Apám néhány barátja rendszeresen eljött kár-
tyázni, és hallottuk őket beszélgetni. Néha ijesztő volt, habár
nem értettük teljesen, miről is volt szó. Szüleimnek nem volt
könnyű életük a kommunista Magyarországon.

Lázár Andrea szülei 1956. október 23-án a Magyar Rádió épülete
előtt, a Bródy Sándor utcában tartózkodtak. A két gyerek otthon egy
drámaelőadást hallgatott a rádión.

Nagynéném, aki alattunk lakott, ott volt velünk, mikor hir-
telen rohanva megérkeztek a szüleink, rendkívül izgatottan
– valami nagyon rossz történhetett. Az operába indultak, leg-
alábbis ezt gondolták, de most hatalmas tömegekről beszéltek,
lövöldözésről, arról, hogy lelőttek valakit, aki éppen anyám
mellett állt. Apám elment a nagybátyámért, és azt közölte,
hogy ketten visszamennek.

A következő napokban időnként a nagybátyám alagsori
szobájában bújtunk meg. Arra is emlékszem, hogy idegenekkel
álltunk együtt, összehúzódva a kórház falánál, kintről géppus-
karopogás hallatszott, emberek szaladtak, hogy segítsenek a
sebesülteken. Hogy mi történt ezekben a napokban, pontosan
hol rejtőztünk el, hogyan jutottunk oda és kivel voltunk, ezek-
re a részletekre én és a nővérem sem emlékszünk világosan.
Romokban heverő épületek, kiégett, elhagyott tankok, fegyve-

rek és tankok zaja, ezekre mindketten jól emlékszünk, ahogy arra is, bizony féltünk, különösen szüleinket féltettük, akiket gyakran hosszabb ideig nem láttunk. Apám és nagybátyám visszamentek harcolni – igazán nem tudom, hol voltak, és mit csináltak pontosan – apám sose mondta, és mi sose kérdeztük. Anyám a sebesülteket látta el abban a kórházban, ahol Judit nővérem és én is eltöltöttünk valamennyi időt. Itt gondoskodtak rólunk, biztonságos helyen voltunk, hiszen a kórházat mégsem fogják megtámadni. Később kiderült, hogy ez a feltevésünk is helytelen volt.

Emlékszem, hogy hallgattuk a rádiót, a segélykéréseket, amik a Szabad Európa Rádióban hangzottak el. Mindenki azt hitte, jön majd segítség, hogy Amerika segíteni fog rajtunk. És emlékszem arra a percre, mikor mindannyian a rádió körül álltunk és hallgattuk, hogy Amerika nem fog segíteni, senki sem indul a magyar forradalmárok segítségére, a világ többi része nem akar részt venni a harcokban. Ez valami hihetetlen szörnyűség volt, szüleim akkori arkifejezését sosem fogom elfelejteni.

November 4-én, a szovjet hadsereg bevonulásakor Szabóék házuk pincéjében bújtak meg.

A pince padlóján guggoltunk, s hallgattuk a szagatott géppuskazajt, miközben rengett fölöttünk a föld, ahogy a szovjet tankok nehézfegyverzettel támadtak, gépfegyverrel lötték a házak bejáratát és felvonultak az Alkotás utcán, hogy megmutassák teljes uralmukat és a forradalom szétzúzását.

A következő hónapok az új rezsim terrorját hozták. Állandóak voltak a letartóztatások, kihallgatások. A forradalmi események szereplőit üldözték.

1956 decemberében apám egy bizalmas barátjától megtudta, hogy hamarosan ő is sorra kerül. Egy ideig ugyan fogva tartották, kikérdezték, ám szabadon engedték, de tudta, hogy figyelik. Szüleim mindketten a kivégzés lehetősége előtt álltak a forradalomban játszott szerepük miatt – ezért nagy körültekintéssel szökést kezdtek tervezni Ausztriába. Mindent hátrahagyva, egyetlen kis bőrönddel szálltunk fel a vonatra – a határ menti Győr városa felé. Egy étteremben ültünk várakozva a kapcsolattartóra, aki a menekülésünket intézte, mikor egy csapat szovjet katona lépett be, és annyian voltak, hogy

szüleim úgy vélték, túl veszélyes volna végrehajtani a tervet. Aztán megtudtuk, hogy a vonat, amelyről leszálltunk, áttört az őrállomáson a határnál, és minden utasát Ausztriába vitte – akár szökni akart, akár nem. Habár nővéremmel értettük, hogy élet-halál kérdéséről volt szó, mégis szívfájdító volt ott-hon hagyni kutyánkat, Buksit, és egész idő alatt sírtunk utána. Boldogok voltunk, hogy visszamehettünk hozzá.

Visszatértek Budapestre, ahol Andrea édesapját egy ávós ismerőse figyelmeztette, hogy napokon belül letartóztatási parancs érkezik ellene.

Szüleim új szökési tervet kovácsoltak – ezúttal Jugoszlávia volt az úticél. Ahogy először, most is anélkül mentünk el, hogy bárkitől is elbúcsúztunk volna, se a családtól, se a barátoktól, túl veszélyes lett volna nekik is és nekünk is, jobb volt, hogy senki sem tudott róla. 1957. január 29-én megérkeztünk a határhoz közeli Baja városába, és terv szerint este tízkor gyalog vágunk neki a határnak. A hó nekem és a nővéremnek térdig ért, csak a kis bőröndöt vittük magunkkal. Órákig meneteltünk az éjszakában, az utunkat a mély hó világította be a mezőkön, de nem tudtuk megtalálni a megjelölt átjárót egy kis patakon, amikor egy kis kunyhóhoz értünk. Apám benézett az ablakon és rémülten látta, hogy orosz katonák vannak benn, akik csodálatos módon figyelmetlenek voltak, és nem vették észre a családot odakinn.

Hideg volt, nagyon nehéz és fárasztó a gyaloglás a mély hóban, különösen a nővéremnek és nekem volt nehéz, de továbbmentünk, és egyszer csak egy tanyaépülethez értünk. Apám szerencsét próbált, felkeltette az ott lakó családot. Kétségbeesve könyörgött, megpróbálta rávenni a férfit, hogy vezessen el az átkelőhöz. A férfi azt felelte, hogy szemmel tartják, gyanakszanak rá és már figyelmeztették, hogy megölik a családját, ha rajtakapják, bárkit átsegít a határon. A két apa beszélt, a két család figyelte őket, míg az ember felesége azt nem mondta férjének, hogy segítenie kell, a gyerekek kedvéért. Beleegyezett hát, elkísért az úton egy darabig, ahonnan már magunk is megtaláljuk azt az átkelőt.

A férfi úgy is tett, miután elmagyarázta az utat a kereszteződésig, mi tovább gyalogoltunk úgy, ahogy meghagyta, és

■ ■ ■

átkeltünk egy kis folyón. De aztán megint a kanyargó folyóhoz értünk. Aztán megint. Valami nem stimmelt. Nem tudtuk megmondani, melyik oldalon vagyunk, Magyarországon-e vagy Jugoszláviában. Mindannyian fáztunk, fáradtak voltunk, mikor apám a távolban őrtornyokat vett észre. Miután kiderítette, hogy nincs rajtuk senki, felvezetett minket az egyik torony lépcsőjén, ahol menedék várt bennünket és a hón áhított pihenés. Ekkor messziről harangszót hallottunk, apám megfigyelte, honnét jön. Anyám Zomborban járt iskolába, Jugoszláviában, és emlékezett rá, hogy a harangokat reggel ötkor húzták meg hat óra helyett, ahogy Magyarországon. Ezért egy órát vártunk hallgatózva, hogy újra harangozzanak. Mikor megszólaltak a harangok, a szüleim tudták, merre kell mennünk.

Már közelgett a hajnal, mikor újult erővel és reményekkel nekivágtunk az útnak, és a távolban hamarosan házakat vettünk észre. Eljött a hajnal, a felkelő nap a hóról visszatükröződő rózsaszín és sárga pasztel árnyalatokban fűrésztette az előttünk fekvő kisvárost – elbűvölő, szürreális látvány volt, akár egy mesekönyvben, varázslatos, így emlékszem rá, és így festi le képzeletem azt a reggelt. Ahogy beértünk a városba, egy szénásszekérről egy férfi magyarul jó reggellet köszönt – látva a rémületet szüleim arcán gyorsan biztosított arról, hogy tényleg Jugoszláviában járunk.

A következő nyolc hónap során különböző menekülttáborokban éltek. Kétszer is az a veszély fenyegette őket, hogy visszatoloncolják őket Magyarországra, azonban ez nem következett be. Jugoszláviai tartózkodásukról így számolt be Lázár Andrea:

Gyerekként nem terhelt bennünket helyzetünk bizonytalansága és veszélye sem egy szomszédos kommunista országban. Aztán a tárgyalások a helyi hatóságokkal sem, amelyeket szüleim nap mint nap folytattak az élelem beszerzése, a védelem vagy az utazások miatt. Anyám beszélt szerbül, és szüleim lettek a menekültek szószólói minden táborban, ahol megfordultunk. Mindketjük számára nehéz időszak volt ez, de mindenki más számára is körülöttünk. Élénken emlékszem, hogy mindenki szomorú volt, és honvágyat érzett – különösen Belgrádban, ahol egy nagy épületben laktunk, sok gyermekágygal, amelyek hosszú sorokban álltak. A menekültek melankolikus nótákat énekeltek, különösen

■ ■ ■

egyet, ami a legnépszerűbb volt, és arról szólt, mennyire hiányzik a hazai föld. Évekkel később jöttem rá, hogy a *Memories are made of this* című amerikai szám dallamát énekeltek magyar szöveggel. Azt sem lehet elfelejteni, hogy a menekültek, a szabadságharcosok között milyen sok volt a fiatal, rengeteg kamasz vagy a húszas évei elején járó. Jól lehetett érezni a szomorúságot a történetek miatt, és mindazok miatt, amiket hátrahagytunk, és látni a szomorúságot szüleim arcán, mert elvesztették hazájukat. Ezek voltak a legnehezebb csapások nővéremnek és nekem is. Fiatalok voltunk ugyan, de értettünk mindent.

Ezekben a különös és bizonytalan időkben számomra az volt a legmegnyugtatóbb, hogy együtt lehettünk, biztonságban érezhettük magunkat nővéremmel, sőt még kellemes emlékeim is akadnak Jugoszláviából. Volt, hogy búzákat ettünk estére, a kedvencemet. Egyszer elengedtek minket, hogy meglátogassuk anyám egyik volt osztálytársát hétvégén egy gyönyörű házban, ahol finom ételeket ettünk. A legjobb dolgunk egy régi koncentrációs táborban volt a hegyekben, egy Gerovo nevű városban. Néhány fiatalemberrel, akikkel családom megbarátkozott, gombagyűjtő körutakra indultunk, és azokon az estéken gombapörkölt volt a jutalmunk, amit odakinn, a tűzön készítettek el. Egyszer egy eléggé nagy, sebes folyóra bukkantunk és sodortattuk magunk az árral a nővéremmel – lejjebb mindig várt valaki, hogy elkapjon, aztán visszafutottunk a parton, hogy még egyszer csináljuk. A fiatalemberek közül ketten, akik az Egyesült Államok valamelyik másik részén kötöttek ki, évekkel később meglátogattak minket Clevelandben.

Kaptunk CARE-csomagokat. Ezek igazán különlegesek voltak. Különösen a rózsaszínű fogkrémre emlékszem, amelynek számócaíze volt, és titokban mindig ettem belőle kicsit. De finom cukorkákat is kaptunk néha, és szardíniát, jó sok szardíniát. Apámnak ezután évekre elment a kedve a szardíniától. A városba is elmentünk, néha beültünk a moziba. A legemlékezetesebb film az *Ulica* volt, a *La strada*, amin végig sírtunk. Érdekes, hogy ekkora hatással volt rám és a nővéremre ez a film, mert egy szót sem értettünk belőle, angolul vagy olaszul beszélt, és a felirat cirill betűs volt. Különleges elbánásban volt részünk egy ideig, amikor nővérem megbetegedett és kórházba került. Belgrádban pedig kísétálhattunk a táborból jégkrémet venni, ami felséges volt. És az emberek Jugoszláviában, külö-

■ ■ ■

nösen a Gerovo környékiek, nagylelkűek és jók voltak hozzánk, és megajándékoztak minket, miközben ők maguk is annyira szegények voltak, alig akadt valamijük.

Lázár (Szabó) Andrea és családja 1957 szeptemberének végén került Jugoszláviából az Amerikai Egyesült Államokba, ahol Clevelandben telepedtek le. Andrea mérlegképes könyvelő lett. Férével együtt számos amerikai magyar szervezetben tevékenykedett, legtöbbet a Clevelandi Magyar Örökség Társaságában, ahol András kiállítási igazgatóként dolgozott húsz éven át.

KENDI JÓZSEF (Szeged)¹³⁵

Kendi József nevét Szegeden sokan ismerik. Foglalkozása szerint lakatos, egykori többszörös magyar középsúlyú birkózóbajnok. Viszsaemlékezésében nyilatkozik az ötvenes évekről, a forradalomról, Jugoszláviába meneküléséről és a későbbi börtön évekről.

Az ötvenes évek elején dédelgetett, simogatott, agyontáplált sportoló voltam, ami nagy szó volt abban az időben, amikor hétvégén éjfélről kezdve álltak sorban az emberek, hogy megkapják a heti kis húsadagjukat, mert aki későn jött, annak csak csont jutott.

Kendi József 1928-ban született Nádudvaron. Édesapja székely volt, csíkszeredai. Részt vett az első világháborúban. A trianoni békeszerződés után áttelepült Magyarországra, s mivel nem volt mestersége, hívásra belépett a csendőrség kötelékébe. Ez a tett önhibáján kívül is meghatározta fia későbbi életét.

Lakatosinas volt Debrecenben, amikor felfigyeltek birkózótehetségére. Néhány kisebb helyi csapatnál sportolt, mikor szerződtette a debreceni Honvéd katonacsapat. Behívták katonának, s a századba került.

Nem értettem, miért csak én vagyok szakaszvezető, én, aki fél kézzel nyertem meg a honvédbajnokságot, a társaim pedig mind hadnagyok, tisztek. Meg is kérdeztem a parancsnokunkat, akivel jó viszonyban voltam, hogy ez miért van. Félrehívott és csöndben megsúgta:

135 A szerző birtokában lévő kézirat alapján.

■ ■ ■

– A csendőr apád miatt.
– De hát őt simán igazolták! – mondtam. – Még az új hadseregnek is tagja lett.
– Nézd – válaszolta –, a politikai tisztünk azt mondta, amikor az előléptetéséről volt szó, hogy a csendőr az mindig csendőr marad.

1950-ben bekerült az országos válogatott keretbe. Huszonhárom éves volt, amikor a szegedi honvéd sportszázad parancsnokhelyettese felkereste, aki törzsőrmesteri rangot, valamint lakást ígért neki. Kendi József elfogadta a kecsegtető ajánlatot. Így került Szegedre, és a következő évben csapatban megnyerték az országos bajnokságot.

Hamarosan megnősültem. Tagja lettem az olimpiai keretnek, de föltűnt, hogy engem sose visznek Nyugatra a válogatottal. A szocialista államokba igen, ott mindig jól szerepeltem.

Növényi félnehézsúlyú társunk (a későbbi olimpiai bajnok Növényi Norbert apja) megsúgta egyszer a tatai edzőtáborban:

– Jóska, nagyon jó birkózó vagy, de felsőbb utasításra te nem jöhetsz ki velünk Helsinkibe.

– Miért? – kérdeztem.

– Mert csendőr volt az apád! – ez volt a válasz.

Nagyon el voltam keseredve. Békéscsabán egy erőmérő összecsapásunk volt a szovjet válogatottal. Én Cimakuridzéval birkóztam. Húsz másodperc alatt kétkaros szaltóval a földre fektettem. A bíró meglepődve nézett, de nem fűtyült. Én vártam az eredményhirdetést, mert a szovjet versenyző két vállon volt. Térdelő helyzetben vártam a fűtyszót, de az nem hangzott el, erre Cimakuridze nekem ugrott, én egyik vállamra estem, de azonnal talpra is álltam. Ennek ellenére a bíró az ellenfelem kezét emelte föl a magasba. A békéscsabai sportvezetők föl voltak háborodva az igazságtalan ítélet miatt, és a győztesnek járó legszebb kupát én kaptam. 1952-ben Cimurkanidze lett az olimpiai aranyérmes.

Így lett az életem keserves emléke, fájdalma az, hogy a csendőr apám miatt végtelenül engem büntettek, pedig Helsinkiben lehet, hogy az én hazámnak, nekem játszották volna a himnuszt, mindenesetre az ellenfeleimet ismerve biztos, hogy dobogóra kerültem volna.

■ ■ ■
Bukarestben vert meg először egy bolgár. Az edzőm kitalálta, hogy váltósúlyban induljak. Három nap alatt kilenc kilót fogytam a verseny előtt. Birkózás alatt rosszul lettem, föladtam.

1956-ban még versenyeztem, de az olimpiai kiküldetésem elmaradása miatt egyre kisebb ambícióval. A házasságom jól alakult. Debrecenben a MÁV-nál főintéző lettem, de a feleségem nem bírta a „cíviss” várost, és vissza kellett jönnünk Szegedre. Először műszaki rajzolóként helyezkedtem el, de jobban megtáltam a számításomat az egyetem üvegtechnikai műhelyében.

Nem politizáltam, csak figyeltem. Az a kirakat bántotta a szemem, ami a Kárász utcán volt: néhány sonka lógott ott, egy oldal szalonna, pár szál kolbász, egy zsákban krumpli, fél bödön zsír és nem tudom még mi, efféle fölírással: ezt találtuk „ilyen” nevű kuláknál, aki nem teljesítette a beszolgáltatást. Hát arra nem gondoltak, hogy a parasztember évi húsadagját a kevés baromfin kívül az az egy-két levágott hízó jelentette?

56-ban már a nyáron mozdult valami. Nem sokat törődtek vele. A strandon megismerkedtem Fábián Ferenc újságíróval. Ő is szeretett horgászni és a Tisza-parton sokat beszélgettünk. Beszélt a Petőfi Körről, Rákosi bukásáról, az ávósok túlkapásáról. Azt mondta, hogy fiatal embereket azért vertek meg, mert kockás inget viseltek, amit a nyugati rokonok küldtek. Szóval nagy zavar volt a fejemben. Röplapokat is találtunk, amelyek nem a szocializmust pocskondiázták, hanem az önkényuralmat.

Október második felében, valamelyik nap, azt mondta nekem a Fábián:

– Gyere Jóska, gyűlés lesz az egyetem bölcsészkar nagytermében.

– Milyen gyűlés? – kérdeztem.

– Majd megátjuk – válaszolta. – Én is kíváncsi vagyok, de az biztos, hogy az egyetemisták nagyon izgatottak.

Telt ház fogadott bennünket. Alig tudtunk befurakodni. Hihetetlen beszédek és közbekiáltások hangzottak el. Az egyik egyetemista a marxizmus tantárgy eltörlése miatt szólalt föl. Most már csak a jelszavakra emlékszem: Ruszkik haza! A szocializmus a miénk! Le Rákosival! Le az ávóval! – A csendőrök angyalok voltak hozzájuk képest!

Igy kezdődött! Fasizmust senki sem akart...

Október 24-én délelőtt nagy tömeg gyűlt össze a Klauzál téren. Én Fábiánnal együtt egy ismerősénél voltam, aki a Kígyó

patika fölött lakott. Az erkélyről néztem, hogy mi történik. A Kossuth-szobor talpázatán Kaló Flórián elszavalta a *Nemzeti dalt*. Közben egy ávós motorral behajtott a tömegbe, hogy szétzavarja a tünetőket. Kis híja, hogy nem lincseltek meg, alig tudott elmenekülni néhány higgadtabb ember segítségével.

Este, úgy kilenc óra tájban a színházban megszállták az Jeanne d'Arc előadást és bejelentették, hogy a nép az utcán van, és Budapesten kitört a forradalom. A nézők kitódultak, és mindenki a Klauzál tér felé igyekezett. A Kossuth Lajos sugárút teljes szélességében özönlöttek a munkások a gyárakból, és még sok irányból. A tér kicsinek bizonyult. Hirtelen hangszórót kerítettek valahonnan. Először Bicskei Károly lépett a talpazatra és elszavalta a Szózatot. Utána mindenki beszélt, aki akart: munkások, egyetemisták, és aki mert. Nyugtalan volt a város, de se rendőrök, se ávósok; se katonák nem zavarták a gyülekezőket.

Közben országszerte megalakult a nemzetőrség. Szegeden Mogyorósi alezredes szervezte a testület létrehozását, plakátkon hirdették, így verbuváltak.

Az első jelenkezők között voltam, fűtött a hazafiság és a magyar függetlenségre törekvő érzés. A Honvéd téri laktanyában helyezkedtünk el. Lehattunk vagy ezren. Főleg munkásfiatalok, de jócskán voltak egyetemisták is. Mogyorósi Palotás Józsefet nevezte ki parancsnoknak. Ő a MÁV-nál dolgozott valamilyen rangban, és arra emlékszem, hogy párttag volt. Vezetésre nem volt alkalmas. Gyenge kézzel nem lehet ennyi embert fegyelemben összetartani. Két nap múlva leváltották.

Palotás az öthalmi laktanyában tartózkodó 500 ávós lefegyverzésére szervezett akció vezetésére nem mert vállalkozni, ezért Kendi Józsefet nevezte ki helyettes parancsnoknak. A sikeres küldetés másnapján Palotás helyére Lazur Barna főhadnagyot, az egyetem katonai tanszékének helyettes vezetőjét nevezték ki a szegedi nemzetőrség élére. Kendi maradt továbbra is a helyettes. A forradalmi napokban több sikeres akciót hajtottak végre a városban és környékén. Lazur vezetésével jóval szervezettebb volt a fegyveres testület.

A városházán gyűlések voltak, Lazurral együtt többször mentünk oda. Ott ismertem meg Perbír Józsefet, a városi munkástanács elnökét. Kemény, józan gondolkodású, demokratikus beállítottságú, talpraesett ember volt. Éppen a városházán voltunk,

amikor híre jött annak, hogy Mindszentyt kiszabadították. Salamon, egy magas, fekete göndör hajú fiatalember kiszaladt az erkélyre, és a városháza előtt álló több ezres tömegnek tudtul adta a hírt. Azután tovább kiabált ilyeneket, hogy: Minden kommunistát falhoz állítunk! És hasonló hülyeségeket. Nem értettem vele egyet. Megúsztá, mert Franciaországba disszidált.

A következő napokban is bejártunk a városházára. Ott hallottam, hogy Endreffy Lóri bácsi, a volt parancsnokom Budapestre ment Maléterhez az egyetemisták 12 pontos memorandumával. Nem tudom, hogy ez mit tartalmazott. Bizonytalanság vett erőt rajtunk. Azzal foglalkoztunk, hogy jártuk az utcákat, és akinél fegyver volt – ha az illetőnek nem volt nemzetőr-igazolványa –, attól elvettük. A nemzetőr-igazolványokat még Mogyorósi adta ki. A tárgyalásomon tanú volt. Nem akart megismerni, biztosan a védője tanácsára. Ő is kapott néhány évet.

November 4-én bementem a kollégiumba (időközben ott alakították ki a nemzetőrség szegedi központját). Akkor már elterjedt a híre, hogy a szovjetek tankokkal bevonultak Budapestre, és áll a harc. Lazur a következőket mondta:

– Jóska, nagy baj van Pesten. Súlyos harcok vannak, a felkelők nem sokáig fogják bírni, a szovjet tankok letaposzák őket. Gyere, kédezzük meg Perbírót, hátha lesz valami tanácsa, mert itt többen mondták, hogy fölmennének a pestieknek segíteni.

Kocsiba ugrottunk, és a városházára mentünk. Perbíró nagyon letört volt:

– Csináljatok, amit akartok! De ilyen erővel szemben? Hazamentem. A feleségem aggódva várt otthon.

– Mi lesz velünk, Jóska?

– Szívem, a forradalom elveszett. Két út: Ausztria vagy Jugoszlávia, különben engem fölkötnek.

Nem voltunk megijedve, de azért nem akartunk falhoz állítva ilyen fiatalon megdöglenni. Elmentünk a Dóm térre, ott vártak a többiek. A nemzetőrök közül Vevő Gyulára emlékszem. Ő többedmagával Amerikába ment. Nekem is ezt kellett volna csinálni, de a hazámhoz való ragaszkodásom... Lazur is azt mondta, maradjunk együtt. Menjünk át Jugoszláviába, míg a vihar elmúlik.

A röszkei határon nem szólt hozzánk senki. Mi emeltük föl a sorompót, és már odaát is voltunk. A jugók elvették tőlünk a fegyvereket, átkutatták a kocsit, és őrséggel elvittek Palicsra. Ott egy kastélyszerű házba kísérték és kérdezték bennünket,

de inkább kíváncsiságból. Nem vallatás volt. Bőséges vacsorát kaptunk. Másnap már ők vittek tovább, és Gerovóban kötöttünk ki egy barakktáborban. A kijárást tiltották, szögesdróttal voltunk körülvéve. Egyre több menekült érkezett Magyarországról, főleg a déli megyékből. A bánásmódról annyit: az őrség egyes tagjai kutya magyarnak neveztek bennünket, de főleg a magyar örök nekünk drukoltak.

Rádiónk volt, és hallottunk egy Kádár-beszédet. Azt mondta, hogy akinek vér nem tapad a kezéhez, az amnesztiát kap. Másnap néhány jugó őr beállított hozzánk és ugyanezt közölte velünk. Megkérdezte, hogy ki akar hazamenni. Lazur, Szabó Miklós, még négyen és én jelentkezünk, hiszen nem bántottunk senkit. Néhány nap múlva egy tiszt jött őrség kíséretében, és fölolvasta a nevünket.

– Maguk most Belgrádba jönnek! – mondta hangosan.

Egymásra néztünk, enyhén szólva szorongás fogott el bennünket.

A katonák adtak egy másfél kilós élelmiszercsomagot az útra. Majd engem szólítottak magyarul. Ahogy közelítettem feléjük, mindjárt elkaptak, hátracsavarták a csuklómat és megbilincseltek. Ez történt a többiekkel is. Betuszkoltak egy rabkocsiba.

Az egyik társunk, aki nem szegedi volt, megszólalt:

– Fiúk, meglátjátok, engem kivégeznek, mert Pesten, a Köztársaság téren én is lőttem az ávosokat.

Másfél órát várazkodtunk, majd újdonsült őreink bejöttek, levették a bilincseket és fűzőláncra helyeztek bennünket, hogy enni és inni tudjunk. Azt mondták, ha más szükségletünk van, szóljunk, akkor megállunk. Szabadkára értünk. Lazurt, Bánhegyit és engem bevágtak a város börtönének egyik cellájába. Olyan 3 × 1,5 méteres lehetett. Egy magas, erős, bajszos smasszer kísért bennünket. Lazur jött utoljára, annak lekapta sapkáját és belerúgott. Rossz magyarsággal, de érthetően mondta:

– Kutya magyar, meg fogsz döglenni! Úgyis fölakasztanak a társaidal együtt.

A cella siralmasan nézett ki. Egy ágy és két szalmazsák volt a berendezés, és amellet szörnyű bűz terjengett, aminek okát nem volt nehéz megtalálni: az egyik sarokban volt egy púposra szart kibli, nyilván hetek óta ott ette a fene.

Egy óra múlva belöktek nekünk három csajka lencselevest, de én még ilyen rosszat nem ettem életemben. Úgy este 10-11

óra felé kinyílt az ajtó, és géppisztolyos katonák kitessekeltek bennünket. Nyitott autóbá ültünk, fegyveres kísérettel. Az egyik őr magyar volt.

– Magukat visszaadjuk a magyar hatóságoknak – mondta –, mert maguk gyilkosság miatt ültek. Úgy szöktek meg a Csillag börtönből.

Hiába tiltakoztunk. Átvittek a határon, ahol Mogyorósi vezetésével hat fakabátos és a városban népszerű, kétméteres „Csöpi” várt bennünket.

– Na, hosszú volt a kirándulás? – kérdezte Mogyorósi.

Beszálltunk egy Pobedába. Amerikai szorítóbilincset adtak ránk. Csöpi izgatottabb volt, mint mi. Reszketett. Szovjetek kísérték bennünket egész a volt Tisza szállóig. Ott magánzárkába csuktak mindhárunkat. Egy óra múlva valami lötyöt is adtak, de a rendőr is izgatott volt, majd kiesett a kezéből a csajka. Egy kis idő múlva szovjet katonák jöttek. Kikísérték bennünket – akkor már nem volt rajtunk bilincs –, teherautóra szálltunk. Egy tolmács a tudunkra adta, hogy ne próbáljunk szökni, mert azonnal lőnek. Előzőleg fölrakattak velünk 8-10 ásót és néhány csákányt.

– Jóska, ezekkel a szerszámokkal ássuk meg a saját sírunkat – súgta nekem Lazur.

– Ha ez így lesz, egy-kettő velem jön a gödörbe. Nem adom olcsón magam.

Az őthalmi laktanyába vittek bennünket. Ott is külön zárkába csuktak. Gondolkozom rajta, de nem emlékszem pontosan, talán november 19. lehetett. A cellákból egy kis ablakon lehetett beszélni. Lazur volt mellettem.

– Te, Barna, piszkosul átverték bennünket a jugók. Ki intézhette, hogy visszaadtak, és egyenesen a börtönbe? Ezek után ki higgyen Kádárnak?

– Ne törd a fejed, Jóska, rács mögött vagyunk és kész.

– De mi köze hozzánk az oroszoknak?

– Ne politizáljunk, aludjunk, hogy kipihenten kopogtasunk a mennyország kapuján, ha van mennyország.

Volt időm gondolkozni. Azt nem értettem, hogy a magyarok ezrei menekültek Nyugatra Jugoszlávián keresztül, és miniket miért adtak vissza? Persze mi „rablógyilkosok” voltunk, ahogy azt a jugoszláviai katona mondta. Tehát valahonnan, valamilyen „drót” ment át, és kiemelték bennünket.

Kendi Józsefet december 11-én engedték szabadon, miután leírátták vele az októberi eseményekben vállalt szerepének történetét. Azonban megpróbáltatásai korántsem értek véget. Karácsony előtt, december 23-án hajnali fél ötkor csöngettek lakásának ajtaján. Őt géppisztolyos, egyenruhás férfi volt, akik házkutatást tartottak. Miután végeztek, betuszkolták egy kocsiba, és a Kossuth Lajos sugárúti rendőrségre vitték. Kihallgatótisztje közölte vele, hogy még nem döntöttek sorsa felől: vagy internálják, vagy bíróság elé állítják. Szinte mindennaposak voltak a kihallgatások. Később a budapesti Kozma utcai börtönbe szállították, ahol 46-an voltak egy cellában. Itt már a kihallgatást felváltotta a fizikai erőszak.

Bekísértek egy szobába. Négyen voltak ott. Egy rendőr ült az írógépe előtt, és három „fakabátos”. Vártam, hogy szólnak hozzám. A fal mellé állítottak. Az ávosok közül felállt egy nagy lakli hústorony. A szeme villanásából láttam, hogy támadni akar, úgy ahogy birkózás közben. Szekrény mellett álltam, tudtam, hogy csak a másik oldalról üthet. Adott is egy óriási pofont a péklapát nagyságú kezével. Meg se rebbentem. Még egyet lekent.

– Üssed! – mondta az egyik társa, és egy vastag gumibotot nyomott a kezébe.

– Nyújtsd a kezed!

Kinyújtottam. Elkezdte a két tenyeremet ütni. Egy darabig szó nélkül tűrtem a fájdalmat, de egyre dühösebben vert. Azzal sem törődtem, hogy agyonütnek, elkezdtem kiabálni:

– Ide figyelj, te tetű! Ha nem volna nálad fegyver, úgy ősz-szegyűrnél, mint szarás után a klozettpapírt!

Még mérgesebben ütött. Nem hagyta abba. Ököllel az arcomba vágott a behemót. Négy fogam köptem ki, és azután gumibotot ütött mindenhol. A negyedik fejütésnél megrogyantam. De azért tovább szidtuk egymást. Az egyik társa szalonnázott. Ekkor négy civil ruhás férfi lépett be a szobába. Rám néztek. Az egyik intett a fejével, hogy vezessenek el. Megtöröltem a számát, és nyeltem a saját véretem.

Néhány nap múlva a kistarcsai internálótáborba vitték. Viszsaemlékezése szerint háromszázötvenen voltak egy cellában, ahol mindössze negyven emeletes ágy volt elhelyezve. 1957. április közepén egy fekete Pobedában Makóra szállították, ahol ismét megverték. Két héttel később pedig bevitték Szegedre, a rendőrségre, s közölték

vele, hogy bíróság elé állítják, s kapott három napot, hogy írja le, mi történt vele 56 októberében.

Nyolc oldalt írtam. A tiszta igazat. Alá is írták velem. A gépelt példányokat is.

Több emberrel is szembesítették, akikkel a forradalom idején találkozott. „Sokáig tartott a kihallgatás. Összevissza. Néha naponta kétszer, de volt olyan, hogy három napig szóba se álltak velem.”

Szegedről a váci börtönbe került helyszűke miatt. A tárgyalásra visszaszállították.

A tárgyalásomon nem beszéltem sokat. Tudtam, hogy ügyis hiába. Azt csinálnak velem, amit akarnak. Az első alkalommal az ügyész halált kért a fejemre. Kilenc évvel megúsztam...

SZÜCS SÁNDOR (Csap – Oslo, Norvégia)¹³⁶

Szűcs Sándor a forradalom idején a szovjet határ melletti záhonyi vasútállomás főnöke volt. A november 4-i katonai megszállást követően letartóztatták, és átszállították a Szovjetunióba, Ungvárra.

Harmadíziglieni vasutascsaládból származom. Csap, ahol születtem, a bécsi döntés után magyar lett ismét. 1948–49-ben 136-an voltunk a vasúti tisztiképzőn, és elsőként végeztem, a legmagasabb kitüntetéssel, a legmagasabb pontszámmal. Négyezer alkalmazottam volt Záhonyban.

[...]

Az ungvári börtönben volt egy csúf, púpos orvos, úgy festett, akár a Notre-Dame toronyőre. Negyvennyolc injekciót adott összesen a hátsó részembe, a derekamba meg a hátamba – aztán vittek kihallgatásra.

Harmadnap magyar szó ütötte meg a fülemet. Hadnagy úr – mondták valakinek. Megtudtam, hogy kihozták a veszprémi vegyipari egyetem hallgatóit egytől egyig. Akkor már össze lettünk keverve, az egyik nap voltam Maléter szárnysegédjével, a másik nap a sofőrjével. Ők mondták, hogy Tökölről az egész Maléter-delegációt kihozták repülőgéppel. Aztán tizenhat éves forma

¹³⁶ A visszaemlékezést a szerző rögzítette 2006-ban.

gyerekeket hallottam magyarul beszélni, ők a tatabányai bányai ipari technikum tanulói voltak. Magyar nők is voltak ott, akiket mint utasokat a Nyugatiban csak úgy elfogtak. Először a nőket és a gyerekeket engedték haza, majd lassan mi is sorra kerültünk.

Karácsony előtti héten érkeztem a nyíregyházi börtönbe. Ott rendőrbizottság elé állítottak, és érdekes módon mindenkit kiengedtek. Mátészalkára utaztam. Éjjel jött egy ismerős rendőrtiszt: Na, tűnjél el, mert holnap letartóztatnak! Még a kék ávosok között is akadtak ilyenek, akik mellőzve lettek, mert mondjuk, elvettek egy kuláklányt. Az emberségesebbjei segítették a felkelőket.

Bujdostam. Két éjszakát Tarcalon töltöttem a hűgomnál, majd Pesten voltam több helyen, pályaudvarokon, vasúti laktnyakban. Ausztria felé már nehéz volt menekülni, mert lezárták a határt. Ez úgy 1957. január 21. körül lehetett. Jugoszlávia felé kellett vennem az irányt. De már a szegedi fővonalon nem mehettünk Kecskemét felé, mert ott is szigorították az ellenőrzést. Négyen menekültünk, többek között Szabó József főmérnök, aki Záhonyban a műszaki helyettesem volt. (Párizsban élt aztán, a rendszerváltozáskor tért haza.) Nos, ő mehetett volna, mert Baranyában volt rokonsága. De nekünk, szabolcsiaknak bajos lett volna mire hivatkozni. Én tehát ismét Pestre mentem, majd két mátészalkaival vágunk neki megint iránytűvel déli irányba. Először a Lajosmizse–Kecskemét vonalon mentünk, mert az mellékvonal, ott nem volt ellenőrzés. Kecskemét alatt leszálltunk, nem mentünk be a főállomásra, hanem átmertünk a bugaci kisvasúthoz, és azon utaztunk Kismajsa felé. Gyalogoltunk Pusztamérges, Kelebia irányába.

Közben felszedtünk negyediknek egy tanítót. Volt, hogy derékig beleszakadtunk a jégbe. Február 7-én érkezünk meg végül Szabadkára úgy, hogy se magyar, se jugoszláv határőrrel nem találkoztunk.

Az állomáson jelentkeztem, villamossal kivittek bennünket Palicsra, ahol sorba kellett állni a regisztrálásra. Közben egy magas, bajszos, bőrkabátos férfi odajött, a nevemen szólított: Szűcs úr, kövessen! Na, mondom magamban, most visszadobnak. De nem. Jugoszláviai állambiztonságis volt, adott mellém egy bácskai magyar vezetőt, Mészáros Józsefet, aki megvasoráztatott a restiben, majd elkísért Belgrádba. Ott korrekt módon hallgattak ki, csak az oroszok érdekelték őket, főleg

stratégiai ügyek. Hogy például 1945 után a vasúti hidak és a talpfák azért lettek szélesebbek, mert egy csavarral kijebb tették a síneket, és már jöhettek is befele a széles nyomtávú orosz szerelvények. A jugók mondták, hogy ha valami ellenkezik a nemzeti érdekeimmel, azt ne mondjam el.

A menekülttáborban, ahol elhelyeztek, mégsem voltunk egy szobában, fehér lepedő, jó koszt, kimehettünk moziba. Mit mondjak? Pancsován voltunk először, ott találkoztam Kende Péterrel, a *Szabad Nép* szerkesztőjével, és ott volt Méray Tibor is. Aztán Bácskába kerültünk, Újvidék környékére.

A jugoszláviai menekülttáborból egy norvég delegáció hozott ki. Az NSZK-ba, Kanadába, Svédországba és Norvégiába jelentkeztem, végül az utóbbiak delegációja választott ki.

1957. április elsején érkeztem meg Norvégiába, és május 21-ig voltam menekülttáborban. Nyolc hónapig egy nagy gyárban dolgoztam ipari munkásként, majd mint mérnök bekerültem az itteni vasúti vezérigazgatóság vontatási osztályára. Hat és fél évig műszaki vonalon dolgoztam, majd főmérnöki állást kaptam. Megbecsült ember lettem Norvégiában: a vasútüzemi technológia tervezésében egyedülállónak mondanak. Áttervez-tük Oslo egész vasúti közlekedését, új rendező-pályaudvart terveztünk, összekötő vonalakat az új központi repülőtérhez, aztán nagysebességű pályákat és így tovább. Annak a két és fél évnek, amit a Budapesti Műszaki Egyetemen tanultam, itt most hasznát vettem, leszámítva mondjuk a marxizmus-leninizmust.

Norvégiában aztán mérnök-közgazdász végzettséget szereztem, és hét és fél év után – mivel az otthoni asszony hozzám az ügyvédjéhez – megnősültem. Norvég tanárnőt vettem el. 1989. november elsején a Norvég Államvasutak mérnöki osztályának vezetőjeként mentem nyugdíjba. 1990-ben, 34 év után voltam először otthon.

SULYOK VINCE (Ménfő – Oslo, Norvégia)¹³⁷

A jelenleg Norvégiában élő Sulyok Vince (Ménfőn született 1932-ben) költő, műfordító, aki később számos könyvet fordított le a skandináv nyelvekből magyarra, és fordítva, előbb Szabadkán és környékén kapott menedéket. *Menekülés* címmel verset is írt, mely arról szól, hogyan jutott át a határon.

Sulyok Vince az érettségi után az ELTE Jogtudományi Karára iratkozott be, ahol a jelesen leadott vizsgái ellenére egy év után mégis lehetetlenné tették számára a további tanulást, mondván kulákgyanúsak a szülei. Azonban Nagy Imre első kormánya (1953–1955) hatására megenyhült a politikai légkör, és lehetővé vált számára a tanulás: orosz–magyar szakra vették fel Budapestre, majd Egerbe. Ekkoriban már jelentek meg írásai, s viszonylagos ismertsége folytán bevették az 56-os forradalom kitörése előtt megalakult főiskolai MEFESZ-be. A forradalom kitörésekor tagja lett az egri városvédelmi bizottságnak, mely mindvégig a helyi forradalmi események irányítója volt. Beválasztották Eger Városa Forradalmi Tanácsába, majd a Heves Megyei Forradalmi Tanácsba is, ahol a megyei napilap, a *Népújság* főszerkesztője lett.

A forradalom leverését követően a városba visszakérült szovjet parancsnokság azonnali hatállyal kiutasított Egerből, s szülei házába tértem vissza, Ménfőcsanakra. Szülőfalumon is ezrével vonultak át a menekültek a közeli Ausztria felé, de még akkor úgy gondoltam, nem tartok velük: minden a szülőházaamhoz köt. 1957. január végén, értesítettek arról, hogy kizártak az ország összes egyeteméről és főiskolájáról, készültek arra, hogy felelősségre vonjanak. Február 6-án délelőtt virágnyelven írt táviratot küldött egy jóakaróm, hogy a hatóságok letartóztatásomra készülnek. Azonnal elhagytam szülei házát, ahol alig két órával később már meg is jelent értem a belügyminisztériumi gépkocsi.

Csapdahelyzetbe kerültem, s tudtam, bármikor letartóztathatnak. Ekkor egykori professzorom sietett segítségemre, aki megszervezte kimenekülésem az országból. Ő hívott Budapestre február 6-án. Másnap levittek Mélykútra, a jugoszláv–magyar határra, ahonnan többórás éjszakai gyaloglás után a térdig érő bácskai sárban értem át február 8-án hajnalban Jugoszláviába.

137 A visszaemlékezést a szerző rögzítette.

Bekopogtam az első tanyára, ahol a bácskai magyar gazda és felesége fejedelmi reggelit talált elém. Később pedig lovas kocsijukkal bevitték Szabadkára. Eddig csak magyarokkal találkoztam Jugoszláviában, de az én gazdám azt állította: ötödik szomszédja egy szerb gazdálkodó, de magyarul jól beszél ő is, s egy kiadás reggelire ő is beinvitált volna magához, ha véletlenül éppen hozzá nyitottam volna be. Az első szerb, aki születésre nézve is az volt, a szabadkai rendőrség egy főtisztje volt, aki a kihallgatásomat vezette. De magyarul ő is kifogástalanul beszélt.

A palicsi befogadóközpontban eltöltött napok után, nagyrészt „internáltsággal fölerő körülmények között” még négy jugoszláviai menekülttáborban töltött öt hónapot. Utána Norvégiába július 5-én érkezett meg, ahol az Oslói Egyetemet 1963-ban végezte el, és rögtön ezután az egyetemi könyvtár munkatársa lett, később pedig főkönyvtáros.

Időközben folyton írt, 62-től már norvégul is. Magyarul írt munkái, versei az emigráns magyar folyóiratokban jelentek meg. Az ezekben az években írt versei java, a magyarországi rendszerváltozás után, 1997-ben Fényörvény életünk címmel jelent meg Magyarországon. Norvégul tíz kötetben adta ki modern magyar írók (Pilinszky János, Csoóri Sándor, Illyés Gyula, József Attila stb.) műveit. Legfontosabbnak az 1994-ben Oslóban megjelent, norvégul írt hatszáz oldalas könyvét tartja, amely a magyar történelemről és művelődésről szól. Ez a munkája több skandináv egyetemen kötelező, illetve ajánlott irodalom lett a történészek, nyelvészek és irodalomárok számára.

Egy alkalommal nyilatkozta: „...az 1956-os forradalom napjai éppoly meghatározó erővel hatottak rám, mint gyerekkorom paraszti világa.”

SIMONYIK (SZALMA) ANTALNÉ (Mórahalm–Kishegyes)¹³⁸

Tizenhárman vótunk testvérek. Én Mórahalmán szógátam, amikor megismerkedtem az urammal. A húgomékkal keltünk útra 1957. január 21-én. Az állami gazdaság lovai hoztak bennünket, mert az uram ott vót kocsis. Éjszaka indultunk. A Kígyós folyón fölszedték a hidat, s mi belefordultunk. Sötét vót, nem láttunk. A kocsi eleje leszakadt. Ott maradt minde-nünk. Bementünk egy házhó, gyűttek a határőrök és mondták, hogy menjünk, majd ők vigyáznak ránk. A majorban lévő szomszéd főjelentett bennünket, onnan tudták, hogy mink

elindultunk. A határőrök Tavankútra vittek bennünket. Ott egy éjszakát töltöttünk. A Pali fiam akkó vót hétéves, az Anti meg hathetes. Tavankútrú bevitték bennünket Palicsra. Ott megkérdezték, hogy hova akarunk menni. Az uram kérte, hogy hagyjanak bennünket, mert mi csak Kishegyesre szeretnénk menni, de nem lehetett. Levitték bennünket Fiuméba (Rijeka). Három napig utaztunk jéghideg vagonokba. Megfagyott a pelenka. Az vót a szerencse, hogy sokat pakótam. Fiumében egy hotelban szállásoltak el bennünket. Ott tíz napig vótunk. Ott is hideg vót, nem tüzeltek. Nappal a nagyszobát fűtötték, nappal mindenkinek ki köllött menni a szobájábú, abba a nagy szalonféleségbe. Öt kisgyerek vót. Az orvos kérte, hogy a kisgyerekeket tegyük a kályha mellé. Székekre tettük őket. Nem vót hun megfürdetni a gyerekeket. A kis popsija tele gyűtt piros kiütéssel. Éjszaka úgy tettem tisztába, hogy a pokrócot a fejemre húztam, az uram meg tartotta, s az alatt a sötétbe.

Tíz nap után Ozaljba szállítottak bennünket, ott vót a Zrínyi-vár. Ott má jobb vót. Vót meleg szoba, fürdőszoba. Ott szeretettel fogadtak bennünket. Túrhető vót az étel is. A gyerekekre minden nap kaptunk egy liter tejet. Szegény falu vót, de jó emberek éltek. A nácselnikunk (parancsnok) megkérdezte, hogy haza szeretnénk-e menni. Akkó kiadták a papírokat, azokkal Zágrebba köllött az uramnak jelentkezni. Ezután teherautón visszavittek bennünket Tavankútra. Az uram bátyja gyűtt értünk. A tavankúti rendőrök már tudták, hogy érkezünk, ők értesítették a családot. Egy bajsai család is velünk vót. Nem tudom, mi lett velük, mert aztán elváltak az útjaink. Március 18-án érkezünk Kishegyesre. Anyósoméknál laktunk, majd december 23-án ideköltöztünk a szegényházba.

A testvéreim közül még öten élünk. Nem mindegyiket tudom, hogy hová lett. A húgomék, akikkel együtt indultunk, ők Amerikába, Denverbe telepedtek le. Egy kifőzdében kezdett dolgozni. Még ő dolgozott, az öt éves kislánya belefulladt ott a tóba. Sohasem tudta kiheverni. Őnekik nem köllött Rijekára menni. Őket Eszékre vitték, s 1957 októberében indultak Amerikába. Eszéken lógerban (táborban) vótak elszállásolva, de jó bántak velük. Szeretettel fogadták őket. Egy testvérem Erdélybe menekült, mert az ő felesége meg odaválási vót. A két legidősebb nővéremrű nem tudtunk semmit. Ők is elindultak

¹³⁸ Szőke Anna gyűjtése (Új Kép, 2006. október).

valamerre, de nem jelentkeztek sohasem. 1956 óta nem tudjuk, hova lettek, élnek-e, halnak-e.

Öt és fél évig nem mehettem haza. 1962. december 29-én kaptam meg a jugoszláv állampolgárságot. Amikor átvettem, kiszaladt a számon: De jó, most mehetünk haza! A komandír (rendőrfőnök) meg rám ordított, hogy: Magának az előbbre való, mint az, hogy szavazhat? Nagyon megijedtem. Azt hittem, hogy visszaveszi a papírt.

KRAMMER FERENC (Baja–Magyarakanizsa)¹³⁹

Krammer Ferenc Magyarországon, Baján született. A forradalom leverése után Jugoszláviába menekült, és Magyarakanizsán telepedett le.

A forradalom, mint ismeretes, 1956. október 23-án tört ki, és én már akkor elhatároztam, hogy az országot elhagyom.

1957. január 25-én éjszaka jöttem át a határon Regőcénél, úgyhogy egy harmonikával ketten jöttünk még, aztán összetalálkoztunk még valakivel, így hárman lettünk. A hóban feküdtünk és toltam a harmonikát előre, ha esetleg megfog-nak minket vagy lőnek, akkor a harmonikám tönkremegy, én pedig életben maradok. Tőlünk tizenöt méterre mentek a lovas határőrök, és azok azért nem vettek észre bennünket, mert egy trágadombba voltunk bebújva, ott feküdtünk. Mi Jugoszlávia és Baja közt keringtünk, mert senki sem tudta, hogy kell a határon átjönni, még én sem, pedig bajai gyerek voltam. Éjfél után fél egy felé volt, amikor összetalálkoztunk egy házaspárral, akik azon jajgattak, hogy nem tudják, hogy Jugoszláviában vagyunk-e, vagy még Magyarországon. Körülbelül hajnal két óra felé az asszony szoptatni akarta a gyereket. Én csupa víz voltam az idegességtől, őneki meg a hajára rátettem az úgynevezett svájci sapkám, mert Magyarországon nem francia sapkának nevezik, hanem svájci sapkának. S úgy szoptatta meg a gyereket a harmonikakoffernak a tetején ülve.

Miután Regőcénél sikeresen átjöttem, Zomborba kerültem. Ott három napig tartózkodtam, és akkor elvittek bennünket Gerovóba, ahol valami központi láger volt. Ott osztották szét külföldre a menekülteket, ki hova akar menni. Hát én nem

139 Az interjút a szerző készítette 1996-ban.

akartam tovább menni. Tulajdonképpen jelentkeztem, hogy itt akarok maradni, nem sokan voltunk, akik jelentkezünk, hatan, de hogy a létszámról legyen fogalmuk, ott ezer ember volt a lágerben. És én elhatároztam, hogy itt maradok, nem úgy, hogy egy-két évre, hanem végleg. Tehát nekem olyan elhatározásom volt, hogy elérem Jugoszláviában azt, amit egyesek Nyugaton. Mert mindenki szaladt Nyugatra, mert ott van a pénz, mert ott jobb. Négy hétig voltam lágerben, de csak éjszaka jártam be aludni. Kinn a tiszti konyhán muzsikáltam. Utána kerültem Tuheljske Toplicére, Horvátországba.

Utána kérdezték, hogy hol akarok letelepedni. Azt válaszoltam, hogy Vajdaságban, ahol tudnak magyarul, mert én szerbül nem tudtam. Így telepedtem le Magyarakanizsán.

PUTNIK MILÁN (Deszk–Óbecse)¹⁴⁰

A Szeged mellett, a jugoszláv határ közelében elhelyezkedő, szerbek által is lakott Deszken (Deska) élt.

Édesanyám martonosi születésű. 1925-ben, tehát a már első világháború utáni rendeződésben ő Jugoszláviából ment férjhez a Magyarországon élő apámhoz. Ebből a házasságból születtem én is.

Az októberi események idején tagja volt a MEFESZ-nek. Miután a szovjet tankok leverték a magyar forradalmat, közölte édesapjával, hogy el fogja hagyni az országot, mivel tömegessé váltak a letartóztatások, s tartott attól, hogy bármely pillanatban rá is sor kerülhet.

Akkor jelentettem a faluban élő édesapámnak, hogy menekülni akarunk, és készítse elő a terepet. Kocsival kellett mennünk, mert máskülönben a két kisgyereket nem vihattuk volna magunkkal, és a feleségem terhes volt a harmadikkal is. Édesapám aztán úgy döntött, hogy bizonyos földet, egy földarabot, ami a magyar–jugoszláv határra visz véggel, előkészít krumplivetésre, és azt szántja, hogy a határőrszerveknek ne legyen feltűnő. Úgy is történt, és mi 1957. március 7-én elindultunk Szegedről. Körülményesen, de kiértünk a faluba, ott

140 Az interjút a szerző készítette 1996-ban.

■ ■ ■

édesapámmal gyorsan felrakodtuk a krumplit meg a gyereket a kocsira, és elindultunk a kocsival, egy lóval, nekivágtunk Újszentiván faluból a jugoszláv–magyar határnak, és nagy szerencsével átjöttünk Gyálára. Ott élt az édesanyámnak az egyik nővére, azoknál szálltunk meg. Szombaton jöttünk, szombaton és vasárnap ott voltunk. Hétfőn kellett menni Knezsevácra vagyis Törökkanizsára jelentkezni a rendőrségen. Ott a rendőrségen adatokat vettek fel tőlünk. Arról, hogy rokonoknál szálltunk meg két napig, nem beszéltünk. A jugoszláv hatóság mindenestre előzékeny volt, nem támasztott semmilyen akadályt, a formaságokat megejtette. Ott Törökkanizsán nem volt más magyarországi szerb. A bánásmód a menekülttáborban nagyon jó volt mindenkinek, ezt határozottan állítom. Nagyon jó élelem volt, az elbánás a mi esetünkben és a többiek esetében is, ezt mondhatom.

Putnik Milánék később több szerbiai menekülttáborban voltak, ahol tizenegy hónapot töltöttek, de nem tudták megszokni a hegyeket.

A feleségem, aki különben magyar nemzetiségű, még úgy se tudta megszokni, akkor az ő inszisztálására költöztünk Becsére, ahol munkát kaptam, azóta élünk itt.

Egy nagyon jó barátom, akivel már kapcsolatban voltam már Magyarországon is, Grunčić János, a recski haláltábor foglya volt. Más ilyen magyarországi szerbvel személyesen nem találkoztam, de hallottam, egy bizonyos nem tudom milyen Jócó agronómus, aki közben visszament Magyarországra, de még ez a kommunista rendszer bukása előtt visszament, és jól feltalálta magát Magyarországon. Ez az egyik. Sajnos van egy nagyon súlyos eset. Egy ávós, aki Szegeden volt ávós, engem is hallgatott ki, engem is gyötrött, kínozott, még mint egyetemistát, mert ott is voltak olyanok, hogy az embert bekísérték és vallatták. Valami Đurić Branko, ő is itt van, nem találkoztam vele, de a Grunčić barátom találkozott vele. Persze nem is szeretném látni, meg félek, hogy valami rosszat tennék, mert annyira gyűlölöm az ilyen embereket.

■ ■ ■

SZABÓ FERENC (Szabadka–Baja–Szabadka)¹⁴¹

1940. november 27-én születtem Szabadkán. A következő évben már itt is Magyarország volt, így magyar állampolgárok lettünk. Előtte édesapám a szerb hadseregben szolgált – a királyi hadseregben –, s amikor leszerelt, és bejöttek a magyarok, akkor őt elvitték munkaszolgálatra Komáromba. Közben jött a háború vége, a változások, a határt ismét lezárták. Ő nem tudott már visszajönni. Akkor én hatéves voltam, a húgom három, édesanyám pedig eldöntötte, hogy átmegyünk édesapámhoz. Itt mentünk át a határon Kelebiánál világos nappal, és az volt a szerencsénk, hogy a határőr fönt a megfigyelőben aludt. Miután szerencsésen átértünk, édesapám lejött értünk Kelebiára. Ő már időközben kapott Baja mellett egy faluban, Temesváradvaron házat és földet, oda vitt bennünket. Elkezdtem akkor óvodába járni, mert még nem voltam iskoláskorú. Egy év múlva pedig beírtak az iskolába is. Befejeztem az általános iskola nyolc osztályát, és ősszel beiratkoztam a bajai építőipari technikumba, és fölvettem a diákotthonba is, tehát benn laktam Baján. Tanultunk, de politikával nem nagyon foglalkoztunk, nem is értettük. Eljött 1956 októberének vége, és olvastuk meg a rádióban is hallottuk Pestről a híreket, hogy bizonyos mozgolódások voltak.

Október 24-én este kivezényeltek bennünket, diákokat, a gyárakból a munkásokat a város főterére, a Béke térre. Rengeteg ember volt ott. Szólt a zene, beszédek voltak, szavatok voltak, aztán bizonyos munkások felmásztak a városháza tetejére, leszerelték az ötágú csillagot, és ledobták a városháza elé. Mintegy parancsszóra megindult a tömeg, és óriási dübörgéssel végigtaposott a csillagon. Ez az eset örökre megmaradt bennem: este volt, és csak hallottuk, hogy dobognak a csillagon. Tovább folyt a program, volt éneklés, verseket szavaltak, beszédek voltak. Pontosan már nem emlékszem, hogy ki beszélt hozzánk, de arra igen, hogy eléggé békés tüntetés volt. Nem voltak incidensek vagy kihágások, és az este így elmúlt. Visszavezényeltek bennünket a kollégiumba, de a tanítás akkor már meg is szakadt.

Pestről nagyon sok hírt kaptunk, tudtuk, hogy milyen ott a helyzet, ahhoz képest Baja elég nyugodtnak tűnt akkor. Nem volt semmilyen más tüntetés. Másnap megint beszervezték az

141 A szerző vele készült interjúi (2002 és 2006) alapján.

iskolákat, gyárakat is. Sorba álltunk a Béke téren és megindultunk a kaszárnya felé. Diákok, munkások, civilek, szép menetben mentünk, nem volt se kiabálás, se rendbontás. Szépen odaértünk a kaszárnyához, de a kapui be voltak csukva, és mi ekkor szétszéledtünk a kaszárnya hosszában. Vezettek bennünket, több mint valószínű, az volt a cél, hogy a katonaságot a mi oldalunkra állítsuk. Ez volt az alapcél, viszont a kaszárnyában már fel voltak sorakozva a katonák teljes fegyverzetben, és várták a parancsot. A tömeg bekiabált, hívta őket.

A tanárok voltak a diákok előtt és elég hosszú ideig ment az alkudozás. Bementek a képviselőink a kaszárnyába, és ott tárgyaltak, de nem jutottak semmire. Ez sokáig elhúzódott. Ezután elhatározták, hogy előhoznak egy nagy buszt, és majd nekimennek a kapunak, és betörik. Akkor már a tisztek kiadták a tűzparancsot a katonáknak. A katonák lefeküdtek és töltöttek is, ott álltunk a kapu előtt, és a tömeg elcsendesedett, nem tudta, hogy mi lesz most. S megint elkezdtek zajongani a diákok, a munkások, és erővel betörték a kaput. Akkor már a katonák is felkeltek, de már nem volt érvényes a tűzparancs. S akkor összeölelkeztek a tömeggel, a diákokkal. Beszéddek hallatszottak bent a kaszárnyában, és ott tárgyaltak elég sokáig, és egyszer újból felsorakoztak, és jöttek kifelé. S akkor beálltak a tömeg közé, és úgy együtt mentünk a városba. Az utcán idős asszonyok álltak, és örömkömben virágokat dobálták a katonáknak.

Amikor visszaértünk, vissza kellett mennünk a kollégiumba, és mindenkit szélnek eresztettek. Mindenkinék haza kellett menni, nem jártunk iskolába. Akkor csak hallgattuk a híreket, hogy mi újság van Pesten, mert minden történés ott koncentrált. A vidékiek, főleg ilyen kisebb városok, nem szervezkedtek annyira.

S akkor továbbra sem mentünk iskolába, csak vártunk. Már csak azt szerettük volna, hogy visszajöjjünk ide, Jugoszláviába. Időközben átadtuk a hazatelepítési a kérelmet, de ügyünkben nem történt semmi előrelépés. Onnantól kezdve mi próbáltuk szervezni, hogy hogyan jutunk át.

Igy múlt el a november is, a december is, és végre elszántuk magunkat szilveszter napján, hogy eljövünk. És meg is egyeztünk egy szomszédokkal, hogy ő lovas kocsival lehoz bennünket a hátra. Cserébe, amink nekünk ott volt a házban, a berendezések, minden az övé lesz. A ház az maradt, mert az egy sváb ház volt.

Lovas kocsival szépen összepakoltunk mindent, amit csak lehetett, hátizsákfeléket hoztunk magunkkal, és szépen lejtünk a határ felé. Mi itt jöttünk át Hercegszántónál. Édesapám még tudott szerbül, és akkor ő elment szétnézni, hogy mit talál, és nagy nehezen talált egy őrházat a jugó oldalon. Ott volt a katonaság, és ő beszélt velük, és akkor mi oda bementünk. Az őrházban adtak teát, meg bírtunk melegedni, és időközben jöttek még menekültek. Összejött egy csapat ember, és akkor telefonáltak, és küldtek egy vagon, amire fölszállítottak minket, és megindultunk Zombor felé. Negyvenen-ötvenen voltunk összesen.

Úgy látszik, Zombor nem volt fölkészülve a fogadásunkra, mert nem volt elég hely, ezért kinyitották a börtönt, és ott, a börtön egyik szárnyában helyeztek el mindannyiunkat. Ott voltunk néhány napot, de nem voltunk bezárva, nyitva volt az ajtó, enni és inni kaptunk. Úgy látszik, várták még, hogy többen összejöjünk, s amikor úgy hetvenen-nyolcvanan lettünk, megint vagonba raktak, és elvittek Pancsevóra. Ott volt egy nagy menekülttábor, de az már zárt típusú volt. Bent voltunk, nem lehetett kimenni. Hogyha például fürdőbe mentünk, sorba kellett állni, és csak úgy mehettünk. Nem is tudom, valamilyen régi épület volt, de jó volt, mert volt fűtés, kaptunk rendszeren enni meg inni. Ott körülbelül egy hónapot voltunk. Továbbmehettünk volna Nyugatra, de édesapám nem akart menni sehova. Akkor Szabadkáról lejött értünk a nagynénénk, mivel neki garanciát kellett vállalnia, hogy eltart bennünket, s így visszatelepültünk Szabadkára.

...

... DOKUMENTUMOK ...

...

...

...

■■■

RÉSZLET NYIKITA SZERGEJEVICS HRUSCSOVNAK
AZ SZKP XX. KONGRESSZUSA ZÁRT ÜLÉSÉN ELMONDOTT
BESZÉDÉBŐL (MOSZKVA, 1956. FEBRUÁR 25.)¹⁴²

Konfliktus Jugoszláviával

Sztálin zsarnoksága nemcsak az ország belső életét illető döntésekben nyilvánult meg, hanem a Szovjetunió nemzetközi kapcsolataiban is.

A kb júliusi ülése behatóan vizsgálta a Jugoszláviával támadt konfliktus okait. Sztálin szégyenletes szerepet játszott benne. A „jugoszláv ügyben” nem volt semmiféle olyan probléma, amelyet elvtársak közötti pártszerű vitával ne lehetett volna rendezni. Nem volt semmiféle számottevő ok arra, hogy ez az „ügy” kifejlődjön: igazán elejét lehetett volna venni annak, hogy szakításra kerüljön sor ezzel az országgal. Ez mindamellett nem jelenti azt, hogy Jugoszlávia vezetői nem követtek el hibákat, vagy hogy nem voltak fogyatékságaik. Ám ezeket a hibákat és fogyatékságokat Sztálin mérhetetlenül felnagyította, s az vezetett a baráti országok közötti szakításra.

Emlékszem azokra az első napokra, amikor a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti konfliktust kezdték mesterségesen felújítani. Egyik alkalommal, amikor Kijevből Moszkvába érkeztem, magához hívatott Sztálin, s egy Titótól nemrég kapott levél másolatát mutatva azt kérdezte tőlem: „Olvasta ezt?” Majd meg sem várva válaszomat ezt mondta: „Csak a kisujjamat kell mozdítanom, s Tito nincs többé. Megbukik.”

„Nagy árat kellett fizetnünk ezért a kisujjmozdításért.” Ez a kijelentés kifejezte a sztálini nagyzási mániát, de hát mindig így járt el: „Csak a kisujjamat kell mozdítanom, s Koszior eltűnik.” „Csak a kisujjamat kell még egyszer mozdítanom, és eltűnik Voznyeszenszkij, Kuznyecov és sokan mások.”

Titóval azonban nem ez történt. Akárhogy mozdítgatta is Sztálin nemcsak a kisujját, hanem minden egyéb mozdíthatót is, Tito nem bukott meg. Miért nem? Ennek az az oka, hogy a jugoszláv elvtársakkal támadt nézeteltérések esetében Tito maga mögött tudhatta az államot és a népet, amely kijárta a szabadságért és függetlenségért vívott harc nehéz iskoláját, a népet, amely támogatta vezetőit.

■■■

142 Hruscsov: i. m. 63–65.

Önök láthatják, hová vezetett Sztálin nagyzási mániája: teljesen elvesztette valóságérzékét; gyanakvását és önhittségét nemcsak a Szovjetunió belüli egyes személyekkel érezte, hanem egész pártokkal és népekkel szemben is.

Behatóan tanulmányoztuk a jugoszláviai esetet, és megtaláltuk ezt a helyes megoldást, amelyet támogatnak a Szovjetunió és Jugoszlávia népei, valamint valamennyi népi demokratikus ország dolgozói és az egész haladó emberiség. A Jugoszláviával való abnormális kapcsolatok felszámolása az egész szocialista tábor érdekeit, a világbéke érdekeit szolgálta.

JOSIP BROZ TITO LEVELE AZ MDP KÖZPONTI VEZETŐSÉGE ELNÖKSÉGÉHEZ (BELGRÁD, 1956. OKTÓBER 29.)¹⁴³

Kedves elvtársak!

A jugoszláv nép és a Jugoszláv Kommunista Szövetség már néhány napja izgalommal és aggodalommal kíséri figyelemmel a szomszédos Magyar Népköztársaságban lejáratott tragikus ösztetűzésekről érkező híreket. Mélyen sajnáljuk, hogy a felelős politikai tényezők sokévi hibás és káros politikája súlyos helyzetet teremtett Magyarországon. Ez a politika széthúzásához vezetett a szocialista haladást óhajtó dolgozó nép és az állami és pártvezetőség tevékenysége között, majd végül fegyveres harc tört ki. Ezeknek az eseményeknek a jelentősége messze túlhaladja Magyarország határait, mert közvetlenül a nemzetközi szocialista fejlődés érdekeit is érinti.

A jugoszláv állami és pártvezetőség nem akart és nem akar beavatkozni a magyar munkásmozgalom belügyeibe, az események ilyen jelentősége miatt, valamint a haladó szocialista törekvések és a magyar dolgozó nép érdekei iránti szolidaritásból a Jugoszláv Kommunista Szövetségének Központi Bizottsága a magyar néphez fordult, tegyen meg minden erőfeszítést a további vérontás megszüntetése érdekében.

Jugoszlávia dolgozó népei teljes egészében megértik a magyar nép elkeseredését a múlt hibái és bűnei miatt. Amellett mind a magyar dolgozó nép, mind pedig a szocializmus ügyére nézve, valamint a népek közötti békére nézve általában rendkívül káros lenne, ha a jogos elkeseredés aláásná a dolgozó

népnek a szocializmusba és a szocialista demokrácia fejlődésébe vetett hitét.

A jugoszláv kommunistáknak és Jugoszlávia valamennyi dolgozó népének meggyőződése, hogy a szocializmus öntudatos harcosai Magyarországon ezt nem engedik meg, mint ahogy nem engedik meg azt sem, hogy különböző reakciós elemek a mai eseményeket saját szocialistaellenes céljaikra használják fel. A Jugoszláv Kommunista Szövetség és országunk dolgozó népe csodálattal adózik azoknak a haladó embereknek a szomszédos Magyarországon, akik ezekben a napokban óriási erőfeszítéseket tettek, hogy ezt a tragikus harcot az újjászületés időszakává változtassák, és megvédjék népük szocialista jövőjét.

Ennélfogva a jugoszláv közvélemény egyhangúan üdvözlözi az új állami és pártvezetőséget, valamint a Magyar Népköztársaság kormányának október 28-án tett nyilatkozatát. Az új párt- és állami vezetőség politikai platformjának lényeges elemei, mint pl. a közélet demokratizálása, a munkásönkormányzat és a demokratikus önkormányzat bevezetése általában, a szocialista országok viszonyának rendezése az egyenjogúság és a szuverenitás tiszteletben tartása alapján, tárgyalások kezdeményezése a szovjet csapatok kivonására Magyarországról stb., valamint a magyarországi események jellegének reális értékelése, amit a kormány említett nyilatkozata tartalmaz, bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a mai állami és pártvezetőség politikája és a magyar dolgozó nép igazi szocialista demokratikus törekvése összeforr.

Ilyen körülmények között minden további vérontás káros lenne a magyar dolgozó nép és a szocializmus érdekeire nézve. Ez csak a bürokratikus eltorzulás céljainak használna.

Ezért a jugoszláv kommunisták és Jugoszlávia dolgozó népei annak a meggyőződésüknek adnak kifejezést, hogy a magyar munkásmozgalom, mely oly magas fokú szocialista öntudatról tett tanúbizonyságot, a Magyar Dolgozók Pártja és az egész hazafias magyar nép véget tud vetni a további testvérharcnak, amelynek beláthatatlan következményei lehetnének nemcsak Magyarországra, hanem a nemzetközi munkásmozgalomra nézve is.

Jugoszlávia népei és a Jugoszláv Kommunista Szövetség sikert kíván a Kádár János elvtárs vezette MDP elnökségének és a Nagy Imre elvtárs vezette kormánynak ezekhez az erőfe-

¹⁴³ Magyar Szó, 1956. október 3.

szítéseihez abban a meggyőződésben, hogy a harcos magyar munkásosztály az új politikai platform alapján és szoros kapcsolatban új politikai vezetőségével, valóra tudja váltani a magyar nép jogos törekvéseit.

A Jugoszláv Kommunista Szövetsége
központi bizottsága nevében
Josip Broz Tito

P. T. HAYMANNEK, A BELGRÁDI BRIT NAGYKÖVETSÉG
TANÁCSOSÁNAK TÁVIRATA A KÜLÜGYMINISZTERIUMHOZ
(BELGRÁD, 1956. OKTÓBER 31.)¹⁴⁴

Sürgős elk.: 1956. október 31. 13.50-kor

Bizalmas ér.: 1956. október 31. 14.00-kor

231. sz.

Közvetlenül megelőző táviratomhoz:

Várákosásomnak megfelelően Prica¹⁴⁵ megindokolta és megvédte előttem a magyar kérdésre vonatkozó jugoszláv megoldást. Ez a két legfontosabb kérdésben megegyezik a nyugati nézettel:

1. Magyarország függetlensége és az orosz csapatok kivonása.
Másképp úgy tűnik, továbbra is egy „titóista” rezsim létesítéséről volna szó Nagy és Kádár vezetésével.
2. Tito levelének célja, hogy minden lehetséges támogatást megadjon ehhez a jugoszláv megoldáshoz, és bizonyos vagyok benne, hogy miként itt hírlík, részint válasz volt ez egy Nagytól érkezett felkérésre. Ugyancsak bizonyos vagyok abban, hogy jugoszláv-szovjet véleménycsere is folyt, és bár Prica ezt expressis verbis nem ismerte el, mégis azt hiszem, hogy a jugoszlávok felemlegették a Szovjetuniónál magyarországi csapataikat. (Mićunovićtyal, a moszkvai jugoszláv nagykövettel tegnap a belgrádi repülőtéren találkoztam. Azt mondta, „amilyen gyorsan csak tud” Brioniba megy.)

¹⁴⁴ Top Secret, 143.

¹⁴⁵ Srdan Prica jugoszláv külügyminiszter-helyettes.

3. Természetesen tény az, hogy egy „titóista” megoldás most csak akkor látszik lehetségesnek, ha a szovjet csapatok maradnak. A jugoszlávok úgy próbálnak kikerülni ebből a dilemmából, hogy olyasféle érvekkel dolgoznak, mint amit közvetlenül a mostanit megelőző táviratom 3. pontja tartalmaz. Másfelől súlyos kételyeik kell, hogy legyenek most már Nagy jövőjét illetően, és arra számítottak, hogy ha vonakodva is, de el fognak fogadni egy szélesebb alapokon nyugvó kormányt, arra hivatkozva, hogy „sok út vezet a szocializmushoz” stb.
4. Nem mulasztok el egyetlen alkalmat sem, hogy a jugoszlávokat rávegyem: moszkvai és budapesti képviselőiteik révén tegyenek meg mindent, hogy előmozdítsák azt a két célt, amelyet egyaránt követ a Nyugat és Jugoszlávia, vagyis Magyarország függetlenségét és a szovjet csapatok eltávolítását.

(Továbbítva az Egyesült Királyság küldöttségének New Yorkba, Párizsba, Moszkvába és Washingtonba.)

ALEKSANDAR RANKOVIĆ JUGOSZLÁV MINISZTERELNÖK-
HELYETTES TÁVIRATA DALIBOR SOLDATIC
NAGYKÖVETHEZ (BELGRÁD, 1956. NOVEMBER 5.)¹⁴⁶

Rendkívül sürgős

Közöljék Nagy Imrével és társaival a következőket:

Tekintettel az események gyors fejlődésére Magyarországon, úgy véljük, hogy nyilatkozata megkérdőjelezte, és most különösen egy ilyen nyilatkozat nem felel meg az országban kialakult helyzetnek. Hasznos lehetett volna, ha arra azonnal sor került volna, mégpedig Magyarország területén. Egy effajta nyilatkozat a pillanatnyi helyzetben csak még inkább súlyosbíttatná a helyzetet az országban.

Tájékoztatassa Nagy Imrét és a többieket, hogy Moszkvában megtettük a legsürgősebb lépéseket védelmükre és Jugoszláviába való kijuttatásuk lehetővé tételére. A nagykövetségünk előtt lévő tankok és páncélozott járművek tegnap Moszkvában tett azon

¹⁴⁶ Top Secret, 169.

követelésünk alapján állnak ott, hogy biztosítsák a nagykövetséget, amelyben a magyar elvtársak csoportja tartózkodik.

A fentieket teljes terjedelemben szóban közöljük velük.

Az alábbiak csak neked és munkatársaidnak. Ha bárki behatolna a nagykövetségre és megkísérelné valahova kivinni Nagyot és társait, a helyszínen tiltakozzatok, és rögtön indulj utánuk a főparancsnokságra, és kérj írásos igazolást kormányod tájékoztatása céljából! Tudasd a parancsnoksággal, hogy kormányod tájékoztatta Moszkvát, és az említett csoportot saját védelme alá vette! Nem hisszük, hogy erre sor kerülhet.

Ranković

NAGY IMRE NYILATKOZATA
(BUDAPEST, 1956. NOVEMBER 5.)¹⁴⁷

A magyar nemzeti kormány olyan történelmi helyzetben vette át az ország vezetését, miután elemi erővel robbant ki a nép elégedetlensége a demokrácia, a szocializmus, a nemzeti függetlenség alapelveit semmibe vevő Rákosi-rendszer ellen. A nemzeti kormány egész tevékenységében a következő demokratikus és szocialista elvek és célkitűzések vezettek: az elmúlt 12 esztendő nagy történelmi, demokratikus és szocialista vívmányainak megőrzése és megszilárdítása (földreform, államosítások, szociális vívmányok stb.), népünk jogos nemzeti követeléseinek, Magyarország egyenjogúságának és függetlenségének biztosítása, ezeknek az elveknek az alapján béke és barátság a világ valamennyi kis és nagy nemzetével, különösképpen a Szovjetunióval és a szomszédos népi demokratikus országokkal.

Az ezekkel az elvekkel szemben álló régi párt- és állami szerveket a népmozgalom részben magával ragadta, részben elsöpörte.

A nemzeti kormány igyekezett támaszkodni azokra a demokratikus és szocialista erőkre, amelyek az elmúlt 12 év demokratikus és szocialista vívmányait képviselik és védelmezik és továbbfejleszteni akarják. Mindez a kormánynyilatkozatokban kifejezésre jutott. A nemzeti demokratikus és szocialista erők növekedése mellett a helyzet nehézségeit kihasználva felléptek olyan reakciós és ellenforradalmi erők is, amelyek vívmányaink ellen törtek és végső fokon a kapitaliz-

¹⁴⁷ Top Secret, 168–169.

mus restaurációjára és a szocialista országokkal való szembe fordulás útjára akarták kényszeríteni. Kijelentem, hogy én és a nemzeti kormány kezdettől fogva, a kormány megalakulásától kezdve leghatározottabban fellépett és harcolt minden reakciós és ellenforradalmi törekvéssel szemben, a nemzetközi reakció minden beavatkozásával szemben. Meggyőződésem, hogy csakis a fenti elvek és célkitűzések megvalósítása és a reakciós és ellenforradalmi erők elleni elszánt és következetes harc a népi, demokratikus szocialista erők győzelme biztosíthatja népünk felemelkedését, szocialista jövőjét. Kormányom helyzetét és célkitűzéseinek megvalósítását rendkívüli módon megnehezítette az a körülmény, hogy magyar vezető körök szovjet csapatok beavatkozását kérték, amelyre a dolgozók általános munkabeszüntetéssel válaszoltak, az élet megbénult és a fegyveres harc nagy méreteket öltött. Szükségét érzem annak, hogy ismételten kijelentsem, az országnak ebben a válságos helyzetében mint a kormány felelős vezetőjét mindvégig az a kommunista meggyőződés és lelkiismeret, népemhez és hazámhoz való hűség vezetett, amely négy évtizeden át egész tevékenységemet áthatotta, és amelytől sem a múltban, úgy a jövőben semmi el nem tántoríthat.

ALEKSANDAR RANKOVIĆ TÁVIRATA DALIBOR SOLDATÍČ
NAGYKÖVETNEK (BELGRÁD, 1956. NOVEMBER 9.)¹⁴⁸

Rendkívül sürgős
193. sz.

Kiindulva abból a tényből, hogy Kádár kormánya esküt tett a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa előtt, és hogy a Nagy-kormány e hónap 4-től gyakorlatilag nem létezik, úgy véljük, hogy sokkal könnyebbek lennének erőfeszítéseink az oroszoknál és a Kádár-kormánynál a menedéj jog biztosítása érdekében, ha Nagy minél előbb formálisan nyilatkozatot adna kormánya lemondásáról. Egyébként a jelenlegi körülmények között Jugoszláviába történő kijuttatása kérdésének gyors megoldására nem látunk sok lehetőséget. Annál is inkább, mivel az utóbbi időben bizonyos nehézségek támadtak köztünk és az oroszok között. Meg kellene győzni Nagy Imrét, de különösen csoportjának

¹⁴⁸ Top Secret, 190–191.

többi tagját arról, hogy értékelésünk szerint nekünk úgy tűnik, hogy a lemondásról szóló nyilatkozat megadása politikailag realis és célszerű lenne. A lemondás indoklása és a Kádár-kormány-nal kapcsolatos álláspont Nagy személyes ügye. A lemondásról szóló nyilatkozat nem jelentené a Kádár-kormány támogatását, ha azt Nagy nem kívánja. Annál is inkább, mivel formálisan a lemondásról szóló nyilatkozatnak a kialakult helyzet egyszerű elismerésének jellegét lehet tulajdonítani. Ezenkívül a lemondásról szóló nyilatkozat hatással lenne a vérontás további csökkenésére, Nagy Imre pedig magakadályozná nevének felhasználását a belső és külső reakció részéről, enyhíthetnék a szovjet intervenció súlyosságát, és emellett Nagy nem mondana le arról, hogy szabadon állást foglaljon a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Tekintetbe veendő, hogy a lemondásról szóló nyilatkozat november 4-ére vonatkozik, azzal, hogy akkor került megírásra, amikor átadása lehetségessé vált.

Amennyiben Nagy Imre megírja a lemondásról szóló nyilatkozatot, tájékoztassanak tartalmáról. Ennek alapján útmutatást kapsz a további teendőkre. Rendkívül érdekeltlenek lennénk abban, hogy már korán reggel tudjuk az eredményt. Ez a távirat összefüggő egésznek alkot. Ezért sorról sorra ismertetni kell Nagy Imrével! Fel is olvashatod neki. Hangsúlyozd, hogy mindez kizárólag jugoszláv vélemény és úgy véljük, kötelességünk vele szemben, hogy nyíltan kifejtjük neki helyzetértékelésünket, és hogy véleményünk szerint mi lenne a legjobb teendő.

Ranković

NAGY IMRÉNEK ÉS TÁRSAINAK LEVELE JOSIP BROZ
TITÓHOZ (BUDAPEST, 1956. NOVEMBER 16.)¹⁴⁹

Tisztelt Tito elvtárs!

A budapesti rádió 1956. november 16-án délelőtt 10 órák adásában magyar nyelven sugározta az Ön Pulában tartott beszédét. Ebben a beszédben, amely az elmúlt hetek magyar eseményeit értékeli, s amelyre nézve remélhetőleg hamarosan módunkban lesz a mi nézeteinket is kifejtetni, Ön egyebek között azt állította, hogy „Nagy Imre megszökött”. Ez a megállapítás nyilvánvalóan nemcsak Nagy Imre elvtársra vonatkozik,

hanem vele együtt mindazokra, akik november 4. óta igénybe vették a jugoszláv kormány által felajánlott menedékjogot.

Beszédének ez ellen a megállapítása ellen a magunk és elvtársaink nevében a leghatározottabban tiltakozunk, mert ez a legteljesebb mértékben ellentmond a tényeknek. Mint Szántó elvtárs mellékelt feljegyzéséből és egyéb tényekből kiderül, mi egyáltalán nem gondoltunk sem menekülésre, sem menedékjog kérésére. A jugoszláv nagykövet a belgrádi kormány utasítására a fenyegető veszélyre, valamint arra való hivatkozással, hogy ne tegyük ki magunkat újabb csapásoknak, nyomatékosan és sürgetően hívott fel bennünket a menedékjog igénybevételére.

Tito elvtársnak ez a tényeknek meg nem felelő és valamennyiünk kommunista becsületét mélyen sértő megállapítása annál súlyosabban érint bennünket, mert a sztálinizmus elleni harcunkban nagymértékben a jugoszláv elvtársakra kívánunk a jövőben is támaszkodni. De ezt a szándékunkat a legnagyobb mértékben megnehezíti Tito elvtárs eme megállapítása, amely károsan hat arra a barátságra és megbecsülésre, amelyet a magyar antisztálinisták a Jugoszlávia Kommunista Szövetsége és különösképpen az Ön személye iránt éreznek, mert e kijelentés fegyvert ad a sztálinistáknak, hogy kísérletet tegyenek diszkreditálásunkra és zavart keltsenek az antisztálinisták tömegében. Súlyos ez a kijelentés azért is, mivel a mai helyzetben személyünkkel szemben mindenféle provokáció ellen bennünket elsősorban a magyar munkásosztály és dolgozó nép megbecsülése véd, az Ön kijelentése pedig éppen e megbecsülés ellen irányul.

Mindezek alapján kérjük Önt, hogy ezt a tényeknek meg nem felelő és a mi antisztálinista harcunk szempontjából káros kijelentését mielőbb korigálja.

Ön, Tito elvtárs bizonyára megérti, hogy e kijelentés korigálása nélkül nem lenne erkölcsi alapja annak, hogy igénybe vegyük a jugoszláv kormány által felajánlott közbenjárást személyi biztonságunk érdekében.

A budapesti jugoszláv nagykövetségen tartózkodó valamennyi elvtársunk nevében:

Nagy Imre, Haraszi Sándor,
Donáth Ferenc, Losonczy Géza,
Lukács György, Szántó Zoltán

Budapest, 1956. november 16.

149 Top Secret, 226-227.

■■■

SZÁNTÓ ZOLTÁN MEMORANDUMA
A JUGOSZLÁV KÖVETSÉGRE KERÜLÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL
(BUDAPEST, 1956. NOVEMBER 16.)¹⁵⁰

1956. november 4-én kb. éjszaka 1 órakor a miniszterelnökségről értesítést kaptam arról, hogy Soldatić jugoszláv nagykövet sürgősen beszélni kíván velem, tehát hívjam fel azonnal telefonon. Telefonhívásomra Milovanov követségi beosztott válaszolt, és csak annyit mondott, hogy a nagykövet sürgősen személyesen akar velem beszélni. Kért, hogy azonnal öltözzem fel és menjek le a ház elé, ahová percekben belül meg fog érkezni a nagykövetség autója. Ez meg is történt. Milovanov kíséretében a nagykövetségre érkeztem. Soldatić nagykövet közölte velem, hogy az elmúlt csütörtök este (november 1-jén) a miniszterelnökségen Losonczy elvtárssal és velem folytatott ama beszélgetés tartalmát, amelyben a városban uralkodó bizonytalan közbiztonsági helyzetre való tekintettel kérdést intéztünk hozzá, hogy vajon nem volna-e lehetséges, hogy néhány asszonyt és kisgyermeket a jugoszláv nagykövetség épületében ideiglenesen biztonságba helyezzünk, közölte Belgráddal. Erre a közlésre, mint a nagykövet mondotta, néhány órával ezelőtt választ kapott. E válasz lényege a nagykövet szerint a következő volt: A helyzet rendkívül súlyos. Az események igen gyorsan fejlődnek. A szovjet csapatok Budapest elleni újabb támadása bármely percben bekövetkezhet. Ezért a jugoszláv kormány úgy határozott, hogy menedékjogot biztosít Nagy Imre elvtársnak, a vezetőség tagjainak és mindazoknak, akiket a vezetőség erre méltónak tart.

Közöltem a nagykövettel, hogy a magam részéről sohasem gondoltam menekülésre és most sem áll szándékomban eltávozni. Nincs tudomásom arról sem, hogy akár Nagy Imre, akár a vezetőség többi tagja menekülni szándékozná. A nagykövet erre azt válaszolta, hogy a Belgrádból küldött utasítás kézhezvétele után telefon-összeköttetésbe lépett Belgráddal és a beszélgetés igen mély benyomást tett rá. Belgrádból azt üzenik, hogy a helyzet rendkívül súlyos, és azt tanácsolják, hogy ne tegyük ki magunkat az újabb csapásoknak. Gyorsan határozunk. A nagykövet még hozzáfűzte, hogy legyenek meggyőződve arról, hogy ha Belgrádból ilyen üzenetet küldenek, akkor

150 *Múltunk*, 1991. 4. sz. 143–144.

■■■

bizonyára olyan értesüléseik vannak, amelyeket még vele, a nagykövettel sem közölhetnek. Rám bízta, hogy közlését azonnal vagy a kora reggeli órákban továbbítom az elvtársaknak. Azt feleltem, hogy az elvtársak csak nemrég széledtek el. Nagy elvtárs nagyon fáradt, és lefeküdt, ezért inkább várok reggelig.

A beszélgetés után visszatértem lakásomra, lefeküdtem. Kb. 1/2 4-kor Donáth elvtárs telefonja ébresztett fel; közölte velem, hogy a szovjet csapatok bevonultak Budapest területére; azonnal jöjjenek a miniszterelnökségre.

Szántó Zoltán

SZÁNTÓ ZOLTÁN NYILATKOZATA A MENEDÉKJOG
MEGADÁSÁBAN JÁTSZOTT SZEREPÉRŐL¹⁵¹

Snagov, 1956. december 14.

Nyilatkozat

Csak ma volt alkalmam a Tanjug hírügynökség politikai munkatársának *A Nagy Imrének nyújtott menedékjoggal kapcsolatos tárgyalásokról szóló közleményét* elolvasva.

E közlemény személyemmel kapcsolatban azt állítja, hogy 1956. november 2-án tárgyalásokat folytattam Jugoszlávia budapesti képviselőivel kifejezésre juttatva azt az óhajomat, hogy a budapesti jugoszláv nagykövetség biztosítson menedéket számomra és más kommunisták számára, ha életünk veszélyeztetve lenne a reakciós pogromista csoportok által.

Kijelentem, hogy a Tanjug közleményének fenti állítása minden alapot nélkülöz.

A tényállás a következő:

1956. november 1-jén este 10 órakor Soldatić jugoszláv nagykövet látogatást tett Nagy Imrénél. Ez alkalommal Donáth Ferenc és Losonczy Géza javasolta, hogy érdeklődjünk a nagykövethél, hogy a Budapesten uralkodó bizonytalan közbiztonsági helyzetre való tekintettel nem volna-e lehetséges néhány asszonyt és kisgyermeket a helyzet javulásáig a jugoszláv nagykövetségen biztonságba helyezni. A kérdést fel is tettük a nagykövetnek, aki nyomban kijelentette, hogy a nemzetközi

151 Top Secret 1956–1959, 69–70.

■■■
jogszabályok értelmében ez nem lehetséges. A választ tudomásul vettük és az ügyet lezártuk tekintettük.

November 4-re virradó éjjel fél kettőkor egy ismeretlen személy telefonon arról értesített a miniszterelnökségről, hogy a jugoszláv nagykövet sürgősen beszélni óhajt velem, megadta a telefonszámot és kért, hogy rögtön hívjam fel a nagykövetséget. Hívásomra Milovanov titkár jelentkezett, aki rögtön lakáscímemet kérte, mert mint mondta, a nagykövetnek sürgős közölnivalója van, és kért, hogy öltözzek fel, és mindjárt menjek le az utcára, mert percekben belül értem jön autóval.

A nagykövetségen Soldatić nagykövet a beszélgetést azzal kezdte, hogy a helyzet rendkívül súlyos, az események igen gyorsan követik egymást, a szovjet csapatok bevonulása Budapestre igen gyorsan bekövetkezhet. Ezért, mint mondta, a jugoszláv kormány úgy határozott, hogy menedéket biztosít Nagy Imrének, a vezetőség tagjainak és mindazok számára, akiket a vezetőség erre érdemesnek tart. Kért, hogy a jugoszláv kormánynak ezt a döntését sürgősen közöljem a vezetőséggel.

Azt feleltem a nagykövetnek, hogy nekem sohasem volt és most sincs szándékomban eltávozni, és arról sincs tudomásom, hogy akár Nagy Imre, akár a vezetőség más tagja menekülni szándékozna.

Soldatić nagykövet erre elmondta, hogy a Belgrádból kapott utasítás kézhezvétele után telefonon is beszélt Belgráddal. Megismételték, hogy a helyzet rendkívül súlyos. Arra kéri a magyar elvtársakat, hogy ne tegyék ki magukat újabb csapásoknak, gyorsan határozzanak, és vegyék igénybe a részükre biztosított menedékjogot. „Elképzelheti – mondta a nagykövet –, hogy ha Belgrádból ezt mondták nekem telefonon, akkor bizonyára olyan információkkal rendelkeznek, amelyeket még velem, a nagykövettel sem közölhetnek.” Megismételte kérését, hogy sürgősen közöljem az elvtársakkal kormánya határozatát, és minél előbb adjunk választ.

A nagykövetnek azt mondtam, hogy az elvtársak csak nemrég mentek el a parlament épületéből, Nagy Imre lefeküdt, nem fogom zavarni, mert tudom, hogy fáradt, ezért a belgrádi üzenetet csak reggel fogom közölni velük.

A nagykövetség autóján hazatértem és lefeküdtem. Fél négykor telefonált a miniszterelnökségről Donáth Ferenc, aki közölte, hogy a szovjet csapatok megkezdték bevonulásukat

■■■
Budapest területére, és kért, hogy rögtön menjek a Parlamentbe. Ez meg is történt. A vezetőség tagjai közül csak Nagy Imre és Donáth voltak jelen. Közöltem velük a jugoszláv nagykövettel folytatott beszélgetés tartalmát.

Ez a hiteles előtörténete a Jugoszlávia által Nagy Imrének nyújtott menedékjognak.

„...Sztálintól eltérően, Hruscsov nem hamarkodta el önfeljűen azt, amit el akart érni. Megpróbálta, de amikor nem járt sikerrel, visszahúzódott, és pillanatnyilag elfogadta azt a politikát, amely úgy-ahogy biztosította a normális együttműködést: Így, a Jugoszláviának a szocialista táborba történő belépése körül kialakult feszültségek ellenére, viszonylag jók voltak az egymás közötti viszonyok, egészen a magyarországi és a lengyelországi eseményekig.

Magukról az eseményekről nem fogok beszélni, mivel arról már eleget beszéltek és írtak. Amiről még esetleg lehetne szólni, az Nagy Imre sorsa. Nagykövetségünkön kért menedéket. Mielőtt még vezetőségünk határozott álláspontra jutott volna a kérést illetően, Nagy Imre már a nagykövetségen volt, nagykövetünk fogadta őt, azaz menedéket nyújtott neki. Őszintén szólva kissé félttem ettől a döntésünktől, mert meg voltam győződve arról, hogy a Magyarországon rendelkező katonaság nem fog meghajolni a menedékjogról szóló diplomáciai szabályok előtt. Kádár János valószínűleg szerette volna megakadályozni a véres leszámolást, ezért javasolta Nagy Imre internálását Romániába. Azonban minden bizonnyal Kádárnak nem volt elég ereje ahhoz, hogy javaslatát megvalósítsa.

Ennek ellenére viszonylag gyorsan sikerült áthidalni a Magyarország és Nagy Imre körüli vitánkat a szovjet kormánnyal. Mi már nem tehattünk többet, és a Szovjetunióval való további vitából nem lett volna haszon. Ugyanúgy a szovjet vezetőségnek sem állt érdekében, hogy a kérdésben folytatódjon a vita Jugoszláviával, sem magának a vitának a karaktere, sem a Jugoszláviával való kapcsolatok további fejlődése miatt.”

EDVARD KARDELJNEK,
A SZÖVETSÉGI VÉGREHAJTÓ TANÁCS ALELNÖKÉNEK
BESZÉDE A JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI NEMZETGYŰLÉS
KÉT HÁZÁNAK EGYÜTTES ÜLÉSÉN
(BELGRÁD, 1956. DECEMBER 7.)¹⁵²

(Részletek)

A magyar munkásosztály tulajdonképpen ösztönösen mégis szocialista módon, mégpedig csakis szocialista módon hatott. Igaz ugyan, hogy az államrendszer a demokrácia és a politikai pártviszonyok koncepciója szempontjából nagymértékben különféle kispolgári, absztrakt liberális szölamok hatása alatt állt, ám ugyanakkor szilárdan a termelőeszközök társadalmi tulajdonának védelmére kelt. Sőt mi több, a munkástanácsok létesítésével ezt a vívmányt továbbfejlesztette azáltal, hogy az állami tulajdont a társadalmi tulajdon következetes formájává, azaz a termelők közösségének közvetlen demokratikus igazgatása alatt álló tulajdonná alakította át. Jellemző az is, hogy a munkástömegek az egységes munkástanácsok mellett és felsőbb fokú egyesítése mellett foglaltak állást, hogy ezáltal közvetlen befolyást gyakorolhassanak a központi államhatalomra. Ez önmagában is azt mutatja, hogy Magyarország munkásosztálya az eszmei zavar mellett, amelybe belesodródott, lényegében mégis megtalálta a hatalomhoz vezető igazi utat.

[...]

Igen nagy hiba és ábránd lenne tehát azt hinni, hogy a magyarországi forradalmi összetűzések Nagy november 4-i kormányának végleges formájával rendes pályára terelődtek. Ellenkezőleg, Magyarország végleges társadalmi és politikai formájáért tulajdonképpen csak akkor indult meg a harc, és – ha csak nem akar kiagyalt dolgot előadni – senki sem mondhatja meg, hogyan végződött volna. Mindenesetre valószínűbb, hogy a szocialista erőknél sikerült volna megtartani a magyar társadalom szocialista gazdasági bázisát, ám a munkásosztálynak még sokat kellett volna véreznie, és sokszor, igen sokszor kellett volna csalódnia, mielőtt a harcokból és a vereségekből megszerzi a szükséges tapasztalatokat, hogy empirikusan eljusson a szocialista társadalmi rendszer egy új, demokratikus gpezetéhez.

¹⁵² Magyar Szó, 1958. december 8.

Viszont nem lehetetlen az sem, hogy a munkásosztályt és szocializmust komoly vereség érte volna, és ezzel Magyarország igen veszélyes nemzetközi összetűzés tárgyává lett volna.

Ebben a megvilágításban szemléljük mi a második szovjet intervenciót Magyarországon. Mi elvben természetesen az idegen beavatkozás ellen vagyunk, tekintet nélkül arra, hogy mi a kiindulópont, mégpedig nemcsak azért, mert a népeknek joguk van, hogy önmaguk oldják meg belső ellentéteiket, hanem azért is, mert az intervenció – ha társadalmi válságról van szó – önmagában sohasem oldhatja meg a problémákat. Az intervenció csak elhalaszthatja bizonyos időre a problémák megoldását, de egyúttal ki is élezi a problémákat. Ebben az értelemben a magyarországi szovjet beavatkozás önmagában véve semmit sem tehet a belső ellentétek feloldásáért, de feltétlenül kiélezi a dolgokat, és súlyosabb következményekkel jár, ha meggátolja a belső politikai rendszer problémáinak megoldását. Márpedig ezeket feltétlenül meg kell oldani, ha biztosítani akarják a szocializmus egészségesebb fejlődését Magyarországon.

Ezzel szemben azt is lehetségesnek tartottuk, hogy a szovjet beavatkozás a magyarországi konkrét körülmények közepette a kisebbik rossz, de csak azzal a feltétellel, ha véget vet a további vérontásnak, s megengedi egy olyan kormány és olyan politika kialakulását, amely egy módosult politikai rendszer alapján tömörít valamennyi szocialista erőt, s a munkástanácsok és más hasonló munkásszervek révén lehetővé teszi a munkásosztálynak, hogy valóban befolyást gyakorolhason az állam politikájára, amire azelőtt nem volt módja. Csak ezek a pozitív következmények indokolhatnák a szovjet beavatkozást. Ha azonban ezek a következmények elmaradnak, akkor a történelem elmarasztalja magát a beavatkozás tényét is.

Ezt az álláspontunkat most kétfelől is tűz alá vették. Egyrészt a proletár-internacionalizmus nevében szemünkre vetik, hogy nem támogatjuk fenntatás nélkül a szovjet beavatkozást. Mások a belügyekbe való be nem avatkozás elvei és a demokrácia nevében szemünkre vetik, hogy nem ellenezzük fenntartás nélkül ezt a beavatkozást.

Az a véleményünk, hogy most, amikor a magyar társadalom ilyen mély belső válságba jutott, a szovjet beavatkozás egyáltalán nem játszik döntő szerepet. Ez a beavatkozás nem kezdete a bűnnek, hanem következménye. Ezért magában véve

■ ■ ■

nem is ránthatja ki a magyar szocializmust a válságból, hanem csak még inkább rávilágít a Rákosi–Gerő időszak politikai formáinak tarthatatlanságára.

Egyébként az én személyes meggyőződése az, hogy nem a szocializmus kérdése játszott főszerepet a magyarországi szovjet beavatkozásban, hanem a pillanatnyi nemzetközi erőviszony. Minden valamennyire is reális szemlélőnek rá kellett jönnie, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben múlhatatlanul sor kerül a szovjet beavatkozásra, mielőtt a magyarországi belső fejlődés feltételeket kezd teremteni a másik fél beavatkozására, illetve mielőtt nyugati politikai támaszpontok kezdenek kialakulni Magyarországon. Ez a helyzet erősen megingatná a jelenlegi európai erőviszonyt, igen súlyos megrázkódtatásokat idézne elő, sőt veszélyeztetné az európai békét. Holmi „Szabad Európák” és hasonló intézmények, vagy akár a túlfűtött nacionalista fejek magában az országban még inkább aláátasztaták az efféle agodalmakat. Kétségtelen, hogy ennek a mozzanatnak szerepet kellett játszania még a mi álláspontunkban is, hát még a szovjet kormány álláspontjában.

Eszerint bármennyire is aggaszt benünket a magyarországi szovjet beavatkozás és annak következménye a szocializmusra, mégis az a véleményünk, legalábbis a szocializmus szempontjából, hogy a szocializmus sorsa ma Kelet-Európában nem azon dől el, hogy a szovjet beavatkozás mellett vagy ellen foglalk-e állást, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, mivel a beavatkozást nagyjából a meglévő nemzetközi helyzet feltételezte. A fő és döntő kérdés valami más. Tudniillik: hogyan történhetett meg egyáltalán egy szocializmust valló rendszer tizenegy évi uralma után egy erős gazdasági alappal és erős munkásosztállyal rendelkező aránylag fejlett országban, hogy ugyanez az osztály fegyveres harcot indít, és hogy ez a fölkelés maga ellen idézi egy másik szocialista ország beavatkozását. Nevezük ezt a folyamatot, aminek tetszik, forradalomnak vagy ellenforradalomnak, a tény megmarad, hogy egy uralom ellen, amely magát szocialistának nevezte, a munkásosztály fölkel, még hozzá többségében, mert ha nem így volna, akkor a fölkelésből sem lett volna semmi. Továbbá az is bizonyos, hogy ez a munkásosztály ma is elutasítja azt, amiről úgy véli, hogy ez a beavatkozás magával hozza, a régi rendszer és a régi mód-

■ ■ ■

szerek felújítását. Ezek a tények mindenképpen megvilágítják a Rákosi–Gerő-féle politikai rendszer társadalmi jellegét.

Eszerint a döntő kérdés a mai Magyarországon abban a tényben rejlik, amelyet ma bizonyos kommunista pártok a legélesebben tagadnak, de amelyről ma beszélni kell. A politikai rendszer gyökeres megváltoztatásának szükségéről van szó, s nem emberek elmozdításáról vagy egyes hibák kijavításáról. Csak ha ez megvalósul, akkor csökkenhetnek lényegesebben a szovjet beavatkozásból a szocializmusra háruló káros következmények.

Ezekből a tételekből kiindulva múlhatatlanul szükségesnek tartottuk, hogy politikailag támogassuk a Kádár-kormányt, elvárva vagy remélve, hogy ez a kormány el tud és el akar majd indulni a munkásosztállyal, azaz a munkástanácsokkal s a többi valóban demokratikus és szocialista áramlatokkal való egybekepcsolódás útján – beleértve Nagy Imre volt kormányának idetartozó elemeit is. Ebben az esetben Kádár János kormánya kiindulópontja lehetne egy szocialista demokratikus koncentrációnak, amely elsősorban a munkástanácsokra támaszkodik, s ezzel létrehozhatná egy önálló és eléggé erős demokratikus, de feltétlenül szocialista belső erő kialakulását, amely helyreállítja a békét, visszaállítja a nép bizalmát, és biztosítja a feltételeket a szovjet csapatok kivonására, valamint biztosítja a baráti viszonyt a Szovjetunióval.

KUTI JENŐNEK, MAGYARORSZÁG IDEIGLENES BELGRÁDI
ÜGYVIVŐJÉNEK JELENTÉSE A KÜLÜGYMINISZTERIUMNAK
(BELGRÁD, 1956. DECEMBER 19.)¹⁵³

Szigorúan bizalmas
272/1956. szig. titk.

Tárgy: Látogatás Babić főosztályvezetőnél.

November 3-án Kuti Jenő és Barity Miklós elvtársak hivatalos bemutatkozó látogatást tettek Filip Babićnál, a Külügyi Államtitkárság politikai főosztályának vezetőjénél.

[...]

A beszélgetés során kitértünk azokra a hírekre, amelyek szerint az utóbbi napokban Magyarországról tömegesen menekül-

nek át emberek Jugoszláviába. Ezzel kapcsolatban Babić kijelentette, hogy tudomása szerint Horgostól kezdve az osztrák határig valóban jönnek át emberek Magyarországról, ezek legtöbbször volt ÁVH-s katona, munkás, paraszt és nagy százalékuk az MDP tagja. Pontos adataik az ide menekült személyekről – mint mondotta – nincsenek még. Jugoszlávia ezen személyek részére az ENSZ alapokmányának szellemében menedékkjogot ad.

A bemutatkozó látogatás barátságos légkörben zajlott le.

Kuti Jenő
s. k.

SULYOK VINCE: MENEKÜLÉS

Egy ároknál megállt kísérőm,
s fojtottan súgta: „Ez itt a határ...
segítse Jézus!” – Kezem megragadta,
s csendesen ment is vissza már.
Háromnegyed kettő volt. Fénylett
a mutató, az óra zümmögött.
A hűvös köd derengve rettent egybe
imbolygó vállai mögött.
Magam maradtam. Átugrottam.
A dobbanástól visszhangzott a táj,
s lihegve vártam, fuldokolva... higgyem,
hogy mögöttem van minden borzadály?
S mert rágondoltam: mint az ostor
az állatot, a szörnyű félelem
úgy végigvert, hogy futottam, rohantam!
S a szabadság már ott futott velem...

Niška Banja, Jugoszlávia, 1957. február 28.

U.F.H.S.¹⁵⁴ – UNITED FEDERATIONS OF HUNGARIAN STUDENTS FELHÍVÁSA¹⁵⁵

Kötelesség!

Jugoszláviába menekült diáktársaink helyzete tragikus. A bánásmód, az elhelyezés, az étkezés kritikán aluli. Társainkon segítenünk kell! Nem elég, ha sajnálkozunk nehéz sorsukon! Igyekeznünk kell a nyugati közvélemény figyelmét a sajtón keresztül szenvedő társaink sorsára irányítani. Ne azon töprengjünk, hogy ki fog rajtunk segíteni, hanem mi, diákok legyünk az elsők, akik e téren példát mutatunk!...

A Szabad Magyar Egyetemisták Szövetsége (U.F.H.S.) az eddigiekben:

Igyekezett a közvélemény felébresztésével segítséget szerezni a jugoszláviai magyar egyetemisták számára.

Elérte, hogy több állam, a Szövetség közbenjárására befogad jugoszláviai diákokat. A Szövetség igyekszik ösztöndíjakat biztosítani számukra.

Ebből a munkából szinte valamennyi külföldi magyar egyetemista szövetség kivette a részét. A Norvégiai Magyar Egyetemisták Szövetségének utcai cipőtisztítási akciója, a Belgiumi Magyar Egyetemisták Szövetségének tizenkét Jugoszláviából felhozott diákja, és további kilencven diák folyamatban levő kihozatala, valamint a Svájci Magyar Diákszövetség saját ösztöndíjakból összeadott ösztöndíjalapja a jugoszláviai magyar diákok számára, mind követendő példaként állnak előttünk.

Diáktársaink! Nem jótékonyságra, de kötelességteljesítésre hívunk fel benneteket! Aki menekült egyetemista jugoszláviai címét tudja, azonnal írja meg a következő címre: U.F.H.S. International Secretariat, St. Gallen, Börsenplatz 1, Schweiz.

Jugoszláviai menekült diáktársaink ösztöndíjához való hozzájárulás a következő címre küldhető: Verband der Ungarischen Studenten in der Schweiz, Stipendium Fonds Zürich 28, Postfach 174.

Köszönjük a *Nemzetőr* szerkesztőgárdájának az ösztöndíjalapra felajánlott havi 500 osztrák schilling hozzájárulását.

¹⁵⁴ Szabad Magyar Egyetemisták Szövetsége.

¹⁵⁵ *Nemzetőr*, 1957. június 15–30. 10. sz.

■ ■ ■

NAGY IMRÉNEK AZ UTOLSÓ SZÓ JOGÁN ELMONDOTT
BESZÉDE (1958. JÚNIUS 15.)¹⁵⁶

Engedje meg az igen tisztelt Népbíróági Tanács, [hogy] pár szóval indokoljam a kegyelmi kéréssel kapcsolatos álláspontomat. A halálos ítéletet, amelyet rám az igen tisztelt Népbíróági Tanács kirótt, én a magam részéről igazságtalannak tartom, indoklását nem tartom megalapozottnak, és ezért a magam részéről, bár tudom azt, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelyeknek súlyát most nekem kell viselnem, amelynek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyet nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek.”

LEVÉL JUGOSZLÁVIÁBÓL¹⁵⁷

Bajtársak!

Kérünk benneteket, hogy sorainkat közöljétek le lapotokban. Több hónapja tartózkodunk Jugoszláviában, és eddig még semmi intézkedés nem történt továbbszállításunk érdekében.

Mi, Jugoszláviába menekült magyar egyetemisták mélyszégyenrel tekintünk jövőnk sorsunk elé. Becsülettel helytállunk az októberi szabadságharc dicsőséges napjaiban, és azután is minden cselekedetünk arra irányult, hogy ellenáljunk a moszkovita irányítás alatt álló Kádár-kormány parancsainak. Emiatt el kellett hagynunk Magyarországot. Ekkor már Ausztria felé lehetetlen volt az út.

Sajnos már belefáradtunk a kérvények írásába, melyekben kértük továbbszállításunkat és továbbtanulásunk biztosítását. Végül az itteni Menekültügyi Főbiztoshoz írtunk, de az még csak válasza sem méltatta. Miért feledkeztek meg rólunk? S Ti miért nem léptek fel érdekünkben?

156 Rainer M. János: i. m. 430–431.

157 *Nemzetőr*, 1957. június 15–30. 10. sz.

■ ■ ■

Kérésünk: Hozzátok tudomására az illetékes szerveknek, hogy történjék valami érdekünkben.

Üdvözzel: Egy jugoszláviai tábor egyetemistái

KEDVES BAJTÁRSAK!¹⁵⁸

Megkaptuk a *Nemzetőr* számát, amelyben rólunk is szó esik. Hogy lássák a való helyzetet, leírjuk az egyik tábor életét. 1800 m magas hegy tetején épült, régi laktanyában vagyunk elszálasolva, melyet még a múlt században építettek. Nincs elegendő élelem, víz, latrina (2000 ember részére összesen kettő áll rendelkezésre). Tisztálkodási eszközök hiányában sem mosakodni, sem mosni nem tudunk rendszeresen. A laktanya szögesdróttal van körülvéve, a tábor területét nem hagyhatjuk el. Éhesek vagyunk. Nem tudjuk, mi lesz a sorsunk, de egyre rosszabb. A rendőrök gumibottal járnak... Tegnap meghalt egy kisgyerek. Aggódunk gyermekeinkért. Ápolatlanok és betegek vagyunk. Ma a második anya ment szülni, de Úristen, milyen körülmények között! Szülőotthon, ahol nincs WC, ahol egy ágyban két anya fekszik. Az anyákat, gyerekeket nem fürdeti senki, ha van víz, ezt a szülőanyáknak kell megcsinálni.

Mit írjak még? Hogy a környék lakossága gyűlöl minket, mert kiisszuk a forrásból a vizet, mert a patakban mosunk, és állataik nem isszák meg a szappanos vizet! Mit írjak? Segítség! De lesz-e, aki meghallja! A jó Isten legyen velünk és segítsen meg minket!

158 *Nemzetőr*, 1957. július 1–15. 11. sz.

[illegible]

A Petőfi kör nevében felszólították az ifjúságot, hogy tartsa vissza a munkából és a tanulásból és nem onkolja drága embereit. Az ifjúság kiáltóján fel — mondja a felhívás — az ifjú demokrácia

**A TÁMADÓK TÖMEGESEN
LETESZIK A FEGYVERT.**

Nagy Iszre

megszűntek azokat
dobozba is fegyverrel
szak. A rajtutakat is
székelte. Végül hangos-
hogy be kell fejezni a
szem harcot és csak kell
tíni a hibba való vár-

**A TÁMADÁS A
SZABAD NÉP: ELLEN-
TÁMADÉSI RÁDÍO JELENT-
KEZÉS**
A Szabad Nép cí-
műsorának legújabb
részei megjelentek
a rádió tudatára, hogy
a népi ellenállás
széles körben terjed.

...egyet és egy nyomdai
...in csele megfiamadtak.
...omondok és az újság-
...a jámadás közben is
...tőlük munkájukat, fejfe-
...a jámadásoknak
...től betörni az épületek,
...in először felgyújtották

szap a nyoroda fölött
áján. Az épület körül
harok folytak és az ei-
rort és a nappal beült
felzámolják az ellenáll
tanúsító ténkedést.

[illegible]

TOLSO ÜLSÉGY.
Hedzredzse Prasad Indusz és
Kishindusz Indusz elnökösök
közötti tárgyalásokról hívták
meg a látogatókat a VIZSA-
ERKEZÉST Indórába.

DSZKÉLT az ország parlamenti és szenatori

[illegible]

Az ENSZ útlete

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

Az ENSZ útlete... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt... a nemzetek előtt...

A nap hírei Budapest

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

FELHÍVÁS AZ ÚJ DEMOKRATIKUS PÁRTOKHOZ... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyar-szovjet tárgyalások

a megszállt csapatok kivonásáról

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

a megszállt csapatok kivonásáról... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Könyvés a gabonárgazdálkodásban

Könyvés a gabonárgazdálkodásban... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Könyvés a gabonárgazdálkodásban... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Könyvés a gabonárgazdálkodásban... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Könyvés a gabonárgazdálkodásban... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Könyvés a gabonárgazdálkodásban... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

A hadműveletek megszakítás nélküli tartának

Nagybrilannia és Franciaország a Szezcsonalorn elloglálását készíti elő

Anglia és Franciaország megtagadja az ENSZ határozatát

D pomáciál mesierkedés a közgyűlés határozata ellen

Tovább bombázzák az egyiptomi városokat

Egyiptom az arab országok segítségére szánt

LEŐTÉK 51 ANGOL-FRANCIA REPÜLŐGÉPET

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Egyiptom az arab országok segítségére szánt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

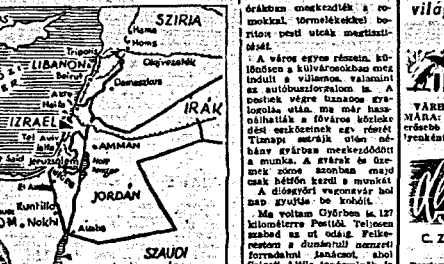
Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Égőpomoj vádójak... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Az egyiptomi hadsereg... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Aláírták Jugoszlávia és az USA egyezményét

Aláírták Jugoszlávia és az USA egyezményét... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Aláírták Jugoszlávia és az USA egyezményét... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Aláírták Jugoszlávia és az USA egyezményét... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország kéréme a Biztonsági Tanács előtt

Magyarország kéréme a Biztonsági Tanács előtt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország kéréme a Biztonsági Tanács előtt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország kéréme a Biztonsági Tanács előtt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

Magyarország kéréme a Biztonsági Tanács előtt... a közönség előtt... a világ előtt... a nemzetek előtt...

A laburisták kormány- váltást követelnek

Londonból jelenti a Tanács, hogy Egyiptomnak el

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Az amerikai demokratikus erők tett tanulságát, amikor meggyőződésük szerint az országban nem lehetett volna elkerülhető a társadalmi rendkíváltságok kialakulása és a társadalmi igazságtalanságok mélyítése. Az amerikai demokratikus erők azt állítják, hogy az országban nem lehetett volna elkerülhető a társadalmi rendkíváltságok kialakulása és a társadalmi igazságtalanságok mélyítése.

J. LEVI

...a székelyi fejedelmek a Jordánián, (Brezsna Gyula felvétele)

**munkás-paraszt kormányt
alakított Magyarországon**

Az új kormány összetétele és kiáltványa

[illegible]

Ellenségeit

Apró Antal, (edeművesítés?) újságíró; Dógi Imre, köznevelési miniszter; Rédei Sándor.

Kádár János miniszterelnök ezúttal bejelentette, hogy a többi tiszttal csak a törvényes rend és a béke helyreállítását tűnté ki célul be. Az új minisztereket a népi demokráciához hű pártok képviselői közül választják, akik hűnek a szocializmus védelmére.

(Folytatás a 2. oldalon)

Egyiptom mindenre kész

Nasszer beszélt a tömegnek
Szemtanu a pusztítás: ő!
(Külön tudósítónk jelentése)

[illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible]

■ ■ ■

■ ■ ■

1945

- Február 1. Magyarországon Péter Gábor vezetésével megkezdí működését a Politikai Rendészeti Osztály.
- November 4. A nemzetgyűlési választásokat az FKGP nyeri.
- November 15. Megalakul Tildy Zoltán kormánya.

1946

- Február 4. A Nemzetgyűlés köztársasággá nyilvánítja Magyarországot. Elnöke Tildy Zoltán, miniszterelnöke pedig Nagy Ferenc.
- Október 6. Megalakul az Államvédelmi Osztály. Vezetője Péter Gábor.

1947

- Február 10. Párizsban aláírják a békeszerződést Magyarországgal.
- Augusztus 31. A magyarországi választásokon csalással győz a Rákosi Mátyás által vezetett kommunista párt.

1948

- Június 12. A Szociáldemokrata Párt beolvasztásával létrejön a Magyar Dolgozók Pártja, melynek vezetője Rákosi Mátyás.

1949

- Február 1. Megalakul a Magyar Függetlenségi Népfront. Ezzel lényegében megszűnik a többpártrendszer Magyarországon.
- Február 8. Mindszenty József esztergomi érseket életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélik.
- Augusztus 18. Az Országgyűlés elfogadja a népköztársaság új, szovjet típusú alkotmányát.
- Szeptember 24. Konceptciós perben halálra ítélik Rajk Lászlót. Rajkot azzal vádolták, hogy Jugoszláviának kémkedett.

■ ■ ■

■ ■ ■

1952

Március 9. Rákosi Máttyás 60. születésnapja. A személyi kultusz magyarországi csúcspontja.

1953

Január 3. Letartóztatják Péter Gábort.

Március 5. Meghal Joszif Visszarionovics Sztálin.

Június 13–16. Magyar párt- és kormányküldöttség érkezik Moszkvába. Az SZKP központi bizottsága bírálja a magyar kommunisták addigi tevékenységét. Meghatározzák az új politika fő irányvonalait, s Nagy Imrét jelölik új miniszterelnöknek.

Július 4. Magyarországon megalakul a Nagy Imre által vezetett kormány, és meghirdeti az Új szakasz nevű programját.

Július végétől megkezdődik a recski internálótábor rabjainak szabadon engedése.

1954

Január 15. Az ÁVO egykori vezetőjét, Péter Gábort hűtlenség, hatalommal való visszaélés és népellenes vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik.

Január 20. Kéthly Anna egykori szociáldemokrata pártvezetőt kémkedés és az államrend elleni szervezkedés címén életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik.

November 19. Szabadon engedik Kéthly Annát.

1955

Január 8. Az SZKP kb elnöksége bírálja Nagy Imrét, többek között „jobboldali elhajlásért”. Nagy nem hajlandó önkritikát gyakorolni.

Március 25. Budapesten megalakul a Petőfi Kör.

Április 18. Magyarország új miniszterelnöke Hegedűs András.

Május 9. A Német Szövetségi Köztársaságot felveszik a NATO-ba.

Május 11–15. Megalakul a Varsói Szerződés.

Május 26.

– június 2. Hruscsov vezetésével szovjet küldöttség érkezik Belgrádba.

December 14. Magyarországot felveszik az ENSZ-be.

1956

Február 14–25. Az SZKP XX. kongresszusa.

Március 17. A Petőfi Kör első nagyobb rendezvénye.

Június 27. A Petőfi Kör megtartja az ún. sajtóvitát, ahol többek között felszólal Déry Tibor és Losonczy Géza is.

Június 30. Az MDP elitéli és pártellenesnek minősíti a Petőfi Kör tevékenységét.

Július 18–21. Az MDP központi vezetése ülésén szovjet nyomásra Rákosi Máttyás lemond első titkári posztjáról, és a Szovjetunióba távozik. Soha többé nem tér vissza Magyarországra.

Szeptember 19. A Petőfi Kör vitái két és fél hónapnyi szünet után újraindulnak.

Október 6. Budapesten a Kerepesi úti temetőben újratemetik az 1949-ben Jugoszláviának való kémkedés vádjával koncepciós perben halálra ítélt és kivégzett Rajk Lászlót. Az újratemetésen több vajdasági magyar is részt vesz.

Október 12. Gáspár Sándor vezetésével magyar szakszervezeti küldöttség érkezik Belgrádba.

Október 13. Nagy Imrét visszaveszik a pártba.

Október 15. Gerő Ernő, Kádár János és Hegedűs András vezetésével egyhetes látogatásra Belgrádba érkezik a magyar párt- és kormányküldöttség. A magyar delegáció beutazza Jugoszlávia több tagköztársaságát, s találkoznak többek között Josip Broz Titóval is. A tárgyalások mindkét fél számára fontosak a kétoldalú kapcsolatok rendezése miatt, valamint azért is, mert a budapesti vezetés a zsákutcába került magyarországi társadalmi viszonyok orvoslására a jugoszláv mintát kívánja felhasználni.

■ ■ ■

- Október 16. A szegedi egyetemen megalakul a MEFESZ.
 Október 19. Varsóban összeül a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) központi bizottságának VIII. plénuma és tagjai közé kooptálja Gomulkrát. Hruscsov vezetésével szovjet küldöttség érkezik Lengyelországba.
 Október 19–21. A „lengyel október” csúcspontja. Lengyelország több városában szovjetellenes gyűléseket tartanak, melynek következtében Gomulkrát a LEMP központi bizottsága első titkárává választják.
 Október 20. Perbíró József elnökletével MEFESZ-nagygyűlést tartanak Szegeden, ahol meghirdetik 20 pontból álló programjukat.
 Október 22. A budapesti műegyetem gyűlésén megvitatják a szegedi MEFESZ programját. Itt 16 pontos követelést fogalmaznak meg. Este ülést tart a Petőfi Kör.
 Október 23. Belgrádból hazaérkezik a magyar párt- és államküldöttség.
 Az újvidéki *Magyar Szó* napilap részletesen beszámol a magyar delegáció jugoszláviai látogatásáról. A lap október 25-ig nem közöl más, Magyarországgal kapcsolatos hírt.
 Losonczy Géza lakásán ülést tart az ún. Nagy Imre-csoport.
 12.53 óra A Kossuth rádió ismerteti a belügyminiszter tüntetést betiltó rendeletét.
 14.23 óra A Kossuth rádió közli a belügyminisztérium tüntetést engedélyező határozatát.
 15.00 óra Tüntetésekre kerül sor Budapesten. A pesti diákok a Margit-hídon át, a budaiak pedig a Műegyetem elől, a Duna-parton jutnak el a Bem-szoborig, ahol több tízezren gyűlnek össze. A demonstrálók között van az előző nap rokonlátogatásra Budapestre érkezett Tomán László vajdasági magyar író, valamint Dobrica Ćosić jugoszláv író, Tito egyik közeli munkatársa is, aki egy budapesti írókonferenciára érkezett. Később a tüntetőkkel mindketten a Parlament előtti Kossuth térre mennek, ahol meghallgatják Nagy Imre egykori miniszterelnök beszédét.

■ ■ ■

- 17.00 óra Megérkeznek a tüntetők a Magyar Országgyűlés előtti Kossuth térre. Egy óra múlva már több mint kétszázezresre duzzad a tömeg.
 A Magyar Rádió épületénél lövöldözésre kerül sor, a Sztálin-szobrot pedig ledöntik. Kitör a fegyveres harc.
 A hadsereg és az ÁVH alakulatait az egész ország területén harckészültségbe helyezik.
 20.00 óra Gerő Ernő rádióbeszédet tart.
 20.00 óra körül A tüntetők elfoglalják a *Szabad Nép* pártlap székházát.
 21.00 óra Nagy Imre a tüntetők követelésére beszédet tart az Országgyűlés épületének egyik ablakából.
 A Magyar Dolgozók Pártja központi vezetése másnap hajnalig húzódó rendkívüli ülést tart: Gerő Ernő marad a párt első titkára, aki azonnali szovjet katonai beavatkozást kér. Ezen az ülésen nevezik ki Nagy Imrét ismét miniszterelnöknek.
 Az SZKP kb elnöksége határozatot hoz a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok Budapestre való bevonulásáról. Döntenek arról is, hogy párt, katonai és állambiztonsági vezetőket küldjenek Magyarországra a rend helyreállításának segítése céljából.
 Október 24 Hajnali 3–4 óra körül megérkeznek Budapestre az első szovjet páncélosok.
 A tüntetők elfoglalják a rádió épületét, azonban az intézményvezető már korábban átkapcsolta az adást a Parlamentben berendezett stúdióba. Felkelőcsoportok alakulnak Budapest több pontján. Az ország több településén megmozdulásokra kerül sor. Kecskeméten feláll a statáriális bíróság. A budapesti Corvin közben létrejött fegyveres csoporthoz csatlakozik a huzamosabb ideje Magyarországon élő, temerini születésű Sörös Imre is.
 A Roosevelten tüntetők tüzet nyit az ÁVH. Nagy Imre rádióbeszédet tart, és a harcok beállítását követeli.

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

- Rádióbeszédében Kádár János ellenforradalmi, reakciós felkelésnek minősíti a megmozdulást, de elismeri egyes követelések jogosságát.
- Október 25. A reggeli órákban a szovjet és magyar csapatok visszafoglalják a rádiót.
- 10.00–11.00 óra *Igazság* néven megjelenik az első forradalmi újság. Között több ezer ember érkezik a Kossuth Lajos térre.
- 11.15 órakor tüzet nyitnak a tömegre, aminek következtében csaknem 70-en meghalnak és 150-en megsebesülnek.
- Kopácsi Sándor rendőr főkapitány utasítást ad a politikai foglyok szabadon engedésére.
- Egymás után alakulnak a munkástanácsok az egész ország területén.
- Becslések szerint az addigi harcok áldozatainak száma meghaladja a 120 főt.
- Az Amerikai Egyesült Államok Jugoszlávia közbenjárását kéri a magyarországi harcok beszüntetése érdekében.
- A *Magyar Szó* Nagy Imre miniszterelnök felhívása a rend helyreállítására című cikkében hírügynökségi jelentések alapján részletesen foglalkozik az október 23-i és október 24-i magyarországi eseményekkel. A napilap közli Gerő Ernő, valamint Nagy Imre rádióbeszédét is.
- Az újvidéki *Magyar Szó* Apró Mátyás személyében tudósítót küld Budapestre, aki csupán Soroksárig jut el, ahonnan visszafordítják.
- Útközben sikerül olyan emberekkel találkoznia, akik szemtanúi voltak az eseményeknek, s így nyilatkozni tudnak a kialakult helyzetről.
- Hogy lapját tudósítani tudja, vissza kell térnie Horgosra, mivel Magyarországon megszűnt a telefonösszeköttetés a külfölddel.
- Szovjet utasításra felmentik Gerő Ernőt az MDP első titkári posztjáról, s helyébe Kádár Jánost nevezik ki.
- Október 26. A jugoszláv kormány első hivatalos állásfoglalása a magyarországi történésekről, melyben

■ ■ ■

- üdvözlik Nagy Imre és Kádár János kinevezését. Branko Drašković külügyi sajtószóvivő kijelenti: „...az, amit a mai [*magyar* – H. A.] vezetőség szükségesnek tart megtenni, a széles néprétegek követelésének vonalán mozog.” A szovjet csapatok kivezénylésének hírére pedig a következőket mondja: „Ha idejében számoltak volna a tragikus budapesti eseményekhez vezető okokkal, akkor ezekre az eseményekre nem került volna sor.”
- Szabó János vezetésével budai Széna téren felkelőcsoporthoz alakul. Hozzájuk csatlakozik az újvidéki Gion István, aki a csoport katonai tanácsadója lesz, valamint a szintén újvidéki Ihász István is.
- A pártvezetés nagyrészt leszavazza Nagy Imre előterjesztését az új kormány személyi összetételéről.
- Délután amnesztiarendeleetet tesznek közzé, amely mindenkire vonatkozik, aki 22 óráig leteszi a fegyvert.
- XII. Pius pápa enciklikát bocsát ki a magyarországi felkelésről, s imára szólítja a híveket annak győzelméért.
- Október 27. Nagy Imre és Kádár János tárgyal Szuszlovval és Mikojannal, akik jóváhagyják a tervezett magyarországi változásokat.
- A magyarországi események miatt javaslatot terjesztenek be az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívására.
- Október 28. Az új kormány nevében Nagy Imre rádióbeszédében általános és azonnali tűzszünetet rendel el. A tűzszünet kihirdetése következtében Apró Mátyásnak, a *Magyar Szó* tudósítójának sikerül Budapestre jutnia. Innen október 31-én küldi jelentését, amit a lap november 1-jén közöl *Budapest utcáin* címmel.
- Nagy Imre miniszterelnök a rádióban nemzeti demokratikus mozgalomnak nevezi az elmúlt napok eseményeit. Bejelenti a szovjet csapatok

■ ■ ■

■ ■ ■

■ ■ ■

Budapestről való azonnali kivonulását, s az egész ország területéről való kivonulásukról szóló tárgyalások megkezdését, valamint az ÁVH megszüntetését, és általános amnesztiát hirdet. Az ENSZ BT napirendre tűzi a magyarországi események megtárgyalását.

Október 29. Josip Broz Tito jugoszláv elnök üdvözlí az új magyar vezetést, de felhívja a figyelmet Magyarország szocialista jövője megőrzésének fontosságára, valamint aggodalmát fejezi ki az események fegyveres konfliktussá fajulása miatt.

A Szabad Európa Rádió elszánt hazudozónak nevezi Nagy Imrét, s további harcra buzdítja a magyar felkelőket.

Október 30. Nagy Imre rádióbeszédében bejelenti az egypártrendszer megszüntetését, s a koalíciós kormány létrejöttét. Elismeri a forradalomban létrejött helyi önkormányzati szerveket, s tárgyalások megkezdését kezdeményezi a szovjet csapatok kivonulásáról.

Megalakul a Szabad Kossuth rádió.

Megostromolják az MDP budapesti pártbizottságának Köztársaság téri székházát. A harcban többen életüket veszítik.

Kiszabadítják Mindszenty József bíborost felsőpesti elzártságából.

Moszkvában az SZKP kb elnökségének ülésén nyilatkozatot adnak ki a szocialista országokkal való kapcsolatok megújításáról.

Október 30–31. A szegedi ÁVH 17 (más források szerint 18) tagja családjával együtt Horgosnál átlépi a határt, és menedékjogot kap Jugoszláviában. Őket Palicsan az ún. Tito-villában szállásolják el. A róluk való gondoskodással a hajdújárasi szövetkezet igazgatóját, Baráth Károlyt bízza meg a szabadkai rendőrfőnök.

Október 31. Felosztatják a Magyar Dolgozók Pártját, s helyébe megalakítják a Magyar Szocialista Munkáspártot. Nagy Imre bejelenti, hogy tárgyalások kezdődtek a Varsói Szerződésből való kilépésről. Közben

■ ■ ■

Moszkvában az SZKP kb elnöksége elhatározza az újabb Magyarország elleni intervenciót.

Dobrica Ćosić író Aleksandar Ranković jugoszláv kormányfőhelyettes utasítására a Vöröskereszt repülőgépével hazatér Budapestre. A belgrádi repülőtérre a jugoszláv kormányelnökség épületébe viszik, ahol Edvard Kardelj, Petar Stambolić és Koča Popović előtt beszámol a magyarországi eseményekről. Tőlük engedélyt kap, hogy a budapesti tartózkodása idején készült naplóját folytatásokban megjelentesse a *Borba* nevű napilapban. Magyarország kilép a Varsói Szerződésből. Nagy Imre kormánya tiltakozik az újabb szovjet csapatok bevonulása és Budapest körülrzása miatt.

November 1.

Kádár János beszédét közvetíti a rádió, noha ekkor már a Szovjetunióban tartózkodik, és másnap már részt vesz az SZKP kb elnöksége kibővített ülésén.

20.00 óra

November 2.

Mindszenty József bíboros nyilatkozik a rádióban. Az *Irodalmi Újság* közli Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét.

Ülést tart a kormánykabinet, ahol a Varsó Szerződésből való kilépésről tárgyaló delegáció élére Losonczy Gézát, a szovjet csapatkivonásról tárgyaló küldöttség élére Maléter Pált és Erdei Ferencet választják meg.

A tervezett beavatkozásról Hruscsov előbb tájékoztatja a román, bolgár és csehszlovák pártvezetőket, majd Brioni szigetére repül, hogy találkozzon Titóval. Itt megállapodnak abban, hogy Jugoszlávia megkísérli lemondásra bírni Nagy Imrét és kormányát.

Kádár János részt vesz Moszkvában az SZKP kb elnökségének kibővített ülésén, ahol ellenzi a fegyveres beavatkozást.

November 2–3.

Tito Hruscsov szovjet vezetővel az Adriai-tengeren elhelyezkedő Brioni-szigeten lefolytatott titkos találkozáson kijelenti, hogy nem támogatja Nagy Imre többpárti kormányát, és kommunis-

■ ■ ■

■ ■ ■

taellenesnek minősíti a magyarországi eseményeket. A javuló szovjet–jugoszláv viszony további fenntartása érdekében, beleegyezését adja a szovjet vezetők által előterjesztett Magyarország elleni katonai beavatkozáshoz. Ezen a találkozón megállapodnak abban is, hogy a jugoszláv fél a szovjet megszállást követően vállalja Nagy Imrének és kormányának kivonását a politikai közéletből. Tito támogatja azt a moszkvai javaslatot is, miszerint Kádár János lesz Magyarország új miniszterelnöke.

November 3.

12.00 óra A Parlament épületében megkezdik a tárgyalást a szovjet csapatok kivonásáról.

20.00 óra A rádióban elhangzik Mindszenty József bíboros politikájának töretlenségét hangsúlyozó beszéde.

22.00 óra körül Tökölön a szovjet KGB letartóztatja a csapatkivonásról tárgyaló magyar küldöttséget.

Az SZKP kb. elnöksége kibővített ülésén Kádár János elvállalja az ellenkormány vezetését.

Szegeden elterjed a hír, hogy Jugoszláviában „fasiszta puccsként” értékelik a magyarországi eseményeket. Ezért Perbíró József a szegedi

Forradalmi Nemzeti Bizottság elnöke Kováts Józsefet kiküldi a horgosi határátkelőhöz, hogy tájékoztassa a jugoszlávokat: Magyarországon nemzeti forradalom zajlik, követeléseik jogosak, s azért vették át a hatalmat, hogy a régi rendszert megváltoztassák. Kováts Józsefnek azonban nem sikerül kompetens személlyel tárgyalnia a határ jugoszláv oldalán.

November 4-ig az ÁVH-hoz tartozó határőrség tisztjei, katonái és családtagjaik, illetve volt pártfunkcionáriusok képezik a Jugoszlávia területére menekült magyar állampolgárok első hullámát. Számuk 178 fő.

November 4. Megindul a szovjet csapatok általános támadása. Kádár János és szovjet kísérői Moszkvából Szolnokra repülnek. Nagy Imre rádióbeszédet tart, ahol közli, hogy a szovjet csapatok táma-

dást intéztek Magyarország ellen, de a kormány a helyén van. Nem sokkal a szovjet katonai intervenció előtt a jugoszláv külügyi titkárság menedékjogot ajánl fel Nagy Imrének, és kormánya kommunista tagjainak, akik élnek ezzel a lehetőséggel, és Jugoszlávia budapesti nagykövetségére távoznak.

Megindul a menekültáradat Ausztriába és Jugoszláviába.

A szegedi nemzetőrség egy csoportja Lazur Barna és Kendi József vezetésével Jugoszláviába menekül. Röviddel a határátlépés után a jugoszlávok lefegyverzik a csoportot, s a szabadkai rendőrségen hallgatják ki őket.

Mindszenty József az amerikai nagykövetségen kap menedéket.

A Parlamentben maradó egyetlen kormánytag, Bibó István felhívással fordul a világ közvéleményéhez a forradalom védelmében.

A szabadságharcosok felveszik a harcot a szovjetekkel.

November 4-től Jugoszlávia Magyarországgal határos régiójában megkezdik a menekültek fogadására alkalmas átmeneti táborok, befogadóközpontok létesítését. Az év végéig ilyen központok jönnek létre Palicson, Horgoson, Hajdújáráson, Királyhalmán, Bajmokon, Magyarkanizsán, Kishegyesen, Szenttamáson, Bácskossuthfalván, Zomborban és Eszéken.

Később az ország belsejében hoznak létre több menekülttábort.

November 5. A *Magyar Szó* napilap címlapján közli Kádár János kormánya megalakulásának hírért, valamint annak programját. Ugyanebben a lapszámban adnak hírt először arról, hogy magyar menekültek érkeztek Jugoszláviába.

Budapest számos pontján folytatódó fegyveres ellenállásnak mintegy 140 halálos áldozata van. A világ számos nagyvárosában tüntetéseken ítélik el a szovjet agressziót.

- November 6. Magyarországon több helyen megalakul az MSZMP helyi szervezete és az első kádárista karhatalmi egységek. Késő este Szolnokról elindul Budapestre a Kádár Jánost és több kormánytagját szállító harckocsioszlop.
- November 7. A Kádár-kormány megerősíti az ÁVH feloszlátását, de határozatot hoznak egy új karhatalmi ezred létrehozásáról. A budapesti fegyveres ellenállás halálos áldozatainak száma meghaladja a százat.
- November 8. Az újvidéki *Magyar Szó* napilap december 3-ig közli Dobrica Ćosić folytatásos naplóját, amelyet a forradalom idején Budapesten írt. A szöveg a *Borbában* megjelent szerb nyelvű változat fordítása. Az ÁVH utódaként megkezdődik a rendőrség politikai nyomozóosztályának a szervezése.
- November 10. A zombori magyar fiatalok egy csoportja Schweidel József néven szabadcsapatot hoz létre azzal a céllal, hogy a határon átjutva fegyveresen segítsék a szabadságharcosokat. A csoportból csak néhányan jutnak el Magyarországra. A harcokban való részvételük nem bizonyított.
- November 11. Tito a mai horvátországi Pula városában beszédet tart, ahol megadja a magyarországi események jugoszláv értékelését. Eszerint az első szovjet beavatkozás értelmetlen és elhibázott volt, a második viszont a kisebbik rossz, amivel meg lehet előzni a kapitalista restaurációt Magyarországon és a világháborús veszélyt. A felkelésért elsősorban a régi Rákosi–Gerő vezetést teszi felelőssé, és a szovjet politikát hibáztatja. Az MSZMP intézőbizottságának a jugoszláv nagykövetségre menekült tagjai ülést tartanak, ahol deklarálják: a Nagy Imre-kormány nem mond le. A budapesti jugoszláv nagykövetség munkatársai a belgrádi vezetés utasítására többször is megpróbálják lemondásra bírni Nagy Imrét.

- Csepelen megtörik a védelmet, s ezzel Budapest területén megszűnik a szervezett ellenállás.
- November 16. A Pécs környékén harcoló „mecseki láthatatlanok” nevű fegyveresek 42 tagból álló utolsó csoportja átlépi a jugoszláv határt. Vezetőjükkel, Kubicza Jánossal együtt előbb Kaproncára (Koprivnica), majd a Fiume (Rijeka) melletti gerovói menekülttáborba kerülnek. Innen jutnak át többben olaszországi táborokba, majd ki Franciaországba, ki Svájcba, ki Németországba, ki Kanadába, ki pedig az Egyesült Államokba távozik.
- November 19. A Kádár-kormány kérésére Jugoszlávia a röszkei határátkelőhelyen visszaadja a magyar hatóságoknak Lazur Barnát és Kendi Józsefet, a szegedi nemzetőrség vezetőit. Őket a legfelsőbb bíróság 1958 márciusában 9-9 évi börtönbüntetésre ítéli.
- November 21. A Kádár-kormány írásos garanciát ad Jugoszláviának, hogy Nagy Imrét és társait nem fogják felelősségre vonni. Megállapodnak, hogy a nagykövetség épületében tartózkodó magyar kormánytagok és családtagjaik másnap szabadon elhagyhatják a jugoszláv nagykövetséget.
- November 22. A Nagy Imre-csoport tagjai elhagyják a jugoszláv nagykövetség épületét, azonban a szovjetek elrabolják őket, majd a románokkal kötött előzetes megállapodás értelmében titokban a Bukarest melletti Snagovba szállítják őket. Zágrábban megkezdí működését a Magyarországról Jugoszláviába érkezett menekültek ügyével foglalkozó vegyes bizottság.
- November 23. Jugoszlávia élesen tiltakozik Nagy Imréék elrablása, és „ismeretlen helyen való tartásuk” miatt.
- November 29. Belgrádban aláírják a magyar–jugoszláv vegyes bizottság jegyzőkönyvét, melyet magyar részről Mányik Pál követségi tanácsos, jugoszláv részről pedig Slobodan Šakota, a belügyi titkárság tanácsosa lát el kézjegyével. A megállapodás intézkedik az addig Jugoszláviába érkezett mintegy 400 menekült sorsáról oly módon, hogy

■ ■ ■

- szabályozza a 141 hazatérni kívánó, zömmel honvéd és volt ÁVH-s tiszt és az általuk áthozott honvédségi fegyverek átadásának módját, és rögzíti a többiek továbbutazási szándékát.
- November 30. A szovjetek megállapodnak Kádárral, hogy a felkelők bírósági felelősségre vonását azonnal meg kell kezdeni.
- December 1. Megszűnik Magyarországon a fegyveres ellenállás. A Széna téri felkelők között harcoló újvidéki Gion István és Ihász István Ausztriába menekül, ahonnan a hónap közepén térnek haza Jugoszláviába.
- December 1-je után a Bács-Kiskun megyei menekültek közel 80%-a Jugoszláviába távozik, míg a Baranya és Tolna megyei menekültek háromnegyede választja a déli határszakaszt menekülési útvonalul.
- December 2–4. Az MSZMP ideiglenes központi bizottságának ülése, amelyen ellenforradalmi jellegűnek minősítik az októberi eseményeket. Ehhez a megállapításhoz 1989-ig ragaszkodnak.
- December 5. Megjelenik a forradalmat megbélyegző fehér könyvek első kötete.
- December 7. A horgos-röszkei határátkelőn a jugoszláv hatóságok a szegedi rendőrkapitányság megbízottainak visszaadják a területükre a forradalom idején áthozott honvédségi és ÁVH-s fegyverek egy részét, valamint 51 katonát és tisztet.
- December 9. A Kotoriba–Murakeresztúr határátkelőn a jugoszláv hatóságok a lenti honvédállomás illetékeinek átadják a területükön maradt 90 honvéd- és ÁVH-s tisztet, valamint a fennmaradt hadianyagot.
- December 12. Rendelet jelenik meg az internálótáborok újbóli felállításáról.
- December A jugoszláv hatóságok egy 276 névből álló, hazatérni nem kívánó magyar menekültek névsorát tartalmazó listát adnak át Magyarországnak. A magyar katonai ügyészség és a legfelsőbb ügyészség átvizsgálja a listát, de egyetlen olyan személyt sem talál, akinek a kiadatását kérné.

■ ■ ■

1957

- Január 11. A dél-dunántúli megyékből közel 800-an menekülnek Jugoszlávia területére.
- Január 21. Az újvidéki *Magyar Szó* napilap közli, hogy addig 7958 magyarországi menekült érkezett Jugoszlávia területére.
- Február 8. Sulyok Vince, a Heves Megyei Forradalmi Tanács tagja, aki a forradalom idején a megyei *Népújság* főszerkesztője is volt, Szabadka fölött átlépi a határt. A palicsi befogadóközpontba kerül, onnan pedig a niši gyógyfürdőben kialakított menekülttáborba szállítják. Az év közepén Norvégiában telepedik le, ahol az Oslói Egyetem professzora lesz. *Menekülés* címmel verset ír a Jugoszláviába való távozásáról.
- Március 21–28. Kádár János vezetésével magyar delegáció látogat Moszkvába. Ez a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első hivatalos külföldi látogatása.
- Március A jugoszláviai menekülttáborokban 15 689 magyar állampolgár tartózkodik.
- Április 6. A Jugoszláv Külügyi Államtitkárság közleménye szerint addig 18 799 magyar menekült érkezett az ország területére. Közülük 2 134-en visszaköltöztek Magyarországra, 870-en valamelyik nyugati országba távoztak, 430-an pedig Jugoszláviában telepedtek le. A menekülttáborokban 15 785-en tartózkodnak.
- Április 15. A Nagy Imre-csoport letartóztatott tagjait titokban Snagovból Budapestre szállítják.
- Május 8. Az ENSZ jelentése szerint a Magyarországról illegálisan külföldre távozottak 90%-a Ausztriába, 10%-a Jugoszláviába szökött. A hazatérők száma 11 447 fő, az összes eltávozott 6%-a. 2/5-e közvetlenül Ausztriából, 1/5-e Jugoszláviából tért vissza, a többiek pedig a nyugati országokból.
- Június 1. A Nyugat-Európában 56-os magyar emigránsok által szerkesztett *Nemzetőr* című folyóirat közli a jugoszláviai menekülttáborokban tartózkodó

magyar egyetemisták hozzájuk küldött levelét. Az egyetemisták ebben kérik, hogy a már Nyugaton levő magyar emigráció intézkedjen Nyugatra való továbbutazásuk ügyében, ugyanis több hónapja tartózkodnak Jugoszláviában, s noha a menekültügyi főbiztoshoz is fordultak, választ mégsem kaptak beadványaikra.

Augusztus Jugoszlávia végleg lezárja határait a magyar menekültek előtt. Ettől kezdve nemcsak a határt illegálisan átlépőket adják vissza a magyar határőröknek, hanem a legálisan, útlevelel érkező politikai menedéket kérőket is.

November 7. Az ENSZ-jelentés részletezi a Jugoszláviába menekültek számát, ami némileg eltér a hivatalos jugoszláv adatoktól. Eszerint addig 19 500 menekült érkezett Jugoszláviába, közülük továbbutazott 26 különböző országba 12 600 fő, 2800 fő visszatért Magyarországra, 600 fő Jugoszláviában maradt. A jelentés szerint 3500 fő sorsa még nem oldódott meg.

December 4. A Jugoszláv Belügyi Titkárság adatai szerint 19851 magyar állampolgár menekült az ország területére. 2327 fő visszatért Magyarországra, 14667-en külföldre távoztak, 620 fő Jugoszláviában telepedett le. A táborokban maradt 1694 személy közül szinte mindenki Nyugatra kíván távozni.

1958

Február 5. Budapesten kivégzik (felakasztják) az 1932-ben Temerinben született Sörös Imrét, Corvin-közi harcost. Emlékét a budapesti Corvin-mozi épületén tábla, a mártírok temetőjében pedig kopjafa őrzi.

Február 5–6. Megkezdődik a Nagy Imre és társai titkos pere.

Június 9–15. A Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsa Vida Ferenc vezetésével folytatja a Nagy Imre-per tárgyalását. Nagy Imrét, Gimes Miklóst és Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani, Donáth Ferencet tizenkettő, Jánosi

Ferencet nyolc-, Tildy Zoltánt hat-, Vásárhelyi Miklóst ötévi börtönbüntetésre ítéli.

Június 16. A Budapesti Országos Börtön udvarán kivégzik Nagy Imrét, Gimes Miklóst és Maléter Pált.

Június 17. Nagy Imréék kivégzésének hírére számos nyugati országban tiltakozó megmozdulásokra kerül sor. Jugoszlávia is erősen tiltakozik, ami után egy időre megromlik a hivatalos Belgrád és Budapest viszonya.

1962

Október 20. A magyar–amerikai titkos tárgyalásokon megállapodás születik: Magyarországon amnesztiában részesítik az 1956-os elítélteket, az Egyesült Államok pedig nem kezdeményezi, hogy az ENSZ Közgyűlése napirendre tűzze a magyar kérdést.

Május 25. B. G. zentai diák egy üvegpalackot fog ki a Tiszából. Az üvegben egy papírdarab található, rajta egy 1956. november 15-én keltezett szöveg: „Magyarok! Segítség! Az oroszok nemsokára ki fognak végezni és társaimat is, mert Magyarok vagyunk. Itt a Tisza Partján. Harcolunk a szabad Magyarorszáért! HAZÁÉRT! Míg elmentek megírtam ezt. Vizesüvegembe tettem. Kifogyott a töltőtollam. Segítség! Véremmel írok! Csongrádtól 3 km északra a füzesben. Magyarok! Szabadítsatok ki!”¹⁵⁹

1963

Március 21. Kádár János bejelenti az általános amnesztiát.

1971

Mindszenty József elhagyhatja a budapesti amerikai nagykövetséget, s külföldre távozik.

¹⁵⁹ Új Kép, 2006. október.

1988

Június 5. Budapesten megalakul a Történelmi Igazságtétel Bizottsága. Követelik az 1956-os forradalom után kivégzettek méltó eltemetését, nemzeti emlékmű felállítását és az 1956-os elítéltek jogi és erkölcsi rehabilitációját.

1989

Június 16. Százezrek gyűlnek össze Budapesten a Hősök terén Nagy Imrének és társainak az újratemetésén.

1990

Május 2–3. A szabadon választott többpárti Országgyűlés alakuló ülésén elsőként törvénybe iktatja az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc emlékét, és nemzeti ünneppé nyilvánítja október 23-át.

■ ■ ■ IRODALOMJEGYZÉK ■

A fordulat évei 1947–1949. Budapest, 1998, 1956-os Intézet.

A. Sajti Enikő: '56-os menekültek Jugoszláviában. *Bácsország*, 2006. 38. sz.

Bibó István: 1956. Budapest, 2003, Holnap Kiadó.

Ćosić, Dobrica: *7 nap Budapesten.* Ford. Vujicsics D. Sztoján. Budapest, 1989, Bethlen Gábor Könyvkiadó.

Ember Judit: *Menedékjog – 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása.* Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó.

Eörsi László: *Corvinisták*, 1956. Budapest, 2001, 1956-os Intézet.

1956. *Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése.* Ford. Stankovich Victor. Budapest, 1989, Hunnia.

Fazekas György: *Forró ősz Budapesten.* Lejegyezte Hegedűs B. András. Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek.

Hegedűs Attila: A magyar menekültek Jugoszláviában. In *Az 1956-os szabadságharc és utóélete.* Szeged, 2007, Belvedere Meridionale.

Hruscsov, Nyikita Szergejevics: *A személyi kultusról és következményeiről. Beszámoló a SZKP XX. kongresszusának zárt üléséről.* Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.

Izsák Lajos – Kun Miklós szerk.: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Budapest, 1994, Századvég.

Kenedi János szerk.: *A forradalom hangja. Magyarországi rádióállomások 1956. október 23. – november 9.* Budapest, 1989, Századvég – Nyilvánosság Klub.

Kenedi János szerk.: *Az igazság a Nagy Imre-ügyben.* Budapest, 1989, Századvég – Nyilvánosság Klub.

Király Béla – Balogh Piroska – Vitek Tamás szerk.: *Iratok az emigrációról 1957–1990.* Budapest, 2003, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány.

Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István gyűjt., vál., szerk., bevez. tanulm.: *Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956. Dokumentumok.* Budapest, 1995, MTA Jelenkorkutató Bizottság.

Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István gyűjt., vál., szerk., bevez. tanulm.: *Top Secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok.* Budapest, 1995, MTA Jelenkorkutató Bizottság.

Kiss Tamás: *MEFESZ 1956 – Szeged.* Szeged, 2002, Belvedere Meridionale.

Kovačević, Katarina: *Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine. Tokovi Istorije*, 2003. 1–2.

Kovács Andor: *Forradalom Somogyban.* New Brunswick, 1988, Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör.

Mićunović, Veljko: *Tito követé voltam.* Budapest, 1990, Interart.

Murasko, Galina Pavlovna – Noszkova, Albina F.: *A szovjet tényező Kelet-Európa országainak háború utáni fejlődésében 1945–1948. Múltunk*, 1996. 2. sz.

- '56 és Délvidék. Tanulmányok, interjúk, sajtószemelvények. Szabadka, 2002, Nyitott Távlatok.
- Péter László: *1956 előtt, alatt, után*. Szeged, 2006, Belvedere Meridionale.
- Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. 2. kötet. 1953–1958. Budapest, 1999, 1956-os Intézet.
- Ripp Zoltán: *A magyar–jugoszláv viszony és a Nagy Imre-kérdés (1957–1958)*. *Évkönyv*, 1996/1997. Budapest, 1997, 1956-os Intézet.
- Šunjić, Melita H.: *A magyar menekültválság formálta az UNHCR-t*. Budapest, 2006, Magyar ENSZ Társaság.
- Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Budapest, 2001, 1956-os Intézet.
- Szántó Zoltán memoranduma a jugoszláv követségre kerülés körülményeiről. *Múltunk*, 1991. 4. sz.
- Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János szerk.: *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Ford. Gál Éva. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.
- Tóbiás Áron: *In memoriam Nagy Imre*. Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó.
- Várallyai Gyula: *„Tanulmányúton”. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, 1992, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet.
- Varga László: *Jugoszlávia és a magyar forradalom*. In *Évkönyv*, [2006] Budapest, 2007, 1956-os Intézet.
- Vásárhelyi Miklós: *Ellenzékben*. Szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó.
- Vida Mihály: *Három hét boldogság. 1956 szegedi története*. Szeged, 2006, Belvedere Meridionale.

Ács József 104
 Ady Endre 88
 Ágoston Sándor 102
 Andropov, Jurij Vlagyimirovics
 15, 17, 24, 38
 Apró Antal 16, 40
 Apró Mátyás 194–195

Babić, Filip 53, 159–160
 Baranyi Markov, Zlata 104
 Bárány János 30
 Baráth Károly 56, 89, 196
 Barity Miklós 53, 58–59, 159
 Bessenyei Ferenc 20
 Bibó István 41, 199
 Bicskei Károly 123
 Bognár József 33
 Bonner Ferenc 85
 Borics József 100
 Borsos István 105
 Brezsnjev, Leonyid Iljics 16
 Brilej, Jože 53–54
 Broz, Josip Tito
 10–19, 24, 30, 32, 35, 37–39,
 41–44, 46–47, 55–56, 76, 77,
 80, 82, 110, 113, 143–144, 150–
 151, 191–192, 196–198, 200
 Bulganyin, Nyikolaj
 Alekszandrovics 14, 16, 37

Cirkl Rudolf 97
 Ćivić, Mirko 106
 Ćosić, Dobrica 11, 74–78, 192,
 197, 200

Csoóri Sándor 132
 Csuka Zoltán 73

Dadić, Branko 80
 Deák Ferenc 104

Déry Tibor 191
 Donáth Ferenc
 25, 32, 44, 151, 153–154, 204
 Drašković, Branko 17, 32, 195
 Đurić, Branko 136

Endreffy Lóránd 124
 Erdei Ferenc 22, 34, 197

Fábián Ferenc 101, 122
 Fazekas György 21–22, 44
 Ferencz Oszkár 69
 Firjubin, Nyikolaj Pavlovics 37
 Füsi József 74

Garajszki Sándor 99
 Gáspár Sándor 191
 Georgijević, Milan 13, 45
 Gerő Ernő

15–19, 23–25, 28, 30, 35, 47,
 158–159, 191, 193–194

Gimes Miklós 13, 204–205
 Gion István 195, 202
 Gomulka, Władysław
 35, 38, 192

Gracza Ferenc 100
 Grecsko, Andrej

Antonovics 16
 Grósz György 105
 Grunčić János 136
 Gubás Ágota 85
 Gubás Jenő 85

Halász György 21–22
 Haraszi Sándor 44, 151
 Hász Magdolna 60, 64
 Hegedűs András
 15, 19, 25, 190–191

Hegedűs Attila 13
 Hegedűs Mihály 58

■■■

Hoffman László 97
Horváth Imre 34, 58
Horváth Máttyás 56, 92
Hruscsov, Nyikita Szergejevics
10, 12, 14, 16–17, 23–24,
32–33, 37–42, 46, 143, 155,
191–192, 197

Ihász István 195, 202
Illyés Gyula 88, 132, 197
Iván Kovács László 30
Izsák Lajos 12

Jan István 69
Janić, Jeremija 103
Jankó Béla 69
Jánosi Ferenc
13, 21, 44, 204–205
Jeanne d'Arc 123
József Attila 132

Kacjan, Anton 58, 63,
Kádár Ernő 94
Kádár János
9, 11, 16, 18–19, 28–30,
32–33, 37–38, 40–45, 53, 78,
80–81, 126, 145–146, 155,
159, 191, 194–195, 197–200,
202–203, 205

Kaló Flórián 123
Kardelj, Edvard
38, 47, 79–80, 156, 197

Kassák Lajos 73
Kende Péter 130
Kenderessy Péter 69
Kendi József
57, 120–121, 123, 127, 199, 201
Kenedi János 27, 29, 40
Kéthly Anna 41, 190
Király Béla 37

Kocsis György 102
Kolarić Gábor 97
Kolozsi Tibor 80
Kopácsi Sándor
19, 29, 32, 37, 43, 194, 204
Kossa István 40
Kovačević, Katarina 53, 56
Kovács Béla 32
Kovács István 16, 18
Kovács József 80
Kováts József 198
Krammer Ferenc 134
Kubicza János 201
Kun Miklós 12
Kurimszky Sándor 16
Kuti Jenő 53, 159–160

Lázár Andrea
114–115, 118, 120
Lazur Barna
123–126, 199, 201
Lebović, Ive 99
Lelić, Petar 106
Lindt, August 53–54, 63
Losonczy Géza
25, 32, 37, 44, 151–153,
191–192, 197
Lukács György 43, 151

Majláth Jolán 22
Major Nándor 105
Malenkov, Georgij
Makszimilianovics 37–40
Maléter Pál
76, 91, 124, 128, 197, 204–205
Mányik Pál 57, 201
Marosán György 19, 78
Marušić, Stipan 90
Matuska Márton 83
Méray Tibor 129

■■■

Merényi Aladár 69
Mernyák Ferenc 89
Mészáros József 130
Mićunović, Veljko
32, 38–39, 146
Mikojan, Anasztasz Ivanovics
15, 26, 28, 33, 36, 195
Milovanov, Milenko
44, 80, 152, 154
Mindszenty József
41, 124, 189, 196–199, 206
Mojzes Antal 98, 100
Molnár Miklós 35
Molotov, Jaceszslav
Mihajlovics 12
Münnich Ferenc
16, 34, 37, 40, 57

Nádor Kató 85
Nagy Ferenc 189
Nagy Imre
9–13, 17–28, 31–47, 74–78,
81, 85, 106, 131, 145–156,
159, 162, 190–202, 204–206
Nagy Imréné 21
Neugebauer Teréz 103
Növényi Norbert 121

Obersovszky Gyula 29

Ördög László 58

Pacelli, Eugenio → Pius pápa, XII.
Pál Sándor 97
Pálóczi-Horváth György 73
Palotás József 123
Papp Irén 95
Paroški, Kamenko 89
Pecze Ferenc 101
Peják, Zsiva 58

Perbíró József
123–124, 192, 198
Péter Gábor 189–190
Petkovics Kálmán 105
Petri Ferenc 104
Pilinszky János 132
Piros László 34
Pius pápa, XII. 195
Pongrátz Gergely 31, 83–84
Popović, Konstantin Koča
37, 79–80, 197
Pozsgai Imre 9
Putnik Milán 135–136

Rainer M. János 13, 162
Rajk László 12, 17–18, 189, 191
Rajk Lászlóné 44
Rákosi Mátyás
12, 14–15, 17–18, 34, 47,
74, 109, 113, 122, 158–159,
189–191
Ranković, Aleksandar
18, 38, 43, 59, 77, 79, 147–
150, 197

Reffle László 97–98
Repac, Jovo 98, 100
Ripp Zoltán 46–47

Sajti Enikő, A. 56–59
Šakota, Slobodan 57–58, 64, 201
Schweidel József 98, 200
Sík Endre 30
Simonyik (Szalma)
Antalné 132
Simonyik Antal 104
Sinkovits Imre 20, 74
Soldatić, Dalibor
18, 24, 29–30, 33–34, 37,
43–44, 79–80, 147, 149,
152–154

■■■

■■■

Soós József 109–111, 114
Sörös Imre 83–84, 193, 204
Stambolić, Petar 79, 197
Stefánovics Antal 99
Sulyok Vince 131, 160, 203
Šunjić, Melita H. 51, 53–55
Süli Miklós 85

Szabó András 114, 117
Szabó Emília 114, 116
Szabó Ferenc 137
Szabó János 30, 195
Szabó József 129
Szabó Judit 114, 116
Szabó Miklós 125
Szakolczai Attila
18, 22, 25–26, 29, 32, 36,
41–42

Szántó Zoltán 43, 151–153
Szapora Sándor 58

Szerov, Ivan
Alekszandrovics 16

Szilágyi Hilda 104

Szilágyi József 32, 44

Szőke Anna 101, 132

Sztálin, Joszif Visszarionovics
11–12, 14, 83, 143–144, 155,
190

Sztáncsics András 85
Szuszlov, Mihail
Andrejevics 195
Szűcs Sándor 128–129

Táncos Gábor 44
Táncsics Mihály 23
Tildy Zoltán 32, 189, 205
Tito → Broz, Josip Tito
Tóbiás Áron 22
Tomán László
73, 77, 80, 82, 192
Tomán Pál 76
Tompá Mihály 88

Ujhelyi Szilárd 44–45

Várallyai Gyula 67, 69
Varga László 32, 34, 37
Vásárhelyi Miklós 13, 44, 205
Veres Péter 20
Vevő Gyula 124
Vidić, Dobrivoje 44–45
Vorosilov, Kliment Jefremovics
16

Vörös Balogh István 89
Vujicsics D. Sztoján 78

Walter, Roman 45

X 129084

A könyv eddigi ismereteink alapján igyekszik a korabeli magyar-jugoszláv viszonyt és a forradalom leverése után Jugoszláviába menekült csaknem húszezer magyar sorsát bemutatni, az ismert tényeket feldolgozni mellőzve az olyan történetek megírását, amelyekről biztosan tudjuk, hogy hamisak, vagy más források nem támasztják alá az elmondottakat. A szerző azokra az eddig megjelent tanulmányokra, könyvekre és természetesen azokra a levéltári dokumentumokra támaszkodott, amelyekhez hozzá tudott férni. A könyvben megjelentette az elmúlt évek során általa összegyűjtött interjúkat, visszaemlékezéseket. Ez utóbbiak alapján színesebb képet kíván festeni a korabeli Jugoszlávia területén létesített menekülttáborok mindennapjairól, a menekültek helyzetéről, de azoknak a visszaemlékezéseit is tartalmazza a kiadvány, akik valamilyen okból jelen voltak a forradalmi eseményeknél.

2400

ISBN 978-86-86469-30-4

